

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI

MİLLÎ KÜLTÜR VE DEĞERLER EDİNİMİ BAĞLAMINDA GELECEĞE BAKIŞ RAPORU

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI

MİLLÎ KÜLTÜR
VE DEĞERLER
EDİNİMİ
BAĞLAMINDA
GELECEĞE
BAKIŞ RAPORU

Ankara
2025

Genel Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ

Yayın Koordinatörü

H. Nur KİRAZ AKKAŞ

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mehmet TAŞPINAR

Mehmet Nezir GÜL

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

Dr. Necdet SUBAŞI

Yazarlar

Prof. Dr. Cihat YAŞAROĞLU

Prof. Dr. Ertuğrul UÇAR

Prof. Dr. Hasan MEYDAN

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR

Prof. Dr. Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ

Prof. Dr. Yusuf ALPAYDIN

Doç. Dr. Ayşe AKSU

Doç. Dr. Hasan EŞİCİ

Doç. Dr. Vahdettin IŞIK

Dr. Savaş Ş. BARKÇİN

Dr. Öğr. Üyesi Kübra CEVHERLİ

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş ÖZTÜRK

Koordinatörler

Özlem GÜNER

Engin IRGAV

Görsel Tasarım ve Dizgi

Buket AKYÜREK

Dil Uzmanları

Şebnem Betül AKALIN

Gökben YAMLI

Elif TERTEMİZ ARAT

ISBN 978-975-11-9490-9

Bu yayının tüm hakları T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına aittir. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

TAKDİM

Eğitim, insanın bilgi ve beceri kazanmasının yanında anlam arayışını, şahsiyet inşasını ve toplumsal bağlarını güçlendirmesini mümkün kılan çok yönlü bir süreçtir. Dijitalleşmenin ve benmerkezciliğin hız kazandığı bir dönemde kişilerin kültürel aidiyetlerini koruyarak toplumsal bütünlük içinde yer almaları her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede değerler edinimi, hem kişilik gelişiminin hem de kültürel sürekliliğin ve ahlaki sorumluluğun temel dayanaklarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Millî ve manevi değerlerin kökleşmesi, eğitim sistemimizin temel gayelerinden biridir. Bu doğrultuda ailede temelleri atılan ve eğitim sistemi içinde kurumsal bir yapıya kavuşan değer edinimi, fertlerin kendine dair farkındalık geliştirmesini, topluma aidiyet hissetmesini ve insanlığa karşı sorumluluk duygusuyla donanmasını sağlar. Sevgi, merhamet, saygı, sorumluluk ve adalet gibi temel değerlerin içselleştirilmesi, hayata güvenle katılımı kolaylaştırır ve medeniyet birikimimizin kuşaklara aktarılmasına zemin hazırlar.

Bu anlayışla kurulan Millî Kültür ve Değerler Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Eğitim Araştırmaları Daire Başkanlığı bünyesinde faaliyet göstermektedir. Merkez tarafından hazırlanan ve kapsamlı bir çalışmanın ürünü olan *Millî Kültür ve Değerler Edinimi Bağlamında Geleceğe Bakış Raporu*, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde vurgulanan “yetkin ve erdemli insan” anlayışını temel almaktadır. Rapor millî, manevi, insani, ahlaki ve kültürel değerlere sahip şahsiyetler yetiştirilmesine imkân sunmayı; bu süreci besleyecek düşünsel temelleri ve eğitim politikalarına yön verecek kapsamlı bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Alanında yetkin yazar ekibinin katkılarıyla şekillenen bu çalışmada dijital çağın etkileri, toplumsal değişim ve eğitimde dönüşüm gibi hususların değerler üzerindeki tesirleri, mevcut durum analizi ve yakın gelecek öngörülerini birlikte ele alınarak riskler ve fırsatlar değerlendirilmiştir. Değerlerin kişide nasıl şekillendiği, eğitimden aileye, toplumdan dijital ortama kadar bu süreci etkileyen tüm faktörler değerlendirilmiş; çözüm odaklı strateji ve önerilere yer verilmiştir. Diğer yandan değerlerin günlük yaşama aktarımını kolaylaştıracak rehberlik yaklaşımlarıyla farklı yaş ve sorumluluk gruplarına yönelik uygulamaya dönük öneriler sunulmuştur.

Bu yönüyle rapor, becerilerle birlikte değerler edinimini sağlayan anlayış doğrultusunda politika yapıcılara, uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik çerçeve sunmaktadır. İnaniyoruz ki bu çalışma, yetkin ve erdemli insanların yetişmesine imkân tanıyan fikrî bir zemin oluşturarak millî kültürümüzün güçlü bir biçimde aktarılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Birikim ve ortak çabanın ürünü olan bu çalışmanın düşünsel altyapısına katkıda bulunan ve emeği geçen tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve ekip arkadaşlarıma teşekkür eder, eserin eğitim camiamız için faydalı olmasını gönülden temenni ederim.

Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı

SUNUŞ

Toplumsal değişimler, dijitalleşme ve artan kültürel etkileşimler; kişilerin kimlik gelişimini, değer dünyasını ve aidiyetlerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle millî kültür ve değerlerin korunması, aktarılması ve eğitim yoluyla güçlendirilmesi her zamankinden daha önemli hâle gelmiştir. Bu rapor, değerler edinimini yalnızca teorik bir çerçevede ele almamakta; kültürel, felsefi, toplumsal ve eğitsel boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşım sunmakta ve karar alıcılar ile eğitim uygulayıcıları için yol gösterici bir kaynak olmayı amaçlamaktadır.

Raporda farklı uzmanlık alanlarından akademisyenlerin yer alması, değerler ediniminin hem kuramsal hem de uygulamalı boyutlarını derinlemesine inceleyen çok boyutlu bir bakış açısı sunmaktadır.

Prof. Dr. Ertuğrul Uçar ve Doç. Dr. Hasan Eşici, kültürün kimlik ve davranışlarla ilişkisine dair değerlendirmelerinde, millî kültür ve değerlerin kişilere kimlik kazandırarak toplumsal dayanışmayı güçlendirdiğini, kişinin manevî gelişimini desteklediğini ve kültürel devamlılığı koruduğunu belirtmiş; bu değerlendirmeler, raporun amaç ve kapsamına yönelik yapılan çalışmalara bir yön ve katkı sağlamıştır.

Prof. Dr. Levent Bayraktar, millî kültür ve değerlerin kimlik ve şahsiyet gelişimiyle bağlantısına felsefi bir bakış açısıyla değinmiş, değerlerin aileden topluma uzanan aktarımı üzerine yaptığı değerlendirmeler çalışmanın genel çerçevesini desteklemiştir.

Doç. Dr. Ayşe Aksu, aile-okul-toplum ekseninde değer edinimini açıklayarak kültürün kuşaklar arası aktarımında bu üç yapının tamamlayıcı rolünü kapsamlı biçimde ortaya koymuştur. Ailenin temel zemin, okulun ise sistematik rehberlik sağladığı bu süreçte öğretmenin, müfredatın ve toplumsal iş birliğinin önemine dikkat çekmiştir.

Dr. Kübra Cevherli, dijitalleşmenin ahlaki değerler, sosyal ilişkiler ve eğitim süreçleriyle ilişkisine değinmiş; bu bağlamdaki gözlemleri, dijital çağın ortaya çıkardığı değişimleri ve eğitim alanındaki bazı risk-fırsat noktalarını raporda ele almaya imkân vermiştir.

Prof. Dr. Selahiddin Öğülmüş, toplumsal değişim ve küreselleşme gibi etkenlerin kişi ve toplum değerleri üzerindeki etkilerini irdelleyerek değer yitiminin yol açtığı toplumsal sorunları ortaya koymuş; bu olumsuz sürecin önlenmesi ve toplumsal dayanışma, güven ile vicdanî ve ahlaki değerlerin güçlendirilmesi için eğitimin ve toplumsal müdahalelerin önemini dile getirmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Alpaydın'ın çalışması, değerlerin eğitim yoluyla yeni kuşaklara aktarılmasına ilişkin bütüncül ve çok boyutlu yaklaşımlar üzerinde durmuş; öğrencilerin kişisel gelişimleri ile toplum ve kültürle bağ kurmalarını destekleyebilecek iş birliğine dayalı modellere yönelik değerlendirmeler sunmuştur.

Prof. Dr. Cihat Yaşaroğlu, değer ediniminde öğretmenin rehberlik ve rol model olarak üstlendiği sorumlulukları detaylı biçimde açıklamış, değer edindirmenin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp öğretmen ve paydaşların bilinçli katkılarıyla sürekli ve etkili bir süreç hâline getirilebileceğini belirtmiştir.

Ayrıca çocukların karakter ve değer gelişiminin ailede başlayıp okul ve toplum tarafından desteklenen bir süreç olduğunu, bu süreçte ebeveynlerin farkındalık göstermesi, rol model olması, etkili iletişim kurması ve disiplin yoluyla sorumluluk kazandırması gibi görevlerin kritik öneme sahip olduğunu ifade etmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Alpaydın ve Dr. Kurtuluş Öztürk, gençlerin ahlaki, kültürel, zihinsel ve sosyal gelişiminde tarihsel deneyimlerin, bilge eserlerin ve rol modellerin rehberliğinin önemini ortaya koymuş; okul içi ve dışı ortamları bilinçli kullanmanın, gençlerin karakter, sorumluluk, sosyal beceri ve kültürel kimliklerini bütüncül şekilde geliştirmelerine fayda sağladığını göstermiştir.

Dr. Savaş Ş. Barkçin, geçmişten günümüze kültürde yaşanan kopuşların şahsi ve toplumsal kimlik üzerindeki etkilerine dikkat çekmiş, estetik değerlerin ahlaki değerlerle iç içe olduğunu ve bireylerin hem kişisel hem de toplumsal olgunlaşmasındaki önemine değinmiştir. Bu değerlerin öğretim programlarına dâhil edilmesi, okul içi ve dışı faaliyetlerle kazandırılması, öğretmenlerin bu süreçte gerekli imkânlar ve gelişim fırsatlarıyla güçlendirilmesi ve eğitim ortamlarının estetik açıdan zenginleştirilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Prof. Dr. Hasan Meydan raporda, değerlerin millî eğitim programlarına bütüncül ve beceri temelli bir yaklaşımla katılmasını özellikle belirtmiş; okul ortamlarının değer odaklı olarak tasarlanması, paydaşların sürece dâhil edilmesi ve uygulayıcıların farkındalık ile becerilerinin geliştirilmesi yoluyla değerler ediniminin daha etkili hâle getirilebileceğini kapsamlı biçimde ele almıştır. Ayrıca değerlerin kişinin bütüncül gelişimi ve toplumun kültürel sürekliliği açısından somut deneyimler ve becerilerle desteklenmesinin önemine değinerek değer edindirmeye yönelik yaklaşım ve önerilerin şekillenmesine yön vermiştir.

Dr. Necdet Subaşı ise ortak yazım ilkeleri doğrultusunda kavramsal uyum ve içerik bütünlüğü esas alınarak hazırlanan raporun okumasını yaparak editoryal değerlendirmelerde bulunmuş ve nihai hâline getirilmesinde desteklerini sunmuştur.

Bu raporun hazırlanmasında katkı sunan yazar ekibine ve sürecin çeşitli aşamalarında emeği geçen ekip arkadaşlarıma şükranlarımı sunar; raporda ortaya konan yaklaşım ve değerlendirmelerin, değerler ediniminin çok boyutlu yapısını daha iyi anlamaya yönelik çalışmalara katkı sağlamasını dilerim.

H. Nur KİRAZ AKKAŞ

Eğitim Araştırmaları Daire Başkanı

İÇİNDEKİLER

RAPORUN AMACI VE KAPSAMI	10
MİLLÎ KÜLTÜR VE DEĞERLER EDİNİMİ	20
TOPLUM, AİLE VE OKUL BAĞLAMINDA DEĞER EDİNİMİ	26
DEĞERLER EDİNİMİNİN MEDENİYETİMİZ İÇİNDEKİ YERİ	34
DİJİTAL ÇAĞIN DEĞERLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	40
DEĞER YİTİMİ TEHLİKELERİ	47
KÜLTÜRÜMÜZÜN YAŞADIĞI SORUNLAR	56
MİLLÎ KÜLTÜR VE DEĞERLERİN SÜRDÜRÜLEBİRLİĞİ İÇİN EĞİTİM STRATEJİLERİ	62

İÇİNDEKİLER

EĞİTİM PLANLAYICILARI İÇİN REHBER	76
OKUL REHBERİ DEĞER ODAKLI EĞİTİM ORTAMLARININ OLUŞTURULMASI	82
DEĞER EDİNİMİNDE İLK KURUM: AİLE	87
DEĞER EDİNİMİNDE REHBER VE ROL MODEL OLARAK ÖĞRETMEN	94
GENÇ REHBERİ: KARAKTER İNŞASI VE GÜÇLÜ BİR KİMLİK OLUŞTURMA	101
ESTETİK DEĞERLERİN EDİNİMİ YÖNTEMLERİ	106
SONUÇ VE ÖNERİLER	113
KAYNAKÇA	118

RAPORUN AMACI VE KAPSAMI*

Prof. Dr. Ertuğrul UÇAR*

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Doç. Dr. Hasan EŞİCİ*

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Felsefe Grubu Eğitimi

“Millî kültür; milletin tarihî tecrübesi, duyuş ve düşünüş tarzı, yaşayış biçimi, ahlakı, sanatı ve tabiatla münasebetlerinin birleştiği hayat tarzıdır. Bu hayat tarzı hem tarihî köklere dayanır hem de çağın şartlarına uyum sağlar.”¹ Bu raporun amacı; millî kültür ve değerlerin ediniminde millî kültür ve değerlerin kazanma süreçleri olan aile, okul, sosyal çevre, medya (özellikle dijital medya), dil, sanat, eğitim programlarını ayrıntılı bir biçimde gözden geçirmek, değerler edinimindeki işlevleri vurgulamaktır. Değerlerin kazanılmasında karşılaşılan temel sorunlar ve bu sorunların nedenleri ele alınarak mevcut durum analiz edilip betimlenmektedir. Değerlerin kazanılmasında karşılaşılan sorunların neler olduğu, bunlar ile başa çıkmak için neler yapılacağı ve değerlerin bireylere kazandırılmasına ilişkin çözüm önerileri sunulmaktadır.

İnsan belli bir toplum ve kültür içinde var olur. Kişinin içinde bulunduğu aile, mahalle, muhit, devlet, din gibi kültürel yapılar insana kim olduğu, nasıl davranması gerektiği, hangi davranışlardan uzak durup hangi davranışların istenir olduğunu bireye öğretir. Kültürün kişiye aktarılma sürecinde aile, okullar, din, devlet vb. kurumlar fertlerin kim olduğuna, hangi davranışları yapması gerektiğine ve neye inanması gerektiğine ilişkin son derece güçlü hareket noktalarını oluştururlar.

Kültürün kişi tarafından kazanılması süreci olan “kültürleme” ile insan içinde yaşadığı aile, mahalle, devlet, din vb. kurumlara karşı güçlü bir aidiyet hissi oluşturur ve kendisini, içinde bulunduğu kültür ve onun kurumlarıyla tanımlar. Kişi, sorulduğu zaman tam olarak ifade edemese de kültürlenme ile davranışlarına yol gösteren soyut ilkeler olan değerleri de öğrenir. Böylece fertler kendilerini bir toplumun ve kültürün ayrılmaz bir parçası olarak hissedip tanımlar. Bu belli bir kültüre ait olma hissi kişinin hayatını anlamlı hâle getirip yaşamına belli bir amaç ve yön verir. Güçlü sosyal ilişkiler, güven, sevgi, ait olma hissi, kişiyi mutlu ve huzurlu kılar.

Millî kültür; bir millete ait tarih, dil, din, gelenek-görenek, sanat, edebiyat, yaşam tarzı ve değer yargılarının tamamıdır. Bir toplumun geçmişten bugüne taşıdığı kültürel miras, millî kültürün temelini oluşturur. Millî kültürün sürekliliği kişilerin bu kültüre ait değerleri benimsemesi ve yaşatmasıyla mümkündür. Birey, hem millî kültürün taşıyıcısı hem de aktarımcısıdır.²

¹ Güngör, E. (1991). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken neşriyat.

² age

Millî Kültür ve Değerlerin Edinimi Farklı Yollarla Gerçekleşmektedir:

1. Aile: İlk değerler genellikle aile ortamında öğrenilir. Aile içindeki davranışlar çocuklar için rol model olmaktadır. Ayrıca aile, çocuğa hangi davranışların kabul edilebilir hangi davranışların kabul edilemez olduğunu doğrudan öğretir ve bu bakımdan kültür ile değerlerin edinilmesinde temel çekirdeği oluşturur.
2. Eğitim: Okullarda tarih, edebiyat, Türkçe, hayat bilgisi, sosyal bilgiler ile din kültürü ve ahlak bilgisi gibi dersler aracılığıyla kültürel aktarım yapılır. Diğer derslerde ise öğretmenlerin tutumları, derslerin insan yaşamındaki yeri ve öğrenilen bilginin davranışlara etkisinin gösterilmesi yoluyla kültür ve değer edinimine dolaylı katkı sağlanır. Bunun yanında okul ortamında öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşimler ile öğrencilerin kendi aralarındaki ilişkiler üzerinden, özellikle devlet himayesindeki çocukların bulunduğu ortamlarda, örtük kültür aktarımı gerçekleşmektedir.
3. Toplumsal çevre: Komşular, arkadaş çevresi ve bireyin yaşadığı toplumdaki insanların nelere önem verdikleri ve birbirlerine nasıl davrandıkları; hangi değerlerin önemli görüldüğü ve hangilerine öncelik verildiği konusunda kişide kalıplar oluşturur. Bu süreçte özellikle medya, bazı değerlerin öne çıkması ve bazılarının geri planda kalması üzerinde etkili olmakta, bu değişimi hızlandıran bir rol üstlenmektedir.
4. Dil: Dil, kültürün aktarılmasında temel bir role sahiptir. Dildeki ifade biçimleri, özellikle yakınlık bildiren ifadeler, yakın ilişkilere ilişkin kelime ve ifadeler, atasözleri ve deyimler, efsane ve masallar büyük ölçüde kültürün yapısını yansıtır. Birey bu unsurları kullanmayı öğrendikçe kültürü de doğal bir süreç içinde benimser. Buna ek olarak iletişim sürecinde dilin kime, nerede, nasıl kullanıldığı da önemlidir.
5. Sanat ve edebiyat: Millî kültür; edebiyat, müzik, sinema, tiyatro ve geleneksel sanatlar aracılığıyla nesilden nesile aktarılır.
6. Resmî ve resmî olmayan bayramlar ve törenler: 23 Nisan, 19 Mayıs, 29 Ekim gibi önemli günler, bayramlar, düğün, cenaze süreci ve cenazeden sonra yapılan uygulamalar gibi toplumsal ritüeller, hafızanın canlı tutulmasına yardımcı olur.

Millî kültür ve değerlerin edinilmesi; ferde belli bir kimlik kazandırır, toplumsal dayanışmayı güçlendirir, kişinin manevî gelişimini destekler, kültürel devamlılığı sağlayıp küreselleşen dünyada kültürel yozlaşmaya karşı koruma sağlar.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2024 yılında duyurulan ve eğitim sisteminde kapsamlı bir değişim hedefleyen yeni öğretim programı modelidir. Bu model, Türkiye'nin 21. yüzyıldaki vizyonunu ve eğitimdeki dönüşüm ihtiyacını temel alarak geliştirilmiştir. Bu model; insan merkezli, değer temelli, beceri odaklı bir eğitim anlayışı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Temel Amaçları

1. 21. yüzyıl becerilerine uygun kişiler yetiştirmek.
2. Millî ve manevi değerlerle donatılmış nesiller oluşturmak.
3. Ezberci değil, eleştirel ve analitik düşünen bireyler yetiştirmek.
4. Disiplinler arası bakış açısını güçlendirmek.
5. Öğrenci profiline göre esnek ve sadeleştirilmiş öğretim programı oluşturmak.

Modelin Temel İlkeleri

1. Bütüncül Eğitim Anlayışı

Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimi bir bütün olarak ele almaktadır.

2. Değer Temelli Eğitim

Ahlaki ve etik değerler eğitim sürecinin temelinde bulunmaktadır (örneğin adalet, merhamet, saygı, sorumluluk gibi değerler).

3. Beceri Temelli Yaklaşım

Bilgiye erişim, problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, dijital okuryazarlık gibi 21. yüzyıl becerileri müfredatın merkezinde bulunmaktadır.

4. Sadeleştirilmiş İçerik

Öğrenciyi bilgi yığınına boğmayan derinlemesine öğrenmeye odaklı bir içerik sunulması hedeflenmiştir.

5. Disiplinler Arası Yaklaşım

Dersler arası bağlantı kurularak bütünsel düşünme becerisi kazandırmak hedeflenmiştir.

6. Yaşamla Bağlantılı Öğrenme

Öğrenilen bilgilerin gerçek yaşamla ilişkilendirilmesi ve uygulamaya dökülmesi amaçlanmıştır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, bütüncül eğitim yaklaşımını benimsemektedir. Bütüncül eğitim yaklaşımına göre kişi, yalnızca akademik bilgi ve beceriler ile donatılmaz. İnsanı merkeze alan bütüncül yaklaşıma göre insan; zihinsel, bedensel, duygusal, sosyal ve manevi yönleri ile bir bütün olarak ele alınmaktadır. Model, öğrenciye akademik bilgi ve becerilerin yanı sıra sosyal duygusal beceriler, erdemler kazandırarak ülkesi ve insanlık için iyi, güzel, faydalı olanı yapmayı ideal edilmiş fertler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Maarif Modeli'nde bu amaç, "Yetkin ve erdemli insan yetiştirmek temel hedeftir." şeklinde yer almaktadır. Yaklaşım, değerlerin hem kişiyi hem de toplumu şekillendirdiği, sağlıklı bir toplum inşa etmek için erdemli insanlar yetiştirmek gerektiğini esas alır. Bu amaçla Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi öğrencinin her bakımdan bütünlüğünü oluşturmaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Değerler: Tanımı, İşlevleri ve Değer Sınıflandırmaları

İnsanın hayatta kalabilmesi için öncelikle biyolojik ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. İnsan, ihtiyaçları karşılayacak nesnelere karşı doğal olarak bir arzu ve istek duyar. Ancak insanın arzu ve istekleri her zaman ihtiyaçları ile birebir örtüşmeyebilir. Bu durumda hangi arzu ve isteklerinin “makul” ve “kabul edilebilir” olduğu, hangilerinin kabul edilemez olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu, aynı zamanda toplumsal yaşamın devamı ve bireyin topluma uyumu için de gereklidir.

“Değer” kavramı felsefe, matematik, ekonomi, sosyoloji, teoloji, antropoloji, psikoloji gibi çok farklı alanlarda kullanılan ve araştırmalara konu olan bir kavramdır. Bu alanların her biri değer kavramını doğal olarak farklı şekillerde tanımlamaktadır.

- Matematikte değer, bir değişkenin belli bir niteliğe sahip oluş derecesini gösteren sayısal ifadedir.
- Ekonomide değer, bir mal veya hizmetin genellikle para ile ölçülebilen kıymeti veya karşılığıdır.
- Sosyolojide değer, belli bir kişinin veya grubun, bilinen belli eylem ve davranış seçenekleri arasından açıkça veya kapalı biçimde tercih edileni ifade eden bir kavramdır.³
- Antropolojide kültürün bir ögesi olan değerler, yaşamda davranış ve durumların seçimini yönlendiren, belli durumları aşan (somut durumların ötesinde), yol gösterici (ve soyut) ilkelerdir.
- Psikolojide değerler; hayatımızın gayeleri, hatta başkasının da hayatının gayesi olmasını istediğimiz şeylerdir.⁴

Değer, bir toplumun veya grubun varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul ve tasdik edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarlarını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır.⁵

Değerler, kültürden bağımsız değildir. İnsanların neleri istemesi gerektiğine ilişkin fikirleri içerir. Dolayısıyla değerler, hangi arzuların meşru ve faydalı olduğunu, hangilerinin olmadığını değerlendirme ölçütleridir. Ancak bu fikirler her zaman birebir davranışa dönüşmeyebilir. Dolayısıyla değerler insanların yaşamına yön veren ideal fikirlerdir.⁶

Değerler, bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere diğer insanları ve olayları nitelendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir.⁷

Değerlerin Özellikleri

- Değerler paylaşılr.
- Değerler ciddiye alınır.
- Değerler coşkularla birlikte bulunur.
- Değerler soyutlamalardır.

³ Güvenç, B. (1976). *Değerler, tutumlar ve davranışlar*. Ruşen Keleş (Ed.), *Toplum bilimlerinde araştırma ve yöntem*, Türkiye ve Orta Doğu amme idaresi enstitüsü yayınları.

⁴ Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. Ötügen neşriyat.

⁵ Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat üniversitesi sosyal bilimler dergisi*. 24 (1), 209-223.

⁶ Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. Ötügen neşriyat.

⁷ Schwartz, S. H. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press.

- Değerler toplumsaldır.
- Sosyal değerler sürekliir.
- Değerler değışime açıktır.
- Değerler anlam veren standartlar, inançlar ya da ahlaki ilkelerdir.
- Değerler; davranışların, insanların ve olayların seçilmesini veya değışimini yönlendiren standartlardır.

Değerlerin İşlevleri

- Değerler, yargılamada birer araç olarak kullanılır.
- Kişilerin dikkatini istenen, yararlı ve önemli görülen kültür nesneleri üzerinde odaklaştırır.
- Toplumda ideal düşünme ve davranma yollarını gösterirler.
- Sosyal rollerin sevilmesinde ve gerçekleştirilmesinde rehberlik ederler.
- Toplum düzenini sağlama ve sürdürme bakımından bir sosyal kontrol ve baskı araçları görevini yerine getirirler.
- Dayanışma araçları olarak devreye girerler.
- İnsanları ve olayları nitelendirmek, eylemleri seçmek ve meşrulaştırmak ölçütü olarak kullanılırlar.

Değer kavramının tanımında olduğu gibi sınıflandırılmasında da farklılıklar söz konusudur. Literatürde Spranger, Rokeach, Schwartz gibi araştırmacılar tarafından yapılmış sınıflandırmalar bulunmakta ve araştırmalarda bu sınıflandırmalar kullanılmaktadır.

Spranger'in altı değer grubunun açıklamaları aşağıda verilmiştir:

Tablo 1

Spranger'in Değer Sınıflaması

1	Bilimsel Değer	Gerçeğe, araştırmaya, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan deneysel, eleştirci, akılcı ve entelektüeldir.
2	Ekonomik Değer	Ekonomik amaç ve araçları kapsar. Yararlı ve pratik olana değer verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir. Bireysel faydayı ön planda tutar.
3	Estetik Değer	Çevresindeki nesnelerde güzellik arar. Simetri, uyum ve forma önem verir. Bireyin hayatı, olayların bir çeşitliliği olarak görülür. Sanattan bir fayda beklemeden sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
4	Sosyal Değer	Başkalarını sevmek, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer, insan sevgisidir. Bu insan, sevgisini insanlara sunar. Nazik, sempattır, bencil değildir.
5	Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
6	Dini Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğruna dünyevi hazları feda eder.

Değerlerle ilgili olarak yaygın bir şekilde kullanılan diğer bir sınıflandırma, Rokeach tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre değerler, amaç değerler ve araç değerler olmak üzere iki genel sınıfa ayrılmaktadır. Tablo 2’de bu değerler verilmiştir.

Tablo 2

Rokeach Değer Listesi

AMAÇ DEĞERLER	ARAÇ DEĞERLER
Ahret Selameti	Bağımsızlık
Aile Güvenliği	Bağışlayıcılık
Barış İçinde Bir Dünya	Cesaretli
Başarı Hissi	Dürüstlük
Bilgelik	Entelektüel
Eşitlik	Geniş Görüşlü
Gerçek Dostluk	Hayal Gücü Kuvvetli
Güzellikler Dünyası	Hırslı
Heyecanlı Bir Yaşam	İtaatkar
İç Huzur	Kendini Kontrol Eden
Kendine Saygı	Kibar
Mutlu	Mantıklı
Olgun Sevgi	Nüktedan
Özgürlük	Neşeli
Rahat Bir Yaşam	Sevecen
Sosyal Onay	Sorumluluk Sahibi
Ulusal Güvenlik	Temiz
Zevk	Yardımsever

Araçsal değerler, ahlaki değerler ve yeterlik değerleri olmak üzere iki gruba ayrılır. İlk kategori olan ahlaki değerler, ihmal edildiğinde kişide suçluluk hissi uyandıran yardımseverlik, itaat gibi bireyler arası davranış şekilleriyle ilgilidir. Yeterlik değerleri ise kişinin benliğini değerlendirme tarzlarıyla ilgilidir. Müsamaha, öz denetim, sağduyu gibi değerler öyle değerlerdir ki çığnendiklerinde, atlandıklarında yetersizlik duyguları hissedilir.

Benzer biçimde amaç değerler de kişisel ve toplumsal değerler olarak ikiye ayrılır. Kişisel değerler; iç huzur, kendilik değeri gibi kişi merkezli sonuç hedefleri kapsar. Sosyal değerler ise eşitlik, barış içinde bir dünya vb. gibi sosyal içerikli ereklere içerir.⁸

Değerlerle ilgili bir diğer sınıflandırma da Shalom Schwartz tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre 10 gruba ayrılan değerler Tablo 3’te verilmiştir.⁹

⁸ Rokeach, M. (1973). *Nature of human values*. The free press.

⁹ Bacanlı, H. (2017). *Değer bilinçlendirme yaklaşımı*. Çizgi kitabevi.

Tablo 3

Schwartz'ın Değer Sınıflandırması

Güç	Sosyal statü, insanlar ve kaynaklar üzerinde baskınlık kurma.
Başarı	Sosyal standartlarca belirlenen kişisel başarı yönelimi.
Hazcılık	Bedensel haz ve doyum arayışı.
Uyarılım	Heyecan ve yenilik arayışı.
Öz yönelim	Bağımsız düşünme ve davranma eğilimi.
Evrenselcilik	Bütün insanlar için anlayış, müsamaha, insanların ve doğanın esenliğini koruma.
İyilikseverlik	Bireyin yakın olduğu kişilerin esenliğini koruması, güçlendirmesi.
Geleneksellik	Kültürel ve dinî uygulamalara, anlayışlara saygı ve bağlılık.
Uyma	Başalarına zarar verebilecek toplumsal ve kültürel beklentilere aykırı uygulama ve dürtülerin sınırlandırılması.
Güvenlik	Benlik, toplum, ilişkiler için güvenlik ve istikrar arayışı.

Schwartz'a¹⁰ göre bu değerler, evrensel nitelik taşımakta ve tüm insanlarda ortak biçimde bulunmaktadır. Ancak her bireyde değerlerin öncelikleri ve sıralaması farklıdır.

Schwartz, bu değerlerin döngüsel bir yapıda örgütlendiğini söylemektedir. Benzer ve uyumlu değerler, birbirine daha yakinken karşıt değerler birbirinden uzakta konumlanmaktadır. Döngüsel model dört üst düzey değer türüne ayrılmaktadır. Bunlar yukarıdaki boyutlara kıyasla daha geniş motivasyonları yansıtır:

1. Kendini yönlendirme ve uyarım birlikte “değişime açıklık” yönelimini oluşturur.
2. Hedonizm, başarı ve güç birlikte “kendini geliştirme” yönelimini oluşturur.
3. Güvenlik, uyma ve gelenek birlikte “koruma” (muhafazakârlık) yönelimini oluşturur.
4. Yardımseverlik ve evrensellik birlikte “kendini aşma” yönelimini oluşturur.

Bu değer yönelimleri birbiriyle dinamik bir ilişki içindedir. Birbirleriyle uyumlu olabildikleri gibi çatışma hâlinde de olabilirler. Örneğin değişime açıklık değerleri, çoğu zaman muhafazakârlık değerleriyle karşıttır.

Çembersel değer modeli ile değerler birbirleri ile ilişkili yapı oluşturmaktadır. Schwartz'a göre değerler, aynı zamanda birey için bir önceliklendirme sisteminde sıralanmakta ve değerlerin önemleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, birbirine rakip değerlerin aktive olduğunda seçimlerin, birey için daha önemli değere göre yapılacağı anlamını taşımaktadır.

¹⁰ Schwartz, S. H. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press.

Kısaca değerler, toplumu oluşturan bireylere nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve nasıl yaşanılması gerektiğini belirtmektedir. Vatanseverlik, saygılılık, dürüstlük, temizlik, düzenlilik ve adil olmak gibi konuları içine alan öğretim programları ile değerler eğitimi, bireyin kişilik ve karakter yapılanmasında çok etkili olmaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde çatı değerler etrafında kümelenen bir değer çerçevesi sunulmaktadır. Çatı değerler, diğer bütün değerler ile yoğun kesişim noktaları olan değer yapılarını ifade etmektedir. Modelde saygı, sorumluluk ve adalet çatı değerler olarak yer almaktadır. Kişisel hayat açısından önemli olan tasarruf, sabır, mahremiyet, mütevazılık, sağlıklı yaşam ve çalışkanlık değerleri insan; sevgi, dostluk, özgürlük, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik ve aile bütünlüğü değerleri aile ve sosyal çevre; temizlik, duyarlılık, estetik ve merhamet değerleri ise fiziksel çevre alanlarında yer almaktadır

Erdemler, eğitim öğretim etkinlikleri sonucunda bireye kazandırılması hedeflenen kişiliğin güçlü yanlarını ifade etmektedir. Buerdemlere, bireylerin yaşantıları sonucu geliştirdikleri değerler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bireyin sahip olduğu değerler ise eylemlerinde kendini göstermektedir. Bu bakış açısı ile tutarlı olarak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde kişiyi erdemlere ulaştıran ve eylemleri aracılığıyla gözlemlenebilen değerler Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile kavramsallaştırılmaktadır. Çerçevenin ana hedefi; eylemlerden değerlere, değerlerden erdemli insana, erdemli insandan ise nihai hedef olan "huzurlu aile ve toplum" ile "yaşanabilir çevrede huzurlu insan"a ulaşmaktır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programları erdemli insanı yetiştirmek için değerleri ve değer eylemlerini programlar arası bileşen olarak ele almaktadır. Böylece değerler programın diğer öğelerinden, becerilerden ve alan içeriğinden bağımsız bir şekilde değil, programa organik olarak işlenmektedir.

Aşırı bireyselleşme, küreselleşmenin yönlendirdiği ekonomik yapının tamamen bireysel çıkarlara odaklanması, dijitalleşme, dünyaya hâkim olan siyasi kutuplaşma ortamı, lükse dayalı yaşam tarzının tüm dünyada benimsenmesi, kültürün en önemli özelliği olan değer aktarım sürecini bozmaktadır.

Bireyselleşme, diğer faktörlerle beraber kültürün oluşturduğu bu bağları zayıflatmaya ve değerlerin etkisini yitirmesine yol açmaktadır.

Bireyler artık kendilerini ait oldukları kültür, toplum, aile, vb. yapılarla değil; kendi çıkarları, zevkleri ve olmak istedikleri kişilikle tanımlar hâle gelmiştir. Bu durum, toplumsal normlar ve değerlerden uzaklaşmasına ve bireyin, içinde bulunduğu kültüre ve topluma yabancılaşmasına yol açmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren yükselen tüketim kültürünün etkisi ile birey, yalnızca içinde bulunduğu toplum ve kültüre karşı değil, kendine de yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşmanın temelinde bireyin kim olduğu, nasıl davranışlar sergilediği, neler ürettiği, hangi değerlere sahip olduğu değil; neler tükettiği, sürekli olarak tüketim yaparak nasıl görüldüğü önemli olmaktadır. Burada medya, özellikle 1990'lardan itibaren yükselen dijital medya, kendini bu şekilde sunma biçimini körüklemektedir. Bütün bunlar bireylerin yalnızca toplumla değil, kendi iç dünyaları ile kurduğu bağları da zayıflatmaktadır.

İnternet ortamındaki sanal bağlar, özellikle çekingen kişilerin sosyal sorunlara katılımını güçlendiriyor gibi görünse de bireylerin içinde bulundukları toplumla ilişkilerini zayıflatmakta, yüz yüze ilişkilerden uzaklaşmalarına yol açmakta ve onların içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmalarına zemin hazırlamaktadır. Bireyler, bu ortamlarda dünyanın herhangi bir yerindeki soruna karşı mesaj atarak tepki gösterip vicdanlarını rahatlatmakta ama kendi toplumlarındaki sorunlara karşı aktif olarak tepki vermemektedirler. Bireyler vicdani olarak sorumluluğunu yerine getirmiş gibi hissederken gerçek toplumsal katılımların sayısını düşürmektedir. Ayrıca internet ortamı, kumar gibi olumsuz davranışlara ulaşmayı kolaylaştırmakta, yanıltıcı ve sahte bilgilerin peşine takılıp gerçeklik algısının bozulmasına yol açabilmektedir. Bu noktada dijital okur yazarlığın önemi ortaya çıkmaktadır. Kültür edinim sürecinin yukarıda belirtilen nedenlerle bozulması, bireylerde toplumsal normlara aykırı ya da problemli davranışların artmasına yol açmaktadır.

MİLLÎ KÜLTÜR VE DEĞERLER EDİNİMİ*

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR*

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

İnsanoğlunun yeryüzündeki macerası yapıcı ve yıkıcı kuvvetlerin mücadelesi çerçevesinde şekillenmiştir. Yapıcı kuvvetler, aynı zamanda medeniyet kurucu değerler ve insanlık başarılarıdır. Yıkıcı güç ve süreçler ise kısaca değer tanımamak şeklinde ifade edilebilir. Bugün insanlık değerlerle ilişkisi bakımından çok çetin bir imtihandan geçmektedir. İnsan, kendisinin kendinde bir anlam ve değer taşıdığını unutmuş görünmektedir. Maddenin ve gücün esiri hâline gelmiştir. Kimlikler, şahsiyetlerin önüne geçmiştir. Ötekileşme, ötekileştirme, diğerkâmlığın yerini almıştır. Yabancılaşma bütün dünyanın problemidir. Maneviyat adı altındaki bir maddeciliğin yaygınlaştığı görülmektedir. Bilginin değersizleştirilmesi yaygınlaşmıştır. Küreselleşme, herhangi bir rotası ve gayesi olmayan bir kasırga gibi önüne kattığı şeyi kasıp kavuran bir doğal afete dönüşmüş durumdadır. Kitleleri manipüle edebilmek için oluşturulan sanallık, mekânla ve zamanla da ilişkiyi koparmaktadır. Sanal olan, gerçeğin önüne geçmektedir. Geçirmiş olduğumuz küresel COVID-19 salgını; küresel kapitalizm, dünya vatandaşlığı, kozmopolitizm, ulus üstü birlikler gibi pek çok kavram ve sürecin sorgulanmasına sebep olmuştur. Eğitim, sağlık ve savunma alanlarının önceliği ve kamu iradesinin toplumsal sermayeyi geliştirmeye yönelik olarak kurgulanmasının önemi belirginlik kazanmıştır. Millî bir maarife olan ihtiyaç belirginleşmiştir. Bir medeniyet bilinci ve mefkûresinin, değerlerle örülü bir maarif anlayışıyla her dem taze kalarak devam etmesi ve yenilenmesi gerekmektedir.

Her eğitim sistemi ait olduğu toplumun gerçekleri ve hedefleri doğrultusunda tasarlanır ve uygulanır. Türk millî eğitim sistemi de Türk milletinin maddi ve manevi ihtiyaçları ve gerçekleriyle uyumlu olmak durumundadır. Bu bakımdan yetiştirilecek nesillerin bilgi ve beceri yanında değerlerle donanmış ve bunu içselleştirmiş olmaları millî ve insani bir zorunluluktur. Değerler, beşer olarak dünyaya gelen varlığı insan olma yolculuğuna çıkarır. İnsanoğlunun bu süreci sağlıklı bir şekilde yaşaması çok boyutlu bir planlamayı gerektirir. Bu planlama, gelecek nesillerin bir yandan kendisi olarak yetiştirilmesi, bir yandan da sadece günümüz koşulları ve dünyası için değil, geleceğin dünyasını da tasavvur ve tahayyül edecek şekilde yetkinleştirilmesi yönünde yapılmalıdır.

Riskler, Sınırlılıklar, Güçlükler

Bugün önümüzdeki en büyük tehlike nihilizm ve konformizmdir. Nihilizm ahlaki planda, uğruna yaşanacak bir değer ve anlam olmadığını ve olamayacağını savunmaktır. Günümüzde küreselleşme, kimliksizleşme, herkesleşme bu süreci hızlandırmıştır. Nihilizm ve konformizm bir insan ve ahlak problemi olarak okunmalıdır. Her iki tavır alış için de aşkın ve evrensel değerler gerekli ve geçerli değildir. Nihilizmde bunlar toptan inkâr edilirken konformizmde bireyin tutumunu ve çıkarını desteklediği ölçüde ve sürece, geçici ve göreceli bir anlamları vardır. Bu bağlamda eğitim felsefemizin özellikle nihilizm ve konformizmle mücadele edebilecek yapıda inşa edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede nihilizm, materyalizm, anarşizm, popülizm ve konformizm gibi akımlar tam olarak anlaşılmalı ve tehlikeleri tespit edilerek bunlarla mücadele edebilecek felsefeler öğretilmelidir.

Bu tarz akımların medya tarafından sürekli gündemde tutulması ve empoze edilmesi, maarifin yaşayacağı en büyük güçlüktür. Bu nedenle iletişim kanalları da dâhil olmak üzere topyekûn bir planlı eğitim gereklidir. Bunun yanı sıra özellikle aile eğitimi, eğitim kurumlarını destekleyecek şekilde olmalıdır. Ailenin kuvvetli olduğu toplumların eğitim alanında daha başarılı olmaları doğal ve beklenen bir sonuçtur. Bu bağlamda öğrencilerin eğitiminin yanı sıra aile eğitiminin de dikkatle ele alınması elzemdir. Çağın getirmiş olduğu sorunların aile kurumunu yıpratıyor olması da bir vakıdır. Fakat ailenin güçlenmesi ve eğitilmesi, aşılması gereken güçlüklerden biridir.

İnsanın şahsiyetini inşa etmesi ve değerleri edinebilmesi için aileden başlayarak eğitim hayatı boyunca edinmesi gereken temel nosyon dil bilincidir. Planlanması gereken konuların başında Türkçe eğitimi gelmelidir. Türkçe, Türk milletinin ortak hafızası, akli, muhayyilesi, bilinci, mefkûresi ve var olma iradesidir. Türkçenin yozlaşması, kültürün yozlaşmasıdır, bu da millî bilincin ve birliğin kaybolması demektir. Nesilleri birbirine bağlayan ortak duygu, düşünce, değer ve ülkü birliğini sağlayacak zengin ve derinlikli bir Türkçeye ihtiyaç vardır. Bunun da önündeki engellerin başında geleneksel/yeni medya kanallarında kullanılan Türkçenin problemli oluşu gelmektedir.

Türkçe eğitiminin yanı sıra Türkçe ile eğitimin de önemi açıktır. Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması ve yetkinleştirilmesi gerekmektedir. Yabancı dille eğitim, o dilin kültür dünyasına uygun üretilmiş içeriklerle karşılaşıldığı anlamına gelir. Millî kültür ve değer ediniminin temeli Türkçe ile yüksek seviyeli eğitimidir.

Bugün yaşanan bir diğer problem de bağlantı ve süreklilik problemidir. Bu, kökleriyle ilişkisini sağlıklı bir şekilde kuramamak, sürdürememek demektir. Bu nedenle eğitimin temel hedeflerinden biri de dil bilinci, tarih bilinci, medeniyet bilinci geliştirmek olmalıdır. Bu bağlamda tarih ve kültürel birikim ve değerlere ilişkin dezenformasyonlar da maarifin önündeki engellerden biridir.

Millî kültür ve değerler ediniminin asli unsurlarından biri, değerleri yaşayan örnek şahsiyetlerin görülmesidir. Önümüzdeki engellerden biri de örnek şahsiyetlerin, gerçek rol modellerin fark ettirilmemesi, yanlış rol modellerin görünür olmasıdır.

Uygulamaya Yönelik İlkeler ya da Çözüm Önerileri

- Aileden başlayacak olan değer eğitimi, eğitim kurumlarında da aynı istikamette devam etmelidir.
- Türkçe eğitim güçlendirilmeli; Türkçe bilim, felsefe ve sanat üretilmelidir.
- Felsefenin içinden çıktığı kültürün bilinci olduğu göz önünde bulundurulursa felsefe alanındaki yabancılaşma veya çoraklaşma kültürün bütün alanlarına sirayet edecektir. Öyleyse özgün bir varoluşun ön şartı kendi gerçekliğinin ve dilinin felsefesini yapmak ve yapabilmektir. Bu nedenle Türkçe ile özgün felsefe yapmak için temel oluşturabilecek bir felsefe eğitimi verilmelidir. Türkçe, bütün bir felsefe, kültür ve medeniyet tarihini fethedebilecek yetkinlikte kullanılmalıdır.

Her alanın klasikleri Türkçeye aktarılmalı ve öğrencilerin bu eserlerle karşılaşması sağlanmalıdır. Bunun için sağlam tercümeler kullanılmalıdır. Ancak tercüme bir dille tefekkür mümkün değildir. Tercümeler sadece dilin imkân ve sınırlarını genişletir. Türkçenin bir edebiyat dili, bir sanat dili, bir düşünce dili, bir mana dili olduğunu unutmadan, Türkçe ortaya konmuş telif şaheserler eğitim hayatı boyunca okutulmalıdır. Kültürel hafızası olmayan bireyler kültürel kimliklerini ve şahsiyetlerini devam ettiremez, bir medeniyet inşa edemezler. Bu bakımdan millî ve ortak bir hafıza oluşturmak eğitimin bir parçası olmalıdır. Gençlere bir geçmiş şuuru, bir tarih şuuru, bir kültür şuuru verilebilmelidir.

Medeniyet inşası için hafıza kadar geleceğe yönelik bir tahayyülün, bir ufkun olması da gereklidir. Millî ve ortak ideallerin de edinilmesi elzemdir. Değerler alanı olgular alanı değildir, ülküler ve idealler alanıdır. Değer, olan ile olması gereken arasında bir ayırım yapmayı gerektirir. Olan alan, insanın içinde bulunduğu durumdur. Olgusal olandır. İnsanın eksikliğinden tamlığa doğru geçmesi de insanın olması gereken alanla alakalıdır. Olması gereken etik alandır, değer alanıdır, idealdir. Olgu ile değer arasında fark vardır. Çünkü olgu alanı determinizm alanı, maddi olan alana yöneliktir. Değer ise manevi alanla ilişkilidir. Bu da değer ile olgu arasındaki ayırmadır. İnsanın gönlünü bulandıran ve kafasını karıştıran her şey onu değerden uzaklaştırır.

Değer, insanın davranış ve eylemlerinin hem kaynağı hem de amacıdır. İnsanın bütün anlamlı davranışları değerden kaynaklanır. Aile, toplum, devlet, millet, insanlık süreçleri ve insana ait olan bütün kurumlar ve kurumsal ilişkiler değerler adına kurulmuş ve yaşatılmıştır. Değerler beşer olarak dünyaya gelen canlı varlığı insan hâline getiren özelliklerdir. İnsan dinî, millî ve insani değerler küresi içinde kendi varlığını idrak ve ikmal eder.

Değerleri algılamak ve içselleştirmek insani, ahlaki ve medeni bilinç ve kişilik geliştirmek için elzemdir. Değerler insanı anlamlı bir varoluşa dönüştürmek ve yetkinleşmek için bir imkândır. İnsan, değerleri içselleştirmek ve onlarla var olmak suretiyle hem millî hem de insani bir kişilik kazanır.

Millî kültür, bir milletin tarih içinde oluşturduğu, koruduğu ve geliştirdiği maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. İnsanoğlu bu kültür ve değerler dünyası içine doğar. Aile, toplum ve eğitim yoluyla bu kültürü edinir ve onun bir öznesi olarak kendi şahsiyetini geliştirir. Kültür ve dil edinimi, değerlerin fark edilmesi ve içselleştirilerek benimsenmesi için bir araç ve imkândır. İnsan dil aracılığıyla içine doğduğu kültürün öznesi hâline gelir. Dil, insani bütün yapıp etmelerimizin, duygu, düşünce ve değerlerimizin imkân ve zemini durumundadır. Dille kurulan sağlıklı ilişki ve dil içinde yetkinleşme ileride geliştirilecek olan şahsiyetin de temelini oluşturur.

Millet, devlet ve medeniyet boyutunda ortaya konulmuş olan bütün değerler ve kurumlar birbiriyle organik bir bütünlük içindedir. Bu bakımdan canlı ve dinamik bir millî kültür, bütün maddi ve manevi alanları etkiler ve hayatıyet verir. Millî şahsiyet de millî kültür içinde ve onun vasıtasıyla kazanılır ve benimsenerek temsil edilir. Millî şahsiyet, kaynağını millî kültür ve değerlerden alan, onun canlı ve dinamik kalmasını sağlayan yaratıcı ve özgür bir şahsiyettir.

Millî kültür üzerine bilinç geliştirmek, onun barındırdığı değerleri fark etmeye ve işleyerek zenginleştirmeye bağlıdır. Bunun için de millî kültürün, felsefe ve sosyal bilimlerin doğrudan konusu yapılması ve üzerine eleştirel ve yapıcı bir bilinç geliştirilmesi gereklidir.

Bu noktada bütün ilim dallarının eş güdüm içinde çalışması gerekmele birlikte kültürün bilinci olarak tasavvur edilen felsefeye de özel bir görev düşmektedir. Millî kültür içinde somutluk kazanan millî varlığın ve varoluşun bilinci olabilecek bir felsefe, canlı bir medeniyet ve şahsiyet dünyası oluşturmada kurucu bir role sahiptir. Böylece kendi kültürel ve medeni varlığımızı ve birikimimizi potansiyel hâlden aktüel hâle geçirmek imkânı bulunabilir.

Millet ve medeniyet kurucu ve idame ettirici değerler, insan şahsiyetinin çok boyutlu olarak gelişebilmesinin imkânı ve koşulları olup bu da millî ve insani şahsiyetin birlikte ve dayanışma içinde gelişmesinin sağlanmasına bağlıdır.

İnsandan değerler çıkarılırsa geriye tabiatın en acımasız ve en vahşi varlığı kalır. Yani insan eğer bağlı bulunduğu değerlerden kopartılırsa, kültürsüz bırakılırsa, tarihsiz bırakılırsa, dilsiz bırakılırsa, düşünme melekesinden yoksun bir hâlde kalırsa sadece kendisini idame ettirmeyi gaye edinecektir ve kendisini idame ettirmekten de daha üstün bir değer tanımayacaktır. Bunun bertaraf edilebilmesi için insanın yalnız bırakılmaması gerekir; insanın bir başka insanla beraber var olduğunu, karşısındakinin de onunla eşit haklara sahip bir diğer “ben” olduğunu idrak etmesi gerekir.

Bir diğer insan varlığının da kendisi ile eşit derecede özne olduğunu idrak edebilen nesiller yetiştirmek için kendi irfan geleneklerimizden hareket edilebilir. Medeniyetimizin bütün bir insanlığa armağan edebileceği bir diğerkâmlık hasleti vardır. Kendi kültürümüzden, geleneğimizden, tarihimizden süzeceğimiz bir etik medeniyet tasavvurumuz vardır. Bu etik medeniyet tasavvurunun da felsefi bir zemine kavuşması, esere dönüşmesi, ete kemiğe bürünerek bir şahsiyet inşa etmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle değerleri yaşayan, değerleri temsil eden, değerleri kendisinde yeri geldiğinde güncelleyebilen, onları ihya edebilen, onları sadece bir form ve kalıp olmaktan çıkartıp hayatla bütünleştiren örnek şahsiyetlere, rol modellere, örnek bir insani tavır alışa ihtiyaç vardır. Değer öznesi olmak, değer formalizminden kurtularak değer idealizmi seviyesine yükselmeyi gerektirir. Çünkü idealizm, olanla yetinilmeyen bir alandır. Olması gerekeni daima hesaba katan, olandan hareketle olması gerekeni de fark eden ve mutlaka bir değişim ve dönüşüm yaratan bir alandır. Bu bağlamda bir değer idealizmine de ihtiyaç vardır.

Değer formalizminde bir tarz değer bilinci var olabilir. Çünkü değer formalizmi değeri kabul eder, değerın insan için elzem olduğunu söyler ama bir hataya düşer; o da mutlak manada insana yakışan değer ve davranış şudur, der. Yani değerleri forma indirger, onları şekilcilik seviyesinde temsil eder. Bu nedenle formalizmin değeri fark etmek adına bir adım olduğunu fakat burada kalınmasının değeri donduran, değeri hiçleştiren bir kısır döngüye girdiğini de fark etmek gerekir.

O yüzden yeniden değerleri fark edecek olan, değerleri ihya edecek olan bir reşit değer öznesine ihtiyaç vardır. Bunu yaparken değer formalizmine kapılmadan bir değer idealizmi oluşturmak gerekmektedir. Burada değer idealizmi, bir ütopya olarak düşünülmemelidir. Bu, tek tek her bir ferdinin değerle ideal bir ilişki kurduğu, ahlaki bir toplum idealidir. Bunun için de ahlaki duruş veya aksiyon sergileyen model alınacak örnek ahlak kişilerine ihtiyaç vardır.

Ahlak kişisi olmanın veya aksiyon adamı olmanın temel ölçütü, insanın eylemlerini, hak ve hakikat karşısında ve onun muhatabı olarak gerçekleştirmesidir. Ahlak, tek tek fertlerin ahlaki şuur kazanmaları ve egoist kaygılardan sıyrılarak değer adına ve değer bilinci ile davranışlarıyla sağlanabilir. Şüphesiz bu durum bir eğitim ve bilinçlenme sürecini gerektirir. Böylece ahlak kişinin aksiyonu, ahlak toplumu için temel motivasyonu ve temel örneği teşkil eder.

Ahlakın evrenselleştirilebilir olması, hakiki bir ahlak alanında olup olmadığımızın denetlenebileceği bir mihenk taşı gibidir. Bir ahlak kuramı ya da öğretisi istisnai durumlar sayıyor ya da ayrıcalıklar getiriyorsa ortada ne evrenselleştirilebilir değerler manzumesi ne de ahlak yasası vardır. Bu nedenle eğitimin temelinde evrenselleştirilebilir ahlaki prensipler yer almalıdır. Yani evrensel değerler bulunmalıdır. O evrensel değerleri yaşayan ve temsil eden örnek şahsiyetler de öne çıkarılmalı, takdir edilmeli, genç nesillere rol model olarak tanıtılmalıdır. Ayrıca millî bir şuur için medeniyetimizi teşkil eden eserler ve düşünürler rol model olarak alınmalıdır. Ayrıca millî kültür üzerine bilinç geliştirmeyi sağlayabilecek özgün bir felsefe eğitimi verebilmeyi sağlayacak öğretim programları oluşturulmalıdır.

Gelecek nesillerin millî, manevi, insani, ahlaki ve kültürel değerlere sahip; duyarlı, bilinçli, sorumlu şahsiyetler olarak yetiştirilmesine katkı sağlamak ve bu bağlamda millî kültür ve değerlerin edinimine zemin hazırlayacak düşünsel arka planı oluşturmak için gerekli olan şey; aileden itibaren başlayacak bir değer eğitimidir. Bir tarih ve kültür bilinci oluşturmaktır, genç nesillere ortak bir hafıza, ortak bir mefkûre kazandırmaktır. Bunun için eğitim bu yönde inşa edilmeli, her bir öğretmen millî kültür ve değerleri edinmiş örnek şahsiyetler olmalıdır. Bununla birlikte iletişim kanalları kullanılarak Türkçe, değerlere bağlılık ve rol model sunumu gibi konularda bütüncül bir medeniyet planı oluşturulmalıdır.

Değerlerle kurulan ilişki, insan olmağın gerçekleştirilmesi açısından elzemdir. Değerler dünyasıyla kurulan sahîh bir ilişki; dinî, millî ve insani olanı birler. Millî ve insani bir şahsiyet inşa eder.

TOPLUM, AİLE VE OKUL BAĞLAMINDA DEĞER EDİNİMİ*

Doç. Dr. Ayşe AKSU*

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Eğitimin Felsefi,
Sosyal ve Tarihî Temelleri

Toplumun İnsan Hayatındaki Yeri

İnsan; eylemde bulunan, isteyen, arzu eden, çalışan, üreten, bir otoriteye bağlanma ihtiyacı duyan ama aynı zamanda hür olmayı da isteyen, dünyayı ve dünya ötesini merak eden, inanma ihtiyacında olan, kendine mahsus değerler sistemi ve kültür inşa eden, yolunu şaşıran, hatırlatmayı ve uyarılmayı bekleyen, öğreten, eğiten ve eğitilebilen sosyal bir varlıktır. İnsanoğlunun bu müspet yönlerine mukabil yıkıcılık, kan dökücülük, bencillik, emek vermeden yaşamaya çabuk alışma, zulüm, tabiatı tarumar etme, hemcinslerine tahakküm gibi yönleri de söz konusudur. Bu noktada insanoğlu iyilik-kötülük denkleminde ve aynı zamanda haz-elem gerilimi altında yaşayan bir varlıktır.

Toplum (cemiyet) her şeyden önce bedenî ve ruhi açıdan fitratı gereği insanın muhtaç olduğu sosyal ortamı sağlayan, onu tek başınalıktan kurtaran ve belli bir coğrafyada temekkün etmiş (yerleşmiş) insanlar ve kurumlar bütünüdür. Aynı zamanda toplum insanın kişisel duygu, düşünce, bilgi ve davranışlarından ayrı olarak hemcinslerini kuşatan ortak duygu (millî duygular), düşünce (irfan, değer, töre, dil), bilgi (tarih) ve davranış kalıpları (adabımuâşeret) üreten bir yapıdır. Bu yönüyle durağan değil, aksine organizma gibi her daim canlıdır.

Toplum ve Kültür

Toplumun asırlardan beri ürete geldiği nevi şahsına münhasır maddi ve manevi “her şey” o toplumun “kültürünü” oluşturur. Kültür bir toplumu diğer toplumlardan ayırdığı ve mensuplarına özgün bir kimlik kazandırdığı gibi aynı zamanda onu bir zırh gibi kuşatarak o kimliği dış tesirlere karşı da muhafaza eder. Her toplum yeme içme, barınma, adabımuâşeret, selamlaşma gibi tavır ve davranış biçimlerinde kendine özgü anlayış ve formlar/kalıplar geliştirmiştir. Sevinç ve hüznün, kahramanlık, felaket, yenilgi, göç, istila gibi ortak duygu ve tecrübelerini yaşattığı törenleri, bayramları, folklorik oyunları, müzikleri ile şiir ve diğer edebî ürünleri de yine kendine mahsustur. Bütün bunlarla o toplum, mensuplarını kendine bağlayacak “aidiyet” mekanizması geliştirir. Toplumun fertleri dünyanın neresine giderlerse gitsinler kendi özlerini hissetmeyi, özlemeyi ve onun kültür ve değerini yaşatmayı sürdürme eğiliminde olur, hatta bunu refleks olarak yaparlar.

Toplum ve Değer-Erdem İlişkisi

En ilkelinden en modern olanına kadar her toplum yapısı bir değerler sistemi inşa eder. Adalet, doğruluk, sadakat, iyilik, estetik, nezaket, cömertlik, cesaret, dostluk, itaat, tevazu ve benzeri değerler toplumların kök değerleridir. Her ne kadar “ulaşılması gereken ideal” noktasında diğer toplumlarla birleşseler de bunların muhtevası ve amacı toplumdan topluma değişiklik arz eder.

Toplum insanı iyiliğe veya kötülüğe, doğru ya da yanlış davranışlara sevk edici bir güce de sahiptir. Özünde iyi olarak dünyaya gelen insan bu yönünü ancak ve ancak toplumun kendisi için hazırlamış olduğu iyilik ortamlarında tezahür ettirebilir, gerçekleştirebilir. Aksi hâlde özündeki iyilik dejenere olur ve yerini kötülüğe bırakır.

Bir kişinin “iyi yönünü sergilemesinde” ve “iyi kalmasında” toplumun kolektif şuurunun “daima iyiye sevk edici” bir seviyede olması esastır. Toplumsal kabulde değerlerin içeriği, onlara ulaşma yolları ve erdemlerin takdiri bu seviyeyi belirleyici aşamalardır. Bir başka ifadeyle toplumu oluşturan yapı ve katmanların bu noktalarda hemfikir olması, kişinin değer-erdem kazanımında ve bunların tezahürü olan düşünce ve davranışları üretmesinde son derece önemlidir. Mesela “doğruluk” erdemini sergileyen bir kişiyi hukuk desteklemiyor ve toplumun kahir ekseriyeti takdir etmiyorsa bu erdemin fiilî varlığı topluma mâl edilemez, kişisel ölçekte kalır. Bu durumda toplumun yapıtaşı olan aileden başlayarak hukuk sistemine kadar bütün katmanlar değerler-erdemler hususunda ortak anlayışlar geliştirmek zorundadır. Nitekim bu anlayışların tecessüm ettiği ve örf, âdet, gelenek adı verilen kalıplar toplumsal değer ve erdemlere süreklilik kazandıran mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara bu işlevleri sebebiyle ayrıca bir “değer” atfedilmektedir.

Çalışkanlık, adalet, diğerkâmlık, dürüstlük, büyüğe saygı, bilene hürmet, dinî değer ve objelere hürmet gibi değerlerin birer tezahürü olarak her toplum gibi Türk toplumu da asırlardır tavır, tutum ve davranış kalıpları üreterek onları günümüze kadar taşımıştır. Günümüzde modern hayatın sosyal ve teknolojik imkânlarıyla baskılanan bu değerler, kendilerine alan açılmadığında veya toplumun belli kesimlerinde revaç bulurken belli kesimlerinde dışlanması hâlinde hayat sahnesinden çekilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Dahası, onların bıraktığı boşluğu yabancı değerler ile onlara ait tavır, davranış ve tutumlar doldurmaktadır. Bu durumda artık bir Türk kimliğinden, bir Türk değerler sisteminden bahsetmek imkân dâhilinden çıkmaktadır.

Toplumun her zaman insanı iyiye, güzele, doğruya sevk ettiği söylenemez. Bilfiil toplum yapısının insanı “kötülüğe”, “yanlış” sürüklediği de vakidir. Zira bir organizma olan toplum da bazen sağlığını kaybedebilir, çürüme emareleri gösterebilir, bazı kısımları yenilenmeye ihtiyaç duyabilir. Bu durum okullara da aksedebilir.

Toplum Katmanlarında Değer Edinimi

Bir toplumda yeni nesle değerleri benimsetme ve onları hayata geçirme evresi olan değer-erdem edindirme sorumluluğu/yükümlülüğü o toplumu oluşturan katmanlara aittir. Bu katmanlar iç içe geçmiş sosyal yapıtaşlarından (aile, mahalle, sülale/kabile, ibadethane, okul, meslek-zanaat kuruluşları, devlet) müteşekkildir. Bahsedilen yükümlülüğün bunlardan hangisinde daha fazla, hangisinde daha az olduğunu belirlemek için gerekli ölçüt şudur: Çocuğa zaman ve mekân bakımından en fazla temas eden yapı hangisiyse o yapının sorumluluğu en fazla olandır. Buna göre yeni nesle kültürü benimsetme ve değerleri aktarma hususunda en fazla sorumlu katman aile, en az olanı ise devlet olmaktadır. Özellikle toplum-aile bağının doğal gücü, değer-erdem ediniminde bu ikisine daha fazla yer açılmasını gerekli kılmaktadır.

Ailenin İnsan ve Toplum Hayatındaki Yeri

Toplumsal binlerce yıllık geçmişinden bugüne taşıdığı ve hâlihazırda üretilmeye devam etmekte olan öz kültürünün yeni nesillere aktarılması ve değer-erdem edindirmede başat rol, toplumun en ufak yapı taşı olan aileye aittir. Aile toplum ile yeni nesil arasında bir manivela mesabesindedir. Temel yaşam becerilerini, temel itikadi konular ve temel hayat bilgisini aktaran bu ocak, aynı zamanda çocuğu sosyalleşmeye hazırlarken toplumun değerlerini ve adabımuâşeretini de temel seviyede ona verir. Çocuğun aileden sonra dâhil olacağı “mahalle” ve “okul” halkaları/kompartımanları ise bunları yaygınlaştırır ve pekiştirir.

“Aile kurumu” her şeyden önce toplumun bir değeridir. Sağlıklı bir toplumda bu değer evvela aileler nezdinde vurgulanır; aile idaresi, karı-koca münasebetleri, ev ekonomisi, aile dışı ilişkiler, evdeki nizam-intizam gibi alanlarda hem kendi evlatlarına hem de temasta oldukları diğer gençlere örnek olunarak yansıtılır. Devamında mahalle, başta cami olmak üzere ibadethane, okul ve devlet de söylem ve eylem birliği hâlinde aile kurumunu koruyucu, önemini vurgulayıcı, evliliği teşvik edici faaliyetleri artırır. Bunun yanı sıra aileyi yıkıcı, ehemmiyetini azaltıcı, gençleri aile kurumundan uzaklaştırıcı yayın, söylem ve modellerin üretilmesine engel olunur. Bilhassa devlet bu yönde inisiyatif alır. Bu kurumlardan bir kısmı aileye hassasiyet gösterirken diğer kısmı aksine hareket ettiğinde o toplumda bir “aile değerinden” bahsedilemez.

Ailenin Değer Edindirme Yolunda Rol Modelliği

Aile çatısı altında mündemiç olan zaman-mekân-duygusal zemin birlikteliği, değer-erdem edinimi sürecinde en etkili ortamı sunması yanında bunların kalıcılığı ve sürdürülebilirliğinde de etkilidir. Aile içi iletişim, karı-koca münasebetleri, komşuluk ve akrabalık ilişkileri müspet yönde seyrediyorsa çocuk bunları yakinen gözlemleyerek rol model alır. Böylece gözlem-taklit-idrak mekanizmasıyla o ilişkilerde sergilenen değer-erdem unsurlarını kendiliğinden, sağlıklı ve kolayca benimser.

Ailedeki iç ve dış ilişkilerdeki bozukluklar; anne-baba, kardeş ve yakın aile üyelerinin gerek değer-erdemleri örnekleme noktasında “olumsuz” model olmaları yeni nesle istenmeyen nitelikleri kazandırabilir. Bu durum çocukların okula ve topluma yanlış kurgulanmış değerler ve erdemlerle dâhil olmasına sebebiyet verebilir.

Tek ebeveynli ailelerde zaman-mekân-duygusal zemin birlikteliğini sağlamak mümkün olmadığından çocuğa değer aktarımı tek elden ve tek merkezden değil, ister istemez çoklu merkezlerden sağlanacaktır. Böylesi ailelerde anne ve baba ayrı mekânlarda (hatta çoğu zaman yeni aileleriyle) hayatlarına devam ediyor oluşları, birbiriyle çelişen değer tabloları ortaya koyabilir. Diğer yandan bir üst nesilden yakınların (anneanne, babaanne, dede veya hala-teyze, dayı-amca) çocuğun yaşantısına daha fazla müdahil olmasıyla daha fazla rol-modele maruz kalabilir. Bu durumda çocuğun “değer çatışmasına” düşürülmesi kaçınılmazdır.

Tek çocuklu evlerde abi, abla gibi alt modeller vasıtasıyla değer-erdem edinimi ortadan kalkmaktadır. Keza küçük kardeşlere abilik-ablalık yapanların da “erken rol-modellik” sorumluluğu taşıyarak değerler bakımından “sabiteler” edinmesi imkânı yine tek çocuklu evlerde mümkün olmamaktadır.

Okulun İnsan Hayatındaki Yeri

Geleneksel toplumlarda eğitimin merkezinde sarmal hâlinde birden fazla yapı vardır ve bunlar çocuğun eğitiminde söz ve sorumluluk sahibidirler. Mahalle, komşular, sülale, ibadethane, esnaf ile tekke gibi sivil toplum kuruluşları bu cümledendir. Doğrudan bilginin aktarıldığı mektep (okul) vakti gelince bu yapılar topluluğuna eklemlenen bir unsurdan ibarettir.

Günümüzdeki modern okul ise aileden hemen sonraki basamakta yer almaktadır. Dolayısıyla yukarıda sayılan yapıları devre dışı bırakarak merkeze yerleşmiştir. Bu durum toplum basamaklarına adım atan çocuğu karşılayacak prototipleri de bertaraf ederek ebeveynlerden sonraki profili yalnızca “öğretmene” indirgemektedir. Bu minvalde çocuğun mahallelilerle yani esnaf ve zanaatkârlar, imam, usta, muhtar ve komşularla neredeyse hiçbir teması kalmamaktadır.

Hâl böyle olunca okulun ve öğretmenin, yeni nesle değer edindirme ve erdem kazandırma sürecindeki yükümlülüğü artmaktadır. Bu artış, öğretim programlarında ve öğretmenin söylem-eylem-rol modeli olma vasıflarında değer-erdem edindirmenin daha fazla öne çıkmasını gerekli kılmaktadır.

Okulun Değer Edinimindeki Rolü

Geleneksel toplumlarda çocuğun eğitim süreçlerinde yer alan istisnasız bütün unsurlar ve yapılar, çocuktaki müspet gelişmelerden kendisine bir iftihar payı çıkartır; bir olumsuzluk zuhur ettiğinde kendi eğitim anlayış ve metotlarını sorgular, o olumsuzluğu kendi hanesine yazardı. Toplum da bunu bu şekilde kurgulamıştı. Nitekim medresede, esnaf loncalarında, Enderun’da ve kışlada her hoca veya usta yetiştirdiği talebenin (velev ki hocasında veya ustasındaki eğitimini tamamlayıp onlardan ayrılrsa dahi) ahlaki özelliklerinden ve kimliğinden sorumlu tutulmaktaydı. Bir medrese talebesi istenmeyen özellikler sergilediğinde bunun vebali aynı zamanda hocalarına da yüklenirdi. Öte yandan hocaların karizması da talebelerin mükemmelliğine bağlıydı. Keza esnaf loncalarında da toplum tarafından kabul gören bir çırak elbette ustasının yüz akıydı. Günümüzde ise okulda veya mezuniyet sonrasında istenmeyen davranışlarda bulunanların (hatta suç işleyenlerin) okulu veya öğretmenleri bir vebal altında bırakılmamaktadır. Buna mukabil okul ve öğretmen yeni neslin hayatındaki ağırlığını korumaktadır.

Risk: Modern okulda toplu öğretim yapıldığından her öğrencinin değer-erdem kazanımlarıyla hususi olarak ilgilenme güçlüğü söz konusudur.

Öngörüler ve fırsatlar: Derslerde herhangi bir değer-erdem örneği sergilendiğinde (örtük hedef çerçevesinde) öğrencinin övülmesi ve takdir edilmesi.

Okulun Değerleri Kazandırmadaki Yetkinliği

Modern okul ve öğretmen değer-erdem edindirmede iki başat yol takip etmelidir: Değer ve erdemlerin öğretilmesi ve pekiştirilmesi.

Öğretmen ve Değer Edinimi

Her toplum bazı kimliklere öz anlamları dışında ilave anlamlar yükleyerek onları toplum nezdinde diğerlerinden üstün/farklı bir yere koyma eğilimindedir. Türk toplumunun da anne, baba, komşu, esnaf, din adamı, kanaat önderi, genç kız, öğrenci, usta-çırak, yaşlı-genç, zengin-fakir, yöneten-yönetilen kategorilerindeki insanların çerçeve özellikleri, konumları ve hiyerarşileri toplumun geleneğinde belirlenmiştir. Bunların yanında toplum, mensuplarını yönlendirecek ve istikamette tutacak bazı kalıp ve sıfatlar da üretir. Hanımefendilik, beyefendilik, efendilik, delikanlılık, mertlik, eli öpülesi insan olmak, hürmete layık olmak, kahramanlık, sözü sohbeti dinlenir olmak, ahlak abidesi olmak, emniyet telkin etmek, edep ehli olmak gibi tanımlamalar bunlardandır ve hepsi de toplumdaki herkesten ve her zümreden beklenen nitelik ve meziyetlerdir.

Bu doğrultuda Türk toplumunun geçmişte ürettiği “öğretici” prototipinin (âlim, muallim, usta, mürşit, üstat) de belli nitelikleri vardı. Bu kişiler toplumun her kesiminde saygı uyandıracak tavır ve davranışlarda bulunmak ve topluma rehber olmak üzere kodlanır ve yetiştirilirlerdi. Dış görünüşlerinden tavır-davranışlarına, insan ilişkilerinden kurdukları cümlelere kadar belli bir ölçü içerisinde olmak zorundaydılar. Beklentileri boşa çıkardıklarında ise toplumun yazısız kuralları ve yasalarınca uyarılır, devre dışı bırakılır ve nihayet ıslah veya yeniden inşa yoluna gidilirdi.

Günümüzde “öğretmen” devletin tercih ettiği, yetiştirdiği ve onayladığı bir modeldir ve toplum karşısında devletin yüzünü temsil eder. Dolayısıyla toplum katmanlarında kilit bir yerde durmaktadır. Modern öğretmen modeli için de asıl olan toplumun ortak kabulleriyle dokunmuş bir kimlikte yetişmek ve bu kimliği sürdürmektir.

Risk (1): Türk toplumunun arzu ettiği öğretmen modelini kâmil manada yetiştirme açısından bazı güçlükler olduğu söylenebilir. Çünkü öğretmen yetiştirme sisteminde Türk toplumunun değerlerini benimsemiş öğretmen modeli yetiştirebilmek için programların bu amaca yönelik olarak güncellenmesi gerektiği söylenebilir.

Risk (2): Gençlerin “rol model” addettikleri veya bilinçsizce etkisinde kaldıkları “medyatik insanlar” öğretmenin telkin ve rol modelliğine gölge düşürmektedir. Özellikle onların eğlence ve boş zaman ihtiyaçlarına hitap ettiklerinden etki güçleri yukarıda sayılan bütün katmanlardan daha fazladır.

Risk (3): Öğretmenin kendisine yüklenen söylem-eylem-rol modeli olma ve öğrencilere değer-erdem edindirmedeki yükümlülüğüne dair farkındalığının yeterliliği konusunda bazı riskler olduğu söylenebilir.

Öğretim Programları ve Değer Edinimi

Eğitim öğretim programında yer alan “ders” ve “etkinlikler” de değer-erdem edinimi üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Elbette her dersin kendine mahsus bir içeriği vardır ama buna karşılık örtük hedefler doğrultusunda bu içerikte mutlaka bir değer-erdem değinişi olmalıdır. Söz gelimi dil derslerinde öğretmenin kurduğu örnek cümleler, okuma parçası olarak seçilen metinler veya şiirler, resim ve müzik derslerindeki tema ve eserler (hatta enstrümanlar) değer-erdem konularını da gündeme getirmek için son derece elverişli fırsatlar sunacaktır.

İkinci olarak değer edindirme kapsamında öğrenciler okulun dört duvarıyla sınırlandırmamalı, bilakis dış dünyaya yönlendirilmelidir. Özellikle “yakından uzağa ilkesi” doğrultusunda herhangi bir değer veya erdemi ailesi, komşuları, mahallesi ve sonraki katmanlarda gözlemleyerek ödev, sunum gibi yollarla sınıfa taşıması sağlanmalıdır. Örneğin “büyüklerle saygı” konusu ele alınırken her şeyden önce çocuğun kendi anne babasının bu saygıyı büyüklerine karşı nasıl gösterdiklerine dair gözlem yapması gibi. Bu sayede muhitindeki erdem veya erdemsizliklerin farkına varması temin edilecektir. Diğer yandan aileler de bu işe dâhil edilerek süreci tamamlayıcı ve yardımcı bir rol üstlenmeleri sağlanabilecektir. Mesela “doğru sözlü olmak” değeri başlığında çocuk kendi ailesinde şahit olduğu bazı olumsuzlukları tespit ettiğinde ailedeki yetişkinleriyle bunları konuşma, sorgulama aşamalarında ister istemez ebeveynler de kendilerinin davranışlarını sorgulayabilecek, çocuklarının “yanlış” tavır ve tutumlarında kendi hisselerine düşenler olduğunu idrak ederek okulun sorumluluklarının yanında kendilerinin de sorumluluklarının olduğunu fark edebilecektir. Bir başka ifadeyle okul-aile-yakın çevreyi de kucaklayan değer-erdem edinimi yolculuğu/programı öğrencilerin kendilerine ve çevrelerine bir ayna tutmasına da vesile olacaktır.

Değer-erdem temalarının en kolay ve en anlamlı işlenebileceği dönemler hiç kuşkusuz dinî ve millî gün ve bayramlardır. Bu dönemler bünyelerinde hem pek çok değer-erdem barındırır hem de öğretmene pek çok malzeme vermiş olur.

Ders Kitapları ve Değer Edinimi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline (TYMM) dayalı olarak hazırlanan ders kitaplarında erdem-değer-eylem edinimine daha önceki programlara oranla daha fazla yer verildiği görülmektedir. Ders kitapları görsel hafızaya da hitap ettikleri ve “ortak öğrenmede” kullanılabildikleri için en elverişli ders materyali olma özelliklerini korumaktadırlar. Kitaplarda yer alması olumlu bir gelişme olmakla birlikte değer-erdem ediniminin başarısı şüphesiz ki öğretmenin uygulamadaki başarısı ile doğru orantılıdır.

Ders kitabı hazırlanma aşamalarında konuların içine değer-erdem objeleri daha etkili biçimde yerleştirilmelidir. Bilhassa görsel alanların ve varsa slayt, video gibi yan materyallerin titizlikle hazırlanması önemlidir.

Etkinlikler ve Değer Edinimi

Öğretim faaliyetinin en önemli unsurlarından biri okul etkinlikleridir. Kalıcı ve çoklu öğrenmeye fırsat tanıyan etkinlikler her ders için düzenlenebilmektedir. Drama/tiyatro ve şiir etkinlikleri öğrencilerin zihin ve hissiyatlarına aynı anda ve derinlemesine hitap ettiğinden millî ve dinî bayramlar vesile kılınarak erdem-değer-eylem konularına daha fazla yer açılarak bu özel zaman dilimleri titiz bir çalışmayla fırsatlara dönüştürülebilir.

Değer Ediniminde Okul-Aile-Toplum İş Birliği

Okuldaki eğitim öğretim faaliyeti “toplum” ve “aile” ile beraber bir bütün hâlinde yürütülen bir süreçtir. Dolayısıyla bu iki yapıyla eşit mesafede ve uzlaşma içerisinde bulunması okul için kaçınılmazdır.

Risk: Metropol şehirlerdeki görev yapan öğretmenlerin, erdem-değer-eylem edindirme sürecinde birbirinden farklı ve kimi zaman da hatalı yaklaşımlara sahip aile ve öğrencilerle karşılaşma ihtimali.

Öngörüler ve fırsatlar: Veli toplantılarında veya ortak sosyal medya sahalarında erdem-değer-eylem edinimi projesinin gündeme getirilmesi, “aile gözlemlerinin” bu süreçlerde birinci derecede yer alan “malzeme/konu/gündem” teşkil ettiğinin altının çizilmesi önemlidir. Öte yandan bazı okul etkinliklerine aileler dışında komşu, akraba veya aile dostlarından kimseler de davet edilmelidir. Zira çoğunlukla okul faaliyetlerine anne baba dışında bir yakın/ahbap daveti nadir görülmektedir. O da yıl sonu programlarından öteye gitmemektedir. Son olarak yöredeki STK’ler ve diğer eğitim kurumları ile de iş birliğine gidilmelidir. Toplumun ve hukukun küçük bir örnekleme olan okulda erdem-değer-eylem edinimlerini destekleyici, aksi tavır ve davranışları ortadan kaldırmaya yönelik iç hukuk ve günlük program tesis edilerek işletilmelidir.

DEĞERLER EDİNİMİNİN MEDENİYETİMİZ İÇİNDEKİ YERİ*

Doç. Dr. Vahdettin IŞIK*

İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Müdürü

Medeniyet ve Değer İlişkisi

Her medeniyetin üzerinde yükseldiği kendine özgü esasları mevcuttur. Medeniyetin esaslarının temelinde ise inanç ve bu inancın şekillendirdiği ahlak sistemi yer almaktadır. Topluma ruh ve canlılık veren, mensuplarının yapıp etmelerine istikamet kazandıran değerler bu esasların ürünü olarak şekillenmektedir. İnsanın bireysel duygularına, ilgilerine, hedeflerine ve nihayet davranışlarına da toplumsal ihtiyaçlara ve hedeflere de bu değerler yön vermektedir.

Değer edinimi, bireylerin dünya görüşlerini şekillendiren ve onları içinde yaşadığı toplumla uyumlu hâle getiren karmaşık bir süreci içerir. Bu süreçte birey ihtiyaçlarını karşılamak için basit duygu ve heyecanlarla şekillenen bir tepki gösterme düzeyini aşarak doğayı ve içine doğduğu tarihî-toplumsal şartları bilinçli bir biçimde anlamaya başlar. İnsanın eylemlerini bilinçli bir istikamete yönlendiren ve yeni durumlarla karşılaştıkça yeniden eylemlerini şekillendirmesine imkân veren işte bu medeniyet seviyesidir.

Bu bilinçli kavrayışlar ile gerçekleşen birikimlerin ürünü olarak meydana gelen, fizik varlık alanı yanında, zamanla insanın hayatını kuşatan bir ikinci tabiat hâline gelir. Medeniyet dediğimiz işte bu ikinci tabiattır. Başka bir ifadeyle medeniyet kendiliğinden var olmuş bir doğal varlık değil insan eliyle inşa edilen bir gerçekliktir. Öyle ki insani deneyimlerin bilinçli bir ürünü olan medeniyet aynı zamanda içine doğan insanın kendini ve bir bütün olarak varlığı kavrayışına da yön verir. İnsan kendi varlığını, doğayı ve hayatı yorumlayarak yaşamının gayesini belirlerken duyuş, kavrayış ve davranış olarak içselleştirdiği hemen her şeyde medeniyetin etkin bir rolü bulunmaktadır.

Medeniyet seviyesinde insanın yaptığı değerlendirmeler kavramsal bir düzeye ulaşmış inançları, bu inançlar da bilinçli çabalarının şekillendirdiği eylemleri doğurmaktadır. Bu yüzden medeniyetin bireyin iç dünyası ve ruhsal süreçleri ile yakın irtibatı bulunmaktadır. Çünkü medeniyeti kuran inanç rasyonel olarak temellendirilmiş bir inançtır. Bu inanç duygu ve irade olarak da bir bütün hâlinde şahsiyetimizi kuşatır. Dolayısıyla insanın bilinçli çabalarıyla oluşan eylemleri gibi çeşitli olay ve durumlar karşısındaki duyguları da hayatının her aşamasında soluduğu inancın şekillendirdiği bir kültürel iklimde şekillenir. Bu süreçte medeniyetin kurucu prensibi olan inancı içselleştiren birey artık içinde yer aldığı bu medeniyetin taşıyıcı bir öznesi hâline gelmiştir.

Medeniyetimizde Değerler ve Erdemler

Bu aşamada sorulması gereken soru şudur: Değerlerin edinilmesinde medeniyetimizin yeri nedir?

Tarihsel hafızamızda yer tutan tarih yapıcı tüm önemli şahsiyetlerin medeniyetimizin esasları üzerinde şekillenen bir kültürel iklim içerisinde düşüncelerini oluşturduğu ve eylemlerinin yönünü ve önceliklerini buna göre tayin ettikleri görülmektedir.

İnsanlık tarihinde göz kamaştırıcı bir yer edinen şahıslara, kurumlara, devletlere ve düşünce sistemlerine zemin oluşturan bu iklimin şekillenmesinde kuşkusuz İslam dini, merkezî bir yer tutmaktadır.

Bilindiği gibi İslam sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bireyin her türden davranışını şekillendiren bütüncül bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu yaşam tarzında değerler, insan hayatının her alanına nüfuz eden, bireylerin ve toplumların huzurunu sağlayan temel ilkeler olarak yer alır. İslam'ın temel önermeleri eşliğinde şekillenen bu değerlerin bazıları şunlardır:

Tevhit (Birlik/Teklik): Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki tevhit, İslami literatürde, Allah'ı zatında ve sıfatlarında yegâne kulluk yapılacak varlık olarak tanımak demektir. Bu anlayış ırk, bölge, tarih ve kültür gibi farklılıklara rağmen bütün Müslümanların en önemli ortak paydasıdır.

Özgürlük: İnsanlar kendi yaşam tarzlarını şekillendirmede özgür tercihler yapabilecek irade sahibi birer özne olarak kabul edilir.

Emek: İnsanın her türlü imkânı kendi çabası ile elde etmeyi esas almasıdır.

Cihat: Gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak, değerleri öğrenip ona göre yaşamak için gösterilen her türlü çabadır.

Adalet: Her şeyi ve herkesi nasılsa öyle görmek ve ona göre davranmaktır.

Hakkaniyet: Hem ilke olarak doğru olanı hem de her türlü varlığı kendi bağlamında anlamayı esas almaktır.

Merhamet: Yumuşak kalpli, şefkatli, hayırsever olmak; kaba, katı, sert ve kırıcı olmaktan kaçınmaktır.

Güvenirlilik (Emniyet): Emanete veya taahhüde aykırı davranamayacak bir ahlaka sahip olmaktır.

İzzet ve Şeref: İnsanı değerli ve saygıya layık kabul etmektir.

Liyakat: İşleri ve ilişkileri yetkinliğe göre düzenleme esasıdır. İstişareye ve iş birliğine açık olma.

Bu değerler üzerinde yükselen medeniyetimizde bireyler sorumluluklarını yerine getirirken deneyim sahibi olmakta, bu deneyimlerle kişiliklerini kazanmakta ve öz disiplin sahibi bir özne hâline gelmektedir. Çünkü insan değerler sayesinde kendini kontrol etme becerisi kazanmaktadır. Kendini kontrol etme becerisi kazanan insan ise ahlaki anlamda olumlu ve ideal değerlerin şekillendirdiği bu öz disiplin sayesinde çeşitli erdemler edinmektedir.

Çoğu zaman değer ve erdem kavramları birbiriyle eş anlamda kullanılsa da değerler, kişinin ya da toplumun önemli bulduğu, ideal olarak kabul ettiği ve hayatı yönlendiren temel inançlar ve normlardır. Değerler, bir davranışın ya da tutumun doğru ya da yanlış olduğunu belirleyen genel ve soyut ilkelerdir. Erdemler ise bireylerin ahlaki anlamda olumlu ve ideal bir yaşam sürmesi için edindiği özelliklerdir. Bu özellikler bireysel çabalarla edinilir ve insanı öz disiplin sahibi yapar. Bu sayede insan iyilik

yapan ve kötülükten uzak durmayı başaran bir seviyeye ulaşır. Başka bir anlatımla şöyle de diyebiliriz: Değerler hangi idealleri esas aldığımızı ifade ederken erdemler bu ideallere ulaşmak için nasıl bir tutum sahibi olmamız gerektiğini belirler.

Medeniyetimizde şahsiyeti inşa eden erdemlerin bazıları ise şunlardır:

İman: İslam'ın temel esaslarına kalpten inanmak.

Çalışkanlık: Elde edilecek şeylerin bir bilgi ve emek ile elde edilmesini esas almak.

İhsan: İnsanın yapıp ettiği her şeyde en güzel olanı esas alan bir duruş sahibi olması.

Cesaret: Zorluklar karşısında doğruyu söylemek ve yapmak.

Ölçülü Olma: İnançta, her türlü tutum ve davranışta doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalma ve dengeli olma.

İffet: Bedenî ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten korunmayı sağlayan erdem.

Cömertlik: Eldeki imkânları meşru ölçüler içinde, gönüllü olarak ve karşılık beklemeden başkalarının yararına sunma.

Tevazu: Kendini beğenmişlikten ve böbürlenmekten uzak durma.

Sabır: Zor koşullar altında cesaret ve metanetini yitirmeden sıkıntı ve zorluklara dayanmak, doğru yolda sebat etmek.

Affedicili Olma: Uğranılan haksızlığa tepki olarak düşmanlık yapma, öç alma gibi olumsuz düşünceleri ve davranışları bilinçli olarak terk ederek olumlu tepkiler verme.

Değerlerin ve Erdemlerin Edinimi

Her medeniyetin ideal bir insan öngörüsü bulunmaktadır. Bizim medeniyetimizde, insan-ı kâmil olarak kavramlaştırılan ideal insan modeli de yukarıda bir kısmını saydığımız erdemlerle kişiliğini şekillendirmiş bir insandır.

Medeniyetimizin temsil kabiliyeti yüksek metinlerine baktığımızda görürüz ki insan erdemleri kazandığı ölçüde mutluluğu elde edebilmektedir. Doğal olarak erdemleri kazanabilmek için öncelikle erdemlerin ne olduğunu doğru tespit etmek gerekiyor. Erdemlerin doğru tespit edilebilmesi ise bir medeniyetin temellerini oluşturan varlık tasavvuruna ve varlığı bağlamında kavramayı mümkün kılan bir bilgi sistemine bağlıdır. Bu yüzden İslami literatürde erdemlerin bilgi boyutu eylem boyutundan ayırıştırılmadan ele alınmıştır. Klasik kaynaklarda yaygın olarak görebileceğimiz aşağıdaki çerçeve, erdemin hayata dair bütüncül bir duruş eşliğinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir:

Erdemlerin bilgisi “hikmet”tir. İnsanın bir bilme bir de yapma kabiliyeti bulunmaktadır. Bu iki kabiliyetin birlikteliğine hikmet denilmektedir. Akıl gücünden kaynaklanan hikmet, bir erdem olarak insana hak ile bâtılı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırma ve buna uygun davranma imkânı verir.

Erdemlerin erdemi “adalet”tir. Kötülüklerden arınmış vicdanın, aşırılıklardan uzak bir şekilde bir denge ve ölçü çizgisinde gördüğü her çeşit meşru hareket adaletin genel tanımını vermektedir. Adalet aşırıya kaçma (ifrat) ve daha iyisini yapabilme güç ve olanağı varken rahat davranma (tefrit) hâlinin ortası (vasat) olarak tanımlanmaktadır.

Özellikle medeniyetimizde adalet, insanları doğru olanı yapmaya sevk eden, sözde ve fiilde onu adil kılan ahlaki bir hâl olarak yer almaktadır.

Erdemlerin koruyucusu “ıffet”tir. İffet beden ve ruhun korunması, geliştirilmesi ve onların tabiatlarına uygun olarak kalmaları için gerekeni yapmak, ortadan kaldırılması gerekeni kaldırmak ve gereksiz olanlara da ilgisiz kalma erdemi olarak tanımlanmaktadır.

Erdemleri yayıcısı “şecaat”tir. Şecaat, bir cesaret hâli olarak, bir bilgi yetkinliğinin tezahürü olarak görülmektedir ancak eşyayı ve mahiyetini bilen ve tanıyan biri, korkuyu yenebilir. Bunu başardığı ölçüde de hedef ve gayeye yönelik olarak bilgisini dengeli bir eyleme dönüştürmesi mümkün olur. Bu dönüşüm esnasında, bildiğinden şaşmaz ve bilgisine güvenin bir zorunlu sonucu olarak azimle hareket eder.

Erdemlerin en yetkin hâli “saadet”tir. İnsanın iman, ibadet, güzel ahlak sayesinde kalp ve ruh huzurunu bulmasıdır. Saadet bir yetkinlik hâlidir ve insanın hayatta ulaşabileceği en büyük gayedir. Diğer erdemler ise kendi başlarına değerli değil, insanı saadete ulaştırmada işlev gördükleri için değerlidirler.

Bu kavram dizgesinde de görüldüğü gibi erdemın kazanabilmek için varlığı bağlamında anlamamızı mümkün kılan hikmete, yani hakikati bilmeye ihtiyacımız bulunmaktadır. Ancak yukarıdaki kavramlardan da anlaşılabilceği gibi varlığın mahiyetini doğru kavramanın gereği varlıkla onun doğasına uygun bir ilişki kurmak yani adaleti gerçekleştirmektir. Doğru bilgi ile temellendirilmiş bir kazanım olarak adalet dürüstlüğü, hakkı olmayan ve yasak edilen şeylere el uzatmamayı (ıffet) ve bunun için mücadele etme özelliğini (cesaret) kazandığında insanı mutluluğa eristirebilir. Bu erdemlerin edinilmesi mutluluğa (saadet) erişmenin olmazsa olmaz şartıdır.

Yineleyerek ifade edersek insan bir medeniyet havzasının içine doğmakta ve bu medeniyet havzasının oluşturduğu iklim insanın şahsiyetinin inşasında zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda başta aile ve mahalle olmak üzere geleneksel toplumda eğitim kurumları (medrese-tekke ve zaviyeler, okullar), meslek örgütleri (ahilik teşkilatı ve sendikalar), vakıflar ile resmî kurumlar ve kanunlar yani devlet, üyelerine ait oldukları medeniyetin değerlerini soluyacakları bir iklim sunar. Çağdaş dünyada bu kurumlara ek olarak sinema, tiyatro, televizyon, dijital platformlar, yaygın eğitim kurumları ve medya organları da değer aktarımında önemli mecralar hâline gelmiş bulunmaktadır.

Değerlerin edinimi sürecinde yukarıda saydığımız kurum ve mecraların sürece dâhil edilmesini öngören bir yaklaşıma ihtiyacımız bulunuyor. Çünkü kurumların faaliyet sürecinde, üyeler üstlendikleri rollerle kurumların işlevlerini yerine getirmelerine katkıda bulunurken mensubu oldukları kurumların normlarına göre hareket ederler. Normlar ise kurumların içinde yer aldığı medeniyetin değerlerine göre oluşmaktadır. Dolayısıyla bireyler kurumlarda üstlendikleri görevleri yerine getirirken bu normlar aracılığı ile medeniyetin özünü ve esasını oluşturan değerleri de içselleştirmiş olurlar. Öte yandan ilerleyen süreçte, insan normlara uyarak içinde yer aldığı medeniyete hem istikrar kazandırmakta hem de değişen şartlara göre yeniden inşasında bir özne olarak yer almaktadır. Toplumların güven ve istikrar içinde varlığını sürdürmesi işte bu işleyiş sayesinde mümkün olabilmektedir.

Burada, medeniyet değerlerinin yerel şartlara göre farklı şekillerde ortaya çıkabileceğini hatırlamamız gerekiyor. Çünkü medeniyetin üzerine inşa edildiği değerler ortak olsa da değerlerin tarihi-toplumsal bağlama göre az çok farklı şekiller alabileceğini biliyoruz. Bu durumda gerek aynı medeniyete mensup bireylerin gerekse de medeniyetin unsurlarından olan kurumların değişen şartlara göre bazı farklılıklar göstermesini tabii karşılamamız gerekir. Kültürün millî karakteri de aynı toplumun değişen tarihî-toplumsal şartlarda yeni biçimler vererek inşa ettiği kurumları da bu esneklik sayesinde medeniyete süreklilik kazandırır.

Benzer bir esneklik bir medeniyetin başka medeniyetlerle etkileşim sürecinde de görülebilir. Rasyonel bir ruhsal bilinç seviyesine erişen insanların üretimi olan medeniyet, duygu ve heyecanları olduğu kadar değişim ihtiyacı karşısında da kendi inanç ve ahlak nizamına uygunluğu esas alan bir muhakeme süreciyle kendi güvenliğini ve istikrarını korumaktadır.

Değişikliğin gerekli olup olmadığına da gerekli olan değişimin medeniyetin ruhsal temeli olan inancı ve onun toplumsal temeli olan ahlak nizamı ile bağdaşıp bağdaşmadığına bu muhakeme süreci sonucunda karar verilir. Bu sayede inançla bağdaşmayan bir değişiklik reddedilir, bağdaşan değişiklik ise kabul edilir. Daha açık bir şekilde ifade ederek söylersek medeniyet değişime açık fakat inanç ve ahlak nizamının değerlerine göre seçicidir. Çünkü medeniyetler bir yandan değişen şartlarda yeni eylemler ve eserler meydana getirmek öte yandan da kendi iç tutarlığını korumak zorundadır. Meydana getirilen eserlerin tarzı, üslubu ise toplumun yaşadığı coğrafyadan, iktisadi imkânlardan ve toplumun tarihinden gelen özelliklerinden etkilenir. Medeniyet bu çeşitliliğe imkân veren bir rasyonel kültür kaynağı olarak kültürel eserlerin nihai olarak kendi inanç ve ahlak nizamının esaslarıyla bağdaşmasını zorlayıcı bir iç mantık sayesinde sağlar. Bu zorlayıcı iç mantığın ruhsal temeli inanç, toplumsal temeli ise bir ahlak nizamıdır.

Güncel Durumlar Karşısında Değerler ve Erdemler

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar bir medeniyetin oluş ve işleyişini ana hatları ile izah etmektedir. Ancak medeniyetlerin varlığını sürdürmesinin ve çöküşünün de aynı esasların işleyişine bağlı olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Mesela medeniyetin manevi temeli olan inanç ve toplumsal temeli olan ahlaki düzen salt soyut bir inanç ve ahlak değildir. Bir medeniyetin insan ihtiyaçlarını karşılama ve yeni durumlar karşısında sorun çözme yeterliğine sahip olup olmaması medeniyetlerin varlığını devam ettirip ettirememesini belirlemektedir. Bundan dolayıdır ki medeniyetin oluşturduğu düzenin gelişeceği bir coğrafya, kurduğu iktisadi düzen ve süreç yönetimini sağlayan siyasi teşkilatı çok önemlidir. Mesela bizim medeniyetimizin siyasi üstünlüğünü ve parlak kültürel eserler meydan getirme yeterliğini kaybetmesinde kara ve deniz ticaret yollarının yaşadığımız coğrafyanın dışına kaymasının önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Burada vurgulayarak ifade edebiliriz ki siyasi ve iktisadi düzenin zayıflaması ve dağılmasının telafisi nispeten kolaydır. Telafisi zor ve yıkıcı olan medeniyetin temelini oluşturan inancı ve ahlaki nizamını kaybetmesidir. Çünkü medeniyetin ruhsal enerjisi olan inancı ve toplumsal istikrarın zemini olan ahlaki düzenini kaybeden medeniyetlerin çöküşü kaçınılmazdır. Değerlerin edinimini bu bağlamı esas alan bir yaklaşımla ele almamız gerekir.

DİJİTAL ÇAĞIN DEĞERLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Dr. Öğr. Üyesi Kübra CEVHERLİ*

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Dijital araçlar hayatımızın her alanına nüfuz etmiş, yalnızca fiziksel ilişkileri dönüştürmekle kalmamıştır. Aynı zamanda insanların iletişim kurma biçimlerini, düşünce dünyalarını ve değer yargılarını da köklü bir değişime uğratmıştır.

Dijitalleşme ve Ahlaki Değerlerin Dönüşümü

Geleneksel toplum yapısında bireylerin tutumlarını yönlendiren, eylemlerini anlamlı kılan ve toplumsal bütünlüğü sağlayan ahlaki değerler, dijital kültürle birlikte yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Dijitalleşme; zaman, mekân ve beden gibi fiziksel sınırlamaları ortadan kaldırarak bireyin anonim, görünmez ve hesap sorulamaz bir varlık gibi davranmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, ahlaki davranışları belirleyen içsel denetim mekanizmalarını zayıflatmakta bireyin davranışlarını dijital etkileşimlerin anlık getirilerine göre yönlendirmesine neden olmaktadır.¹¹

Böylece birey, dijital ortamda “görünmediği” için değerlerin bağlayıcılığını daha az hissetmekte, bu da etik dışı davranışların normalleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Dijital ortamlarda anonim kimlikler kullanma imkânı, bireylerin ahlaki sorumluluklarını algılama biçimlerini dönüştürmüştür. İnternet ortamında “görünmezlik perdesinin” arkasına saklanan bireylerin, yüz yüze iletişimde sergileyecekleri davranışlardan farklı tutumlar benimseyebildikleri gözlemlenmektedir.

Yapılan araştırmalar, dijital ortamların bireylerin ahlaki muhakeme ve karar verme süreçlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.¹² Dürüstlük, saygı, adalet, mahremiyet ve sorumluluk gibi ahlaki değerler, dijital ortamlarda yeni boyutlar kazanmıştır. Örneğin doğruluk ve dürüstlük değerleri, çevrim içi iletişimde ve bilgi paylaşımında farklı tezahür biçimleri göstermektedir.¹³ İnternet, bilginin demokratikleşmesini sağlarken bir yandan da yalan haber, dezenformasyon ve manipülasyonun da yayılımını kolaylaştırmaktadır. Dijital medya ortamında doğru ve güvenilir bilgiye erişim giderek zorlaşmaktadır.¹⁴ Sahte hesaplar aracılığıyla yayılan dezenformasyon, hakikat değerinin aşınmasına ve epistemik güven krizine yol açabilmektedir.

Sorumluluk duygusu, dijital ortamların anonim yapısı ve fiziksel uzaklık hissiyle zayıflayabilmektedir. Öte yandan dijital ayak izlerinin kalıcılığı ve izlenebilirliği, bireylerin eylemlerinin uzun vadeli sonuçlarını düşünmesini gerektiren yeni bir sorumluluk bilincini gerekli kılmaktadır.

Yapay zekâ algoritmaları tarafından üretilen deepfake içerikler gerçeğinden ayırt edilemeyecek sahte görüntü, ses ve video üretimini mümkün kılmaktadır. Bu teknolojiler, manipülasyon ve sahtekârlığı yeni bir boyuta taşıyarak gerçeklik algısını ve güven duygusunu derinden sarsmaktadır.

¹¹ Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (s. 7–8).

¹² Barque-Duran, A., Pothos, E. M., Hampton, J. A., & Yearsley, J. M. (2017). Contemporary morality: Moral judgments in digital contexts. *Computers in Human Behavior*, 75, 184– 193. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.05.020>

¹³ Ess, C. (2014). *Digital media ethics*. Cambridge: Polity Press.

¹⁴ McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.

Bu bağlamda ahlaki değerlerin dönüşümü, yalnızca bireysel ahlak anlayışını değil, aynı zamanda toplumun ortak değer yargılarını da sarsmaktadır. Dijital ortamlarda normların belirsizliği ve değerler etrafında sağlanamayan uzlaş, toplumsal düzeyde etik kaotikleşmeye neden olmaktadır.¹⁵

Dijitalleşme ile birlikte ahlaki değerlerin uğradığı bu dönüşüm, bizlere iki temel sorumluluk yüklemektedir: İlki, bireylerin dijital ortamlarda etik davranışı nasıl tanımlayacağına dair yeni normatif çerçevelerin oluşturulmasıdır. İkincisi ise bu değer ve normların yalnızca bireylerce değil, platform sağlayıcılar, eğitim kurumları ve politika yapıcılar tarafından da uygulanabilir hâle getirilmesidir.

Sosyal Medyanın Değerlere Etkisi

Sosyal medya, dijitalleşmenin en yaygın ve etkili boyutlarından biri olarak bireylerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olmuş; değerlerin yeniden üretildiği ve yeniden tanımlandığı sosyokültürel alanlar hâline gelmiştir.¹⁶

Sosyal medya platformları kişilere, gerçek yaşamlarında sahip olamayacakları kadar geniş bir izleyici kitlesine ulaşma imkânı sunduğundan bireylerin benlik sunumlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Bireyler, takipçi sayılarını artırmak, daha fazla beğeni almak ve etki alanlarını genişletmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmekte kimliklerini bu hedeflere uygun şekilde inşa etmektedirler. Ancak bu süreç, çoğu zaman özgün kimlik ifadesinden ziyade popüler değer yargılarına uyum sağlama çabasına dönüşmektedir. Sosyal medya hesapları, bireylerin “idealize edilmiş benliklerini” sergiledikleri sahneler hâline gelmiştir. Bu durum, narsistik eğilimlerin artmasına ve dijital çağda otantiklik değerinin aşınmasına neden olabilmektedir.¹⁷

Sosyal medyada oluşan “beğeni ekonomisi” kullanıcıları sürekli onay arayışına itmektedir. Beğeni sayısı, takipçi miktarı veya paylaşımların etkileşim oranı, bireysel değer ölçütü hâline gelmiştir. Bu durum, insanların kendi değerlerini dijital etkileşimlerin anlık getirilerine göre belirlemelerine ve içsel değer yargılarından uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Ayrıca dijital dünyanın hızlı ve yüzeysel etkileşimleri, bireylerin yalnızlık duygusunu artırabilmekte ve gerçek bir aidiyet duygusu geliştirmelerini engelleyebilmektedir. Tüm bu faktörler, bireylerin anlam ve değer arayışlarını karmaşıklaştırmaktadır.

Aynı zamanda sosyal medya platformları üzerinden gerçekleşen sürekli gözetim ve kendini ifşa etme pratikleri, mahremiyet kavramının yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu açıdan dijital dünyada yer edinebilmek için “görünür olmak” bir zorunluluk hâline gelmiş, bu da mahremiyet değerinin dönüşümünü beraberinde getirmiştir.

Takip edenler açısından ise sosyal medyada sürekli olarak başkalarının “mükemmel”miş gibi sunulan hayatlarını görmek, kişilerin kendi yaşamlarından memnuniyetsizlik duymalarına neden olabilmektedir. Bu kıyaslama, kişisel başarı ve mutluluk kriterlerini değiştirmekte ve dışlanmışlık duygularını tetikleyebilmektedir.

¹⁵ Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, kültür ve psikoloji üçgeninde değer algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(2), 40–63.

¹⁶ Aslan, M., & Işıklı, M. (2021). Dijitalleşen değerler ve yeni dijital normlar: Sosyal medya örnek olay incelemesi. *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, Erzurum, Türkiye.

¹⁷ Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.

Bireysel düzeyde, sosyal medya platformları, bireylerin benlik algısını, değer önceliklerini ve sosyal rollerini yeniden şekillendirmektedir. Gösteri kültürünün egemen olduğu bu ortamda kullanıcılar, görünürlük kazanma, beğenilme ve onaylanma ihtiyacına yönelmekte bu durum bireylerde benmerkezcilik, anlık haz odaklılık ve pragmatizm gibi tutumların gelişmesine neden olmaktadır.¹⁸ Bunun doğal sonucu olarak da tevazu, sabır, saygı, içtenlik, fedakârlık, diğerkâmlık, adaletli olma gibi bireyler arası etkileşimin temelini oluşturan değerler giderek aşınmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları, çoğu zaman mahremiyet, gizlilik ve dürüstlük gibi değerleri görmezden gelerek daha çok ilgi çekmeye ve etkileşim almaya odaklanmaktadır.¹⁹

Sosyal medya, toplum içinde değerlerin ticarileştirilmesi ya da simgesel tüketime dönüşmesi gibi riskler de barındırmaktadır. Örneğin yardımlaşma, dayanışma ya da dinî değerler gibi toplumsal ideallerin sosyal medyada sadece bir gösteri unsuru olarak kullanılması, bu değerlerin içeriğini boşaltmakta ve araçsallaşmasına da neden olabilmektedir.²⁰

Bu bağlamda sosyal medya, bir yandan yeni değerlerin ve normların gelişmesi için bir zemin sunarken diğer yandan değer erozyonlarına neden olabilmektedir. Bu nedenle sosyal medya okuryazarlığı ve dijital etik eğitimi, dijital toplumların sağlıklı işleyişi için öncelikli alanlar hâline gelmelidir.

Dijital Bağımlılık, Değer Erozyonu ve Etik Sorunlar

Dijital bağımlılık, yalnızca bir teknoloji kullanım alışkanlığı değil, aynı zamanda bireyin psikolojik, sosyal ve ahlaki düzlemde yaşadığı bir değer aşınması süreci olarak da değerlendirilmelidir.²¹

Akıllı telefonlar, sosyal medya platformları ve sürekli çevrim içi olma hâliyle birlikte bireylerin gerçeklik algısı bulanıklaşmakta, fiziksel etkileşimlerin yerini sanal ilişkiler almakta ve bu süreçte duyarlılık, mahremiyet, sorumluluk gibi temel değerler arka plana itilmekte ya da işlevsizleşmektedir. Sosyal medya bağımlılığı özelinde değerlendirildiğinde bireylerin onaylanma arzusu, beğeni alma isteği ve görünürlük çabası; onları benmerkezcilik, pragmatist ve zaman zaman narsistik tutumlara sürüklemektedir.²² Bu durum dayanışma, empati, tevazu gibi toplumsal uyumun temelini oluşturan değerlerin aşınmasına yol açmaktadır.

Dijital platformların sunduğu anlık hazlar, bireylerin uzun vadeli düşünme, içsel farkındalık, sabretme, emek verme gibi özelliklerini zayıflatırken zaman algısını, kimlik inşasını ve anlam üretimini de olumsuz etkilemektedir. Dijitalleşmenin tetiklediği bu psikososyal dönüşüm, özellikle genç nesillerde değerlerin içselleştirilmesi yerine dışsal onay mekanizmalarına (dijital etkileşimlerin anlık getirilerine) bağımlılığı artırmakta, böylece bireylerin ahlaki davranışlarında yüzeysellik gözlenmektedir.²³

¹⁸ Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, kültür ve psikoloji üçgeninde değer algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, 2(2), 40–63.

¹⁹ Gonzales, S. (2021). What is digital privacy? *EasyTechJunkie*. <https://www.easytechjunkie.com/what-is-digital-privacy.htm>

²⁰ Aslan, M., & Işıklı, M. (2021). Dijitalleşen değerler ve yeni dijital normlar: Sosyal medya örnek olay incelemesi. *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, Erzurum, Türkiye.

²¹ Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, kültür ve psikoloji üçgeninde değer algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, 2(2), 40–63.

²² Aslan, M., & Işıklı, M. (2021). Dijitalleşen değerler ve yeni dijital normlar: Sosyal medya örnek olay incelemesi. *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, Erzurum, Türkiye.

²³ Roccas, S., & Sagiv, L. (2017). *Values and behavior: Taking a cross-cultural perspective*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56352-7>

Dijital teknolojilerin anlık tatmin sağlama potansiyeli, sabır ve azim gibi değerlerin aşınmasına yol açabilmektedir. İnternet üzerinden gerçekleşen etkileşimlerin hızı ve kolaylığı, bireylerin uzun vadeli hedefler için çaba gösterme motivasyonunu da zayıflatabilmektedir.²⁴

Ayrıca anında tatmin kültürü, hızlı etkileşim ve sürekli dijital bağlantı, bireylerin iç dünyalarına dönme, kendileriyle baş başa kalma ve varoluşsal sorular üzerine düşünme fırsatlarını azaltabilmektedir. Böylelikle dijital bağımlılığın, insanın anlam arayışını engelleyici bir unsur oluşu karşımıza çıkmaktadır.

Dijital bağımlılık, bireyin yalnızca zamanını değil, aynı zamanda değerlerini ve önceliklerini de yönetilemez hâle getirmektedir. Sürekli çevrim içi olma hâli, bireylerin aile bağlarını zayıflatmakta ve yüz yüze iletişimi azaltmaktadır. Özellikle anonimlik, görünmezlik ve hesap sorulamama gibi dijital avantaj olarak görünen durumlar, bireylerin dijital ortamlarda etik dışı davranışlar sergilemesini kolaylaştırmakta böylece değer erozyonuna zemin hazırlamaktadır.²⁵

Yüz yüze iletişimde mevcut olan sözsüz ipuçlarının (mimikler, jestler, ses tonu vb.) dijital iletişimde büyük ölçüde kaybolması duygusal zekânın ve empatinin gelişimini zorlaştırabilmektedir. Araştırmalar, aşırı dijital medya kullanımının, özellikle gençlerde empati kapasitesinin gelişimini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir.²⁶

Bu özellikleriyle dijital medya, bireylerin bilgiye ulaşma, içerik üretme ve paylaşma imkânlarını genişletmekle birlikte, ahlaki tutum ve davranışları şekillendiren bir alan hâline gelmiştir. Ancak bu geniş etkileşim zemini, aynı zamanda ciddi etik sorunlara da zemin hazırlamaktadır. Bilhassa sosyal medya platformlarında yaşanan mahremiyet ihlalleri, dijital linç, manipülasyon, nefret söylemi ve anonimlik gibi olgular, dijital medyada etik sınırların belirsizliğini ortaya koymaktadır.²⁷

Geleneksel iletişim biçimlerinin yerini alan dijital medyada, kullanıcıların gizli kalabilecekleri yanılgısıyla hareket etmeleri, dijital ortamlarda zarar verici davranışların yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum, etik normların işlevsizleştiği bir iletişim düzeni doğurmuştur.²⁸

Dijital medya ortamlarında en sık karşılaşılan etik sorunlardan bazıları şunlardır:²⁹⁻³⁰

- Özel hayatın gizliliği ihlalleri,
- Kaynağı belirsiz, doğrulanmamış içeriklerin yayılması,
- Telif ve patent hakkı ihlalleri,
- Veri güvenliği ve kişisel bilgilerin izinsiz kullanımı,
- Trol faaliyetleri, spam içerikler ve dijital şiddet,
- Nefret söylemi ve ayrımcı dil kullanımı,
- İçeriğin reklam ve haber sınırlarının belirsizleşmesi,
- Yanıltıcı başlıklar ve etiketleme,
- Genel ahlaka aykırı içeriklerin oluşturulması ve yayılması,
- Dilin yozlaşması.

²⁴ Turkle, S. (2015). *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age*. Penguin Press.

²⁵ Moor, J. H. (1998). Reason, relativity, and responsibility in computer ethics. *ACM SIGCAS Computers and Society*, 28(1), 14–21. <https://doi.org/10.1145/277351.277355>

²⁶ Konrath, S. H., O'Brien, E. H., & Hsing, C. (2011). Changes in dispositional empathy in American college students over time: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 180–198. <https://doi.org/10.1177/1088868310377395>

²⁷ Aslan, M., & Işıklı, M. (2021). Dijitalleşen değerler ve yeni dijital normlar: Sosyal medya örnek olay incelemesi. *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, Erzurum, Türkiye.

²⁸ Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (s. 7–8).

²⁹ Öztürk, Ş. (2015). Sosyal medyada etik sorunlar. *Selçuk İletişim*, 9(1), 287–311. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/178261>

³⁰ Binark, M., & Bayraktutan, G. (2013). *Aydın karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalkedon Yayınları.

Bu sorunlar, dijital medyada bireylerin sergilediği davranışların dijital etik değerler temelinde yeterince yönlendirilmediğini göstermektedir. Dijital medya kullanıcılarının karşılaştığı bu etik sorunlar, aslında dijital etik okuryazarlığının yeterince gelişmemiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bireylerin, dijital ortamlarda doğru davranışın ne olduğunu bilmeleri ve bu doğrultuda hareket etmeleri, hem bireysel düzlemde ahlaki tutarlılığı hem de toplumsal düzlemde dijital sorumluluğu güçlendirecektir.

Bu bağlamda dijital medya etiğine ilişkin şu ilkeler üzerinde durulmalıdır:³¹

Sorumluluk: Paylaşılan her içerikten bireyler sorumludur.

Mahremiyete saygı: Başkasının özel yaşamına dair içerikler izinsiz yayılmamalıdır.

Şeffaflık: İçeriklerin kaynağı açık olmalı, manipülasyondan kaçınılmalıdır.

Hesap verebilirlik: Dijital içeriklerin etkileri konusunda bireyler açıklıkla davranmalıdır.

Güvenilirlik ve doğruluk: Bilgi, doğruluğu teyit edilmiş kaynaklardan alınmalı ve aktarılmalıdır.

Dijitalleşmenin sunduğu olanakların bilinçli, sorumlu ve değer temelli kullanımını teşvik eden bir kültür inşası, dijital çağda bizim öncelikli ahlaki görevlerimizden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşme ve Eğitimde Değer Edinimi

Dijital teknolojilerin eğitim sistemlerine entegrasyonu, değerler eğitiminin içeriğini ve yöntemlerini de dönüştürmektedir. Bu dönüşüm hem değerlerin öğretilme biçimlerini hem de hangi değerlerin öncelikli olarak aktarılacağını/geliştirileceğini etkilemektedir.

Eğitim, bireylerin sadece bilgi ve beceri değil, aynı zamanda değer kazanımı açısından da en temel kurumsal alanlardan biridir. Ancak dijitalleşme ile birlikte eğitim süreçlerinde yaşanan yapısal ve pedagojik dönüşüm, değerler eğitimi alanında çeşitli fırsatlar kadar riskleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle dijital teknolojilerin eğitim ortamlarına entegrasyonu, değerlerin aktarım biçimlerini dönüştürmekte ve geleneksel değerler sisteminin sürdürülebilirliğini tartışmalı hâle getirmektedir.

Eğitim süreçlerinde yüz yüze etkileşimin yerini alan dijital iletişim, öğretmen ve öğrenci arasındaki sosyal bağın zayıflamasına neden olmakta bu da rol model üzerinden öğrenmeyi, empati kurmayı ve ahlaki davranışları içselleştirmeyi zorlaştırmaktadır.³² Dijital ortamlarda gerçekleşen uzaktan eğitim süreçlerinde bireylerin davranışsal izleme, geri bildirim alma, duygu paylaşımı gibi değer aktarımıyla doğrudan ilişkili süreçlerden uzaklaştıkları gözlemlenmektedir. Bu durum; saygı, sabır, yardımlaşma, dürüstlük gibi temel erdemlerin öğrenme sürecindeki görünürlüğünü azaltmaktadır.

³¹ van den Hoven, J. (2017). Ethics for the digital age: Where are the moral specs? In H. Werthner & F. van Harmelen (Eds.), *Informatics in the future* (ss. 65–76). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55735-9_6

³² Çakır, A., & Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, kültür ve psikoloji üçgeninde değer algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, 2(2), 40–63.

Öte yandan dijital eğitim materyalleriyle bilgiye erişim kolaylaşırken bu materyallerde sıklıkla karşılaşılan simgesel anlatım eksikliği ve yüzeysellik, bilginin anlamlandırılması ve değer bağlamına yerleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Dijital kaynaklarda sıklıkla tüketilen içeriklerin çoğu hız, kısa süreli dikkat ve haz odaklılık temelinde yapılandırıldığı için derinlemesine öğrenme ve ahlaki özümseme gibi süreçler ikinci planda kalmaktadır.³³

Ancak dijitalleşme, değerler eğitimi açısından yalnızca risk değil, aynı zamanda büyük fırsatlar da sunmaktadır. Etkileşimli dijital içerikler, animasyonlar, hikâye tabanlı öğrenme platformları ve dijital oyunlar aracılığıyla öğrencilerde eleştirel düşünme, ahlaki muhakeme ve sosyal sorumluluk gibi hususlar etkili biçimde ele alınabilir. Bu bağlamda dijitalleşme süreci içinde değer merkezli eğitim tasarımlarına ihtiyaç olduğu aşikârdır.³⁴ Dijital çağda eğitim, yalnızca teknik becerilerin değil, aynı zamanda ahlaki muhakeme, eleştirel düşünme gibi becerilerin ve sorumluluk gibi değerlerin de geliştirilmesini hedeflemelidir. 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılan bu yetkinlikler, değerler eğitimiyle bütünleşik bir şekilde ele alınmalıdır.

Bu noktada eğitimciler için temel sorumluluk, dijital ortamda yürütülen eğitim faaliyetlerinde hem teknolojik okuryazarlığı hem de ahlaki okuryazarlığı geliştirecek stratejiler benimsemektir. Bu sorumluluğun etkin biçimde yerine getirilebilmesi için öğretmenlerin söz konusu alanlardaki yetkinliklerini artırmaya yönelik, uygulamaya dönük ve sürdürülebilir hizmet içi eğitimlerin planlanması ve yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Dijitalleşen eğitim ortamlarında değerlerin edinim süreçleri hem içerik hem de yöntem açısından yeniden yapılandırılmak zorundadır. Eğitim sistemleri, dijitalleşmenin sağladığı olanaklardan yararlanarak bireylerde bilişsel olduğu kadar duyuşsal ve ahlaki gelişimi de hedeflemelidir. Aksi takdirde dijital eğitim ortamları, bilgi aktarımı açısından verimli olsa da bireylerin karakter ve kişilik gelişimi açısından eksik ve yetersiz kalacaktır.

Dijital çağın değerler üzerindeki etkileri, karmaşık ve çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Yapılan incelemeler, dijitalleşmenin etik krizleri tetikleyebilecek boyutlara ulaştığını göstermektedir. Özellikle mahremiyet ihlalleri, dijital linç kültürü, hesap verebilirliğin yokluğu ve sorumluluktan uzak dijital etkileşim biçimleri, dijital dünyada değer temelli bir iletişim ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijital ortamda yaşanan sorunlar yalnızca bireylerin tutumlarından değil, aynı zamanda dijital toplumun henüz ortaklaşa kabul edilmiş normlara ve değerlere sahip olmamasından da kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak dijitalleşme çağında bireylerin sadece teknoloji kullanımına değil, aynı zamanda bu teknolojilerin insani değerlerle ne kadar uyumlu olduğuna da odaklanması gerekmektedir. Ancak böylelikle teknolojinin sunduğu fırsatlardan yararlanırken insani değerlerin aşınmasını önleyecek bilimsel temelli ve uygulanabilir stratejiler geliştirilebilmek mümkün olabilecektir. Bu noktada dijital ve ahlaki okuryazarlık stratejik bir öneme sahiptir.

³³ Binark, M., & Bayraktutan, G. (2013). *Ayin karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalkedon Yayınları.

³⁴ van den Hoven, J. (2017). Ethics for the digital age: Where are the moral specs? In H. Werthner & F. van Harmelen (Eds.), *Informatics in the future* (ss. 65-76). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55735-9_6

| DEĞER YİTİMİ | TEHLİKELERİ*

Prof. Dr. Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ*

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Psikolojisi Anabilim Dalı

Toplumsal değişme, farklı hızlarda da olsa hemen hemen her toplumda gözlemlenen bir olgudur. Toplumun yapısında ve işleyişinde veya gereksinimlerinde meydana gelen değişime uygun olarak değerler de değişime uğramaktadır. Özellikle küreselleşme, demografik değişiklikler (nüfus artışı, göçler vb.), bilgi ve iletişim teknolojisindeki yenilikler bu değişimi etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Değerler toplumsal, siyasi ve ekonomik faktörlerden etkilenmekte; özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmeler değerleri olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz yönde de etkileyebilmektedir.

Değerler bir toplumun gereksinimlerini karşıladığı ve işlevlerini yerine getirebildiği ölçüde varlıklarını sürdürebilirler. Aksi durumda değerler değişir, zira değerler değişime açıktır.

Toplumda hangi değerlerin değiştiği, bu değerlerin ne kadar sürede değiştiği (değişimin hızı), bu değişimin hangi kurumları nasıl etkilediği, değerlerdeki değişime bağlı olarak bireylerin dünyayı algılayış biçiminin ve davranışlarının nasıl etkilendiği gibi çok sayıda sorunun cevaplanması gerekmektedir.

Türkiye de dâhil olmak üzere 100'e yakın ülkede 1980'li yıllardan beri yaklaşık olarak 4 yıllık aralıklarla Dünya Değerler Araştırması yapılmaktadır. Bu araştırmanın Türkiye verileri kullanılarak yapılan zaman serilerinde çeşitli değerlerin (örneğin aile, arkadaş, iş, sorumluluk, çocukların sahip olması arzu edilen özellikler, komşu olmak istemediğimiz kişilerin özellikleri vb.) son 20-25 yıl içinde nasıl değiştiğini görmek mümkündür.

Örneğin Dünya Değerler Araştırması'nda katılımcılara, çocuklarının evde öğrenmelerini isteyebilecekleri bazı özelliklerin ne derece önemli olduğu sorulmaktadır. Bu soruya "önemli" cevabı verenlerin yıllara göre oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde de yetişkinlerin kendi çocuklarının sahip olmasını istedikleri özelliklerin zamanla değiştiği görülecektir.

	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	2010-2014	2017-2022
Terbiyeli, görgülü	91.7%	89.8%	92.1%	-	-	80.0%
Bağımsızlık	19.2%	16.3%	15.7%	39.2%	35.0%	29.6%
Sıkı çalışmak	72.5%	69.3%	74.3%	78.8%	72.0%	62.3%
Sorumluluk	65.7%	59.3%	62.7%	74.9%	66.5%	60.9%
Hayal gücü	23.3%	22.1%	23.0%	22.3%	28.3%	17.2%
Müsamaha ve başkalarına saygı	69.1%	58.6%	64.3%	70.1%	61.4%	63.3%
Tutumluluk	36.2%	32.5%	28.7%	38.9%	39.4%	36.4%
Azim	20.3%	18.7%	20.4%	36.7%	38.0%	38.4%
Bencil olmamak	27.8%	19.6%	20.4%	31.3%	27.7%	25.2%
İtaat	31.4%	35.7%	39.7%	45.8%	33.9%	34.1%

Toplumsal değişmeye bağlı olarak bazı değerler bireylerin duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki belirleyici ve yönlendirici niteliğini kaybedebilir. Bu durumda değerlerin çözülmesinden, yitilmesinden veya yozlaşmasından söz edilebilir.

Değer yitimi ya da değer erozyonu, bireylerin ya da toplumların sahip olduğu değerlerin çeşitli nedenlerle zamanla zayıflaması, öneminin azalması ya da tamamen kaybolmasıdır. Bu değerler daha önce de belirtildiği gibi bireysel veya toplumsal olabilir; sosyal, ahlaki, ekonomik, dinî, siyasal, estetik, vb. olabilir; bireysel veya gruba özgü olabilir.

Değer yitimi, (a) bireylerin değer hiyerarşisinde meydana gelen bir değişiklik ve/veya (b) toplumda yaygın olarak paylaşılan bazı değerlerin işlevlerini yerine getirememesi şeklinde görülebilir. Değerler değişime açıktır ve zamanla değişebilir. Önemli olan bu değişimin hem bireyin hem de toplumun bütünlüğünü, kimliğini, işleyişini olumsuz yönde etkileyip etkilemediğidir. Söz konusu değişim bireysel ve toplumsal düzeyde olumsuz sonuçlara neden olduğu zaman değer yitiminden söz edilebilir.

Her birey, farklı değerlerden oluşan bir değerler sistemine sahiptir. Bireyler sahip oldukları değerler ve bu değerlerin öncelik sırasıyla oluşan farklı örgütlenme biçiminin (kombinasyonlarının) oluşturduğu değerler sistemi dolayısıyla birbirlerinden farklılaşır. Dolayısıyla farklı değerlere öncelik veren kişiler aynı sosyal durumları farklı şekilde algılayabilirler, yorumlayabilirler,

farklı anlamlar yükleyebilirler ve sonuç olarak aynı durumda farklı davranışlar sergileyebilirler. Buna rağmen aynı toplumda ve kültürde yaşayan bireyler aynı değerleri benimseyebilirler ve bu ortak değerler de onların benzer davranışlar sergilemelerine yol açar. Özellikle ortak değerler işlevlerini kaybettikleri zaman toplumda belirsizlik, kuralsızlık, kargaşa, kişiler ve gruplar arası anlaşmazlık, çatışma, huzursuzluk gibi sorunlar ortaya çıkar. Toplumda dayanışma, aile bağları, başkalarına duyulan güven, kişilerarası ilişkiler zayıflar, sonuçta kurumlar ve toplumsal düzen sarsılır. Böyle bir durumda bireyler uyum sağlamak amacıyla başarılı veya başarısız uyarlanmış davranışlar geliştirebilirler. Değer yitiminin yaşandığı dönemlerde toplumda şiddet olaylarının artması, toplumsal duyarsızlık, aidiyet ve kimlik duygusunun azalması, alkol ve uyuşturucu madde kullanımının ve bağımlılıkların çoğalması, toplumsal dayanışma ve güven duygusunun zayıflaması ile çevreye ve doğaya karşı duyarsız davranışların artışı gözlenir. Bu yönelimler, değer yitimine karşı bireylerin başvurdukları başarısız baş etme yöntemleri olarak nitelendirilebilir. Örneğin başarı, önemli bir değerdir ama eğer etik değerleri göz ardı edecek kadar değer sisteminde ön plana çıkartılırsa o zaman insanlar başarı elde etmek için etik olmayan yollara başvurabilirler. Örneğin sınavlarda ne olursa olsun yeter ki başarılı olmak adına dürüst olmayan yollara başvurmak buna örnek verilebilir.

Son yıllarda Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından belli aralıklarla kamuoyuna açıklanan Taklit veya Tağşiş Yapılan Gıdalar Listesi'nin (özellikle zeytinyağı, bal, et ve et ürünleri, peynir, baharat, vb. gibi ürünlerde), değer yitimi açısından (özellikle ekonomik değerler açısından) örnek olay olarak incelenmesi gerekir. Daha fazla kazanç elde etme hırsı veya ticarete başarı elde etme gibi değerlerin öne çıkması, toplumsal yaşamın düzenliliği için kaçınılmaz olan ahlaki ve etik değerlerin geri plana itilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Güç de önemli bir değerdir ama güce sahip olan kişiler eşitlik ve adalet gibi değerleri göz ardı ederlerse o zaman "Güç bozar, mutlak güç mutlaka bozar." özdeyişi doğrulanır. Gücü kontrol edemeyen bir kişi, kendisine imtiyaz (ayrıcalık) tanınması gerektiğini düşünür ve örneğin "Ben de mi sıraya gireceğim?" diyerek başkalarının önüne geçmekten, trafikte güvenlik şeridini kullanmaktan, bencilce davranmaktan ve toplumsal düzeni bozmaktan hiçbir rahatsızlık duymaz. Oysa ortak yaşamı sürdürebilmek için toplumda belirli normlara ve değerlere uymak gerekir.

Başka bir örnek olarak hazcılık değeri incelenebilir. Bedensel haz ve duyumsal doyum arayışını içeren bu değer aşırı derecede ön planda yer alması, kişilerin tüketim ve haz odaklı bir yaşam tarzı sürdürmelerine, gösterişe önem vermelerine, alçak gönüllülük ya da kültürel ve dinî uygulamaları içeren geleneksel değerlere aykırı davranışlarda bulunmaya neden olabilir.

Dürüstlük, önemli bir değerdir. Dürüst bir kişi başkalarından bir şeyleri gizlemesi gerekmeyeceği için şeffaf olmaktan da kaçınmaz. Gizli saklı gündemi olan kişiler ise şeffaf olamazlar, dolayısıyla dürüst de olamazlar. Bu da beraberinde "otantik" olamamak gibi bir soruna yol açar. Bu durumda birey kendisi olamaz, gittikçe kendine yabancılaşır ve asla mutlu/huzurlu olamaz.

Ahlaki ve Vicdani Değerlerin Aşınması

Değerlerin aşınması yalnızca bireyin psikolojik düzeyde yaşadığı bir değişim değildir, aynı zamanda kurumlar düzeyinde de hissedilen yapısal bir dönüşümdür. Özellikle aile, din, eğitim ve medya gibi temel toplumsal kurumlar, bu süreçten hem etkilenmekte hem de süreci şekillendirmektedir. Aile içi ilişkilerin değişmesi ve kuşaklar arası iletişimin azalması, değer aktarımını sekteye uğratmaktadır. Eğitim kurumlarında ise değerler eğitiminin sistematik biçimde ele alınmaması, genç kuşakların toplumsal değerlere karşı yabancılaşmasını hızlandırmaktadır. Okullarda yalnızca akademik başarıya odaklanan eğitim anlayışı, uzun süre karakter gelişimini ve değer eğitimi ikinci plana atmıştır. Bu durum, öğrencilerde empati, saygı, sorumluluk gibi temel insani değerlerin yeterince gelişmemesine neden olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte geleneksel medyaya ek olarak sanal medyada da rekabetin ve bireysel başarının yüceltilmesi ve bireysel başarıya büyük bir değer atfedilmesi, dayanışma ve iş birliğinin yaygın olduğu toplumumuzda ahlaki ve vicdani değerlerin hızla aşınmasına neden olmaktadır. Kitle iletişim araçları ve dijital medya, özellikle de sosyal medya platformları, bireyleri anlık haz ve görünürlük peşinde koşmaya yönlendirmekte; paylaşım, empati, saygı gibi toplumsal değerlerin yerini bireysel beğeni ve onay arayışı almaktadır. Bu durum özellikle genç kuşaklarda uzun vadeli değer inşasını zayıflatmakta ve bencil bir yaşam biçimini öne çıkarmaktadır.

Çağdaş toplumlarda bireylerin maruz kaldığı stres, yabancılaşma duyguları ve belirsizlik de değerlerin zayıflamasında rol oynamaktadır. Bireyin yaşamına anlam yükleyememesi durumunda “varoluşsal boşluk” yaşadığı bilinmektedir. Ahlaki ve vicdani değerler, bireyin yaşamına anlam katan temel yapı taşlarıdır. Bu yapıların zayıflaması, bireyde kimlik ve ait olma krizi, amaçsızlık ve ruhsal çöküntüye zemin hazırlamaktadır.

Vicdan, psikolojik olarak bireyin içsel denetim mekanizmasını temsil eder. İçsel denetim mekanizmasını yeterince gelişmemesi, bireyin suçluluk ya da pişmanlık gibi vicdani duyguları zayıf yaşamasına neden olur. Bu durum, ahlaki sınırların bulanıklaşmasına ve bireyin etik olmayan davranışları normalleştirmesine yol açabilir. Vicdani duyarlılığın zayıflaması, yalnızca bireyin ruh sağlığını değil, aynı zamanda başkalarıyla kurduğu ilişkileri ve toplumsal uyumu da olumsuz etkiler.

Psikolojik bir kavram olarak “ahlaki ayrışma”, bireylerin nasıl olup da vicdan azabı duymadan zarar verici davranışlarda bulunabildiklerini açıklamaya yönelik bir kavramdır. Bireyler, kendi davranışlarını haklı göstermek için bilişsel stratejiler geliştirirler ve bu da vicdani sorumluluktan kaçınmalarına neden olur. Örneğin “Herkes yapıyor.” ya da “Bundan zarar gelmez.” gibi gerekçelerle birey etik dışı davranışlarını meşrulaştırabilir. Bu psikolojik mekanizmalar, toplumsal düzeyde değerlerin aşınmasına katkıda bulunmaktadır.

Değerler arasındaki ilişkiler evrensel olsa bile bireyler ve gruplar, değerlere yükledikleri önem bakımından birbirlerinden oldukça farklılaşmaktadırlar. Başarı, yetenek, hırs, güç gibi değerlerin ön plana çıkması “Karanlık üçlü” adı verilen kişilik özelliklerinin de ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Karanlık üçlü; bireysel çıkarlar

için diğerlerini kullanma, benmerkezcilik, hilecilik, diğerlerini manipüle etme gibi olumsuz davranış örüntülerinden oluşmaktadır. Bunun da vicdan ve değerlerin aşınmasına yol açtığı söylenebilir.

Değer Yitimi ile Şiddet ve Toplumsal Duyarsızlık

Şiddet, güç kullanarak başkalarını bazı haklardan mahrum etme, başkasına zarar vermek veya acı çektirmek niyetiyle yapılan eylemleri içerir. Ailede, okulda, sporda, medyada, kısaca yaşamın farklı alanlarında yaşanabiliyor olsa da toplumumuzda özellikle son yıllarda kadına yönelik şiddet sık sık gündeme gelmektedir. Şiddeti destekleyen kültürel öğeler (örneğin şiddeti meşrulaştırabilecek deyimler, atasözleri, vb.) üzerinde durulması gerekmektedir. Kadına yönelik şiddet olgusunda kadın ve erkek arasındaki güç dengesizliğinin rolünün de tartışılması gerekir. Bu tür sosyal ve kültürel faktörlerin yanı sıra saldırganlık ve şiddet içeren davranışların temelinde esas itibarı ile öfke ve saldırganlık duyguları bulunur. Ancak saldırganlık duygusu her koşulda saldırgan davranışa ve şiddete yol açmaz. Kendini kontrol etmekte zorlanan (öz kontrolü düşük) kişiler öfkelenediklerinde şiddete daha kolay başvurmaktadır. Problem çözme becerisi düşük kişiler de bir çözüm yolu olarak şiddete daha sık başvururlar. Diğer bir faktör, empati eksikliğidir. Empati düzeyinin düşük olması durumunda birey başkalarının acılarına karşı duyarsız hâle gelir, bu da şiddete başvurmaya kolaylaştırır. İnsan onuruna ve yaşam hakkına verilen değer zayıfladıkça da şiddet eylemleri “olağan” hâle gelmeye başlar.

Toplumsal Dayanışmanın/Güvenin Zayıflaması

Toplumların sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri, bireyler arasında karşılıklı güvenin ve dayanışmanın varlığına bağlıdır. Toplumsal dayanışma, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda iş birliği içinde hareket etmelerini sağlayan bir sosyal bağdır. Dayanışma, toplumun ahlaki yapısını oluşturan ve bireyleri bir arada tutan temel bir yapıdır. Ancak son yıllarda küreselleşmenin etkisi, ekonomik belirsizlikler, siyasi kutuplaşmalar ve bireyselleşmenin artışı gibi çeşitli etkenler, güven ve dayanışmanın zayıflamasına yol açmıştır.

Toplumsal sistemin sağlıklı işleyebilmesi için güven, sosyal normlara uygunluk ve kurumların işlevselliği gereklidir. Güvenin zayıflaması, sistemin dengesini tehdit eder. Güven eksikliği, bireylerin sosyal etkileşimlerden kaçınmasına ve toplumsal bütünlüğün bozulmasına neden olur. Toplumsal güvenin zayıflaması, bireyler arasında anomi durumuna yol açabilir. Anomi kavramı, normların geçerliliğini yitirdiği, bireylerin yönsüz kaldığı bir durumu ifade eder. Toplumsal güvenin ve dayanışmanın zayıflaması, suç oranlarının artması, sosyal izolasyon, yalnızlık, bireyler arasında yabancılaşma, ait olma ve kimlik krizine neden olur. Bu durum, depresyon gibi psikolojik sorunları tetiklerken aynı zamanda toplumsal huzursuzlukları ve şiddet olaylarını da artırabilir ve demokratik katılımın azalmasına neden olur. Özellikle sosyal destek eksikliği, stresle başa çıkmayı zorlaştırır ve depresyon, anksiyete gibi ruhsal bozuklukların görülme riskini artırır. Yapılan çalışmalar, sosyal ilişkileri güçlü bireylerin daha sağlıklı ve uzun bir yaşam sürdüğünü göstermektedir.

Ayrıca toplumsal dayanışmanın zayıfladığı bir ortamda gönüllülük, sosyal sorumluluk bilinci, komşuluk ilişkileri ve kolektif eylemler zayıflar.

Çevreye ve Doğaya Karşı Duyarsızlık

Çevreye karşı duyarsızlık, bireylerin tutum, inanç ve davranışlarını etkilemektedir. Çevreye ve doğaya verilen zararlar karşısında bazı bireylerin pasif kalması veya doğaya zarar veren davranışları sürdürmeleri bu sorunun gittikçe büyümesine yol açmaktadır.

Doğayı sevdiğini söyleyen kişiler aynı zamanda çevreye zarar veren davranışlarda bulunduklarını fark ettiklerinde bilişsel çelişki yaşarlar. Ancak bu çelişkiyi ortadan kaldırmak yerine davranışlarını meşrulaştırmaya da çalışabilirler. Örneğin araba kullanımının çevreye zararlı olduğunu bilen biri, “Toplu taşıma zaten sağlıklı.” gibi gerekçelerle davranışını meşrulaştırabilir.

İnsanların çevreye ve doğaya karşı ilgisizliği ve çevre sorunlarına karşı duyarsızlığı “öğrenilmiş çaresizlik” kavramı ile açıklanabilir. Bireyler çevre sorunlarının çok büyük ve karmaşık olduğunu düşündüklerinde, kendi çabalarının yetersiz ve anlamsız olduğunu hissedebilirler ve pasif kalabilirler.

Bireysel farkındalık ve empati düzeylerinin düşük olması da çevreye yönelik duyarsızlığı tetikler. Yüksek empati düzeyine sahip bireyler sadece insanlar için değil, hayvanlar ve doğa için de kaygı duyarak daha proaktif çevreci davranışlar sergilerler.

Schwartz’ın “evrenselcilik” değer grubu kendini, başkalarını ve tüm dünyayı kabul etme, bütün insanların ve doğanın iyiliği için anlayışlı olma, insanları ve doğayı takdir etme, onlara karşı müsamahalı olma ve onları koruma örüntülerini içermektedir. Bu değer grubu iyilikseverlik değer grubu ile yakın ilişkilidir. Başarı, güç ve hazcılık değer grupları da birbiri ile ilişkilidir. Evrenselcilik ve iyilikseverlik, tüm insanlığın refahının sağlanması, çevreyi koruma, doğa ile bütünleşme ile eşitlik örüntülerine atıfta bulunurken başarı ve güç değerleri, bireyin kendi başarısı ile diğerlerine karşı üstünlük odağını vurgulamaktadır. Bireyler başarı değerini öne çıkarınca ya da değerler sıralamasında başarı değerini birinci sıraya koyarak evrensellik ve iyilikseverlik değerlerini son sıralara alınca çevre ve doğaya karşı duyarsızlık oluşması muhtemeldir.

Çözüm Önerileri

Bu olumsuz sürecin tersine çevrilebilmesi için eğitim politikaları, empati ve toplumsal sorumluluk gibi değerleri içerecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. İlk olarak empati eğitimi ve duygusal farkındalık çalışmaları bireylerin toplumsal bağlarını güçlendirmede etkili olabilir. Okullarda ve toplum temelli programlarda dayanışma, yardımlaşma ve birlikte başarma duygusunu teşvik eden etkinlikler düzenlenmelidir. Sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklarla daha güçlü ilişkiler kurmalı ve toplum içinde aktif roller üstlenmelidir. Ayrıca medya okuryazarlığının

artırılması da bireylerin bilgiye eleştirel yaklaşım geliştirmesini sağlayarak bilgi kirliliği ve kutuplaşmanın önüne geçebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilerek uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde, toplumsal dayanışma ve güven ile ilgili değer ve eylemler yer almaktadır. Bilindiği üzere Maarif Modeli kapsamında saygı, sorumluluk, adalet değerleri çatı değer olarak tanımlanmış, diğer 17 değer de insani değerler (tasarruf, sabır, mahremiyet, mütevazılık, sağlıklı yaşam ve çalışkanlık), aile ve sosyal çevre (sevgi, dostluk, özgürlük, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik ve aile bütünlüğü), fiziksel çevre (temizlik, duyarlılık, estetik ve merhamet) alanlarında tanımlanmıştır.

Maarif Modeli'nde, örneğin "dostluk" değeriyle ilgili eylemler arasında yer alan "güvene dayalı ilişkiler kurmak" ve "duyarlılık" değeriyle ilgili eylemler arasında yer alan "insana ve topluma değer vermek" şeklinde ifade edilen eylemlerin, toplumsal dayanışma ve güvenin geliştirilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Maarif Modeli'nin de çatı değer olarak tanımlanan adalet, saygı ve sorumluluk; huzurlu insan, huzurlu aile ve toplum, yaşanabilir çevre oluşturulması hedeflenmektedir. Bu hedefle ilgili olarak özellikle "mahremiyet", "merhamet" ve "mütevazılık" değerleriyle ilgili eylemlerin sevgi ve dürüstlük değerleri ile vicdan gelişimi ve vicdani değerlerin kazanılmasıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Çevreye ve doğaya karşı duyarlılık çok yönlü psikolojik müdahaleler ile ele alınması gereken bir konudur. Maarif Modeli'nde de bu konu yaşanabilir bir çevre hedefi kapsamında duyarlılık, merhamet, sorumluluk, saygı değerleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Çok boyutlu bir konu olduğu için sağlıklı yaşam, tasarruf, sevgi ve yardımseverlik değerleri ile de ilişki kurulmuştur. Ancak Maarif Modeli'ndeki diğer değerler ve özellikle duyarlılık ve diğer değerler arasındaki bağlantıların ve eylem sayılarının artırılmasında yarar vardır.

Şiddet ile ilişkilendirilebilecek önemli bir değer, adalettir. Birey kendisine haksızlık yapıldığını düşünürse, başka bir ifade ile eğer "algılanan adaletsizlik" duygusu yaşarsa haksızlığı ortadan kaldırmak ve adaleti bizzat kendisi sağlamak için şiddete başvurabilir. Bu anlamda algılanan kontrol ya da kişinin olayları kontrol edebileceğine dair algısı kritik bir önem kazanmaktadır. Eğer algılanan kontrol duygusu yüksekse, yani haksızlığı meşru yollarla ortadan kaldıracabileceğine inanırsa şiddete başvurmaz. Dolayısıyla adalet ve kontrol şiddetle yakından ilişkilidir. Bu değerlerin yitirilmesi veya zayıflaması şiddetin artmasına, toplumun şiddetle karşı tepkisiz kalmasına neden olur. Bu durum, toplumsal çöküş için bir haberci olabilir. Bu değerlerin korunması, hem bireysel hem de toplumsal huzur için hayati öneme sahiptir. Maarif Modeli'nde, "insan ilişkilerinde yapıcı olmak" ve "düşünce, duygu ve davranışlarında kontrollü olmak" eylemleri bu alanda iyileşme sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Değerler davranışların temel belirleyicilerinden biridir. Doğruyu ve yanlışı, iyiyi ve kötüyü ayırt etmek için bir ölçüt işlevine de sahip olan değerler, kültürün de önemli bir ögesidir. Değerler de tıpkı toplumsal kurallar ve normlar gibi ortak yaşamı mümkün kılan kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Değerler farklı şekillerde sınıflandırılabilir ama sonuçta değerlerin belli bazı işlevleri bulunmaktadır. Değerler bu işlevlerini yerine getirebildiği ölçüde varlıklarını korur, işlevini kaybeden değerler zamanla değişebilir. Bu da değerlerin zamana ve koşullara göre değişebileceği anlamına gelmektedir.

Tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak değerlerde meydana gelen bazı değişiklikler toplumsal yaşamdaki değişikliklerden dolayı olabilir. Değerler; tıpkı kurallar, toplumsal roller ve normlar gibi hangi durumda nasıl davranılması gerektiğine dair beklentiler oluşturarak belirsizliği azaltır ve bireylerin davranışlarına yol gösterir. Değerlerin bu özelliğini yitirmesi de toplumda belirsizlik, düzensizlik, endişe, kaygı, korku, umutsuzluk, kontrolün kaybedilmesi, yabancılaşma, şiddet, kişisel ve toplumsal kimlik kaybı gibi olumsuz duygu ve düşüncelere yol açar. Bu da toplumun geleceği açısından ciddi bir risk anlamına gelir.

Her toplum ve her kültür, toplumsal yaşamı mümkün kılan ortak değerleri geliştirmek ve gelecek kuşaklara aktarmak için çaba harcar. Okullar ve genel olarak eğitimin temel amaçlarından biri budur. Türk millî eğitim sistemi de bu amaçla öğretim programlarını belli aralıklarla gözden geçirerek güncellemektedir. 2024 yılında yürürlüğe giren Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yer alan Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi de özellikle değer eğitimi açısından önemli bir güncelleme içermektedir.

KÜLTÜRÜMÜZÜN YAŞADIĞI SORUNLAR*

Dr. Savaş Ş. BARKÇİN*

Kültürümüz, geniş bir coğrafyaya ve derin bir tarihî sürekliliğe sahiptir. Mutfağımızdan dilimize, mimarimizden müziğimize kadar özgün ve zengin bir gelenektir. Medeniyet havzamız dışındaki bölgelerde hâlâ yaşayan etkileri gözlemlenmektedir. Fakat her konuda olduğu gibi kültür alanında da sorunlar vardır. Bu sorunların oluşumunda hem içsel hem de dışsal etmenler söz konusudur. Hem doğal sebeplere yaslanan hem de iç veya dış odakların sistemli stratejisinin semeresi olan sorunlardır. Bütün bu sorun türleri iç içedir.

Şimdi bu sorunların başlıcalarına değinelim ve çözüm önerilerimizi sunalım.

Mevcut Sorunlar

Genel Sorunlar

Tanzimat'tan bu yana kadar kültürel sürekliliğimizi kesintiye uğratan şu kopuşlar yaşanmıştır:

- Kendilik tanımında kopuş,
- Kurumlarda kopuş,
- Sanatta kopuş,
- Dilde kopuş,
- Geleneklerde kopuş,
- Mekânda kopuş.
- Düşüncede kopuş,

Bu kopuşlar nedeniyle toplumumuzda genelde şu hususlarda sorunlar gözlemlenmektedir:

- Kültürümüze değer verme,
- Kültürümüzü öğrenme,
- Kültürümüze önem verme,
- Kültürümüzü yaşatma.
- Kültürümüzü önceleme,

Bu sorunlar yaygın ve derin bir öz güven zayıflığına yol açabilmektedir. Bu zayıflık; mimariden sanata, dilden tarihe, sinemadan siyasete kadar her alanda ve her kesimde kendini göstermektedir. Batılı olan her şey üstün ve parlak görülmektedir. Eğitimli sınıflarda bu zayıflık daha yaygın biçimde de ortaya çıkabilmektedir. Çünkü eğitim öğretim programlarında ve kültür üretiminde daha çok Batılı yaklaşımlar, kavramlar ve tanımlamalar esastır.

İki asırdır kemikleşen bu zayıflık sebebiyle insanımız kendi değerlerine ve işlerine bile Batı çıkarlarına ne uygun ise öyle bakmaya alışmıştır. Batı taklitçiliği alabildiğine yaygındır. Özgünlük nadirdir. Öz güven eksiktir çünkü her şeyin en iyisini zaten Batı yapmaktadır.

Bu zayıflık sebebiyle kendimizi tanımlamada tutarsızlıklar ve çelişkiler yaşanmaktadır. Buna “kendilik krizi” denilmektedir. Güncel kültürel sorunlarımızın hepsinin kökünde bu kendilik krizi yatar. Kendilik krizinin bir sonucu olarak toplumumuzda resmî ve toplumsal ölçekte açık, tutarlı ve ortak bir “biz” tanımı yoktur. Onun yerine bir tarafta kendilerini geleneksel değerler ile öte tarafta ise Batılı değerler ile tanımlayan iki zıt taraf vardır. Bu iki kesim her fırsatta birbirini dışlamakta, suçlamakta ve cephe almaktadır. Bu kopuşlar ve toplumsal yarılmaya; kültürel değerlerin anlaşılmasını, paylaşılmasını, aktarılmasını ve yaşatılmasını zorlaştırmaktadır.

Ayrıca ciddi sosyal ve siyasi sorunlara yol açmakta, yapılan iyi niyetli ve olumlu işlerin etkinliğini düşürmektedir. Kendilik krizi aynı zamanda bir kişilik krizidir. Sosyal hayattaki yansımalarını her yerde, her zaman ikiyüzlülük ve ikirciklik olarak görülmektedir.

Kültürü Anlama ve Tanımlama Sorunları

Batı kültürünün referans alınması: Batı kültürünün kendini evrensel ve üstün olarak tanımlaması bizde Tanzimat'tan beri neredeyse kesin bir kabul olarak benimsenmiştir. Bunun sonucu olarak kendi kültürel değerlerimiz, yapılarımız, kurumlarımız, sanatlarımız aşağı görülmeye başlanmıştır. Bugün ülkemizde “dünya klasikleri” dendiğinde Batı klasikleri anlaşılmaktadır. “Müzik, mutfak, mimari” dendiğinde standart hep Batı'dır. Batılı değerler, kavramlar, teoriler, modeller ekonomiden eğitime kadar her alanda temel alınmaktadır. Bunun bir sonucu olarak kültürel değerlerimizi Batı standardına uydurmak, onları o standarda uyduğu ölçüde geçerli ve değerli görmek yanlışları vardır. Kendimizi, değerlerimizi ve kültürümüzü bilmek önem kazanmaktadır.

Tutarsız ve yanlış isimlendirmeler: Kültürümüzün ve kültürümüzü oluşturan unsurların adları yeterince özgün değildir. Kültürümüzün özü olan “İslâm” ve “Osmanlı” isimlerini anmamak için hemen her kültür alanında farklı isimler ve kavramlar türetilmiştir. Mesela “Osmanlı müziği” demek yerine müziğimize “saray müziği, Enderun müziği, Türk sanat müziği, klasik Türk müziği, makam müziği,” vb. gibi isimler verilmektedir. İsim sorunu asla küçük bir ayrıntı değildir. Kavramları, anlamları ve olguları etkilemektedir. Önce bu noktada bir netlik kazanmak gereklidir.

Geleneği yanlış anlamak: Toplumumuzda yaygın bir “gelenek” bilinci eksikliği vardır. Bizde gelenek, “âdet, örf” anlamına alınmaktadır. Demode, eski püskü şeyler olarak takdim edilmektedir. Oysa gelenek hem insanların hem toplumların değerler birikimidir. Canlıdır ve genetik koddur. Batı merkezci bakış yüzünden hangi alanda olursa olsun kendi geleneğimizi aşağı ve değersiz görmek toplumumuzda yaygın bir sorundur. Geleneği koruma iddiasında olanlar genellikle onu dondurmaktadırlar. Değişimi kutsayanlar ise onu inkâr etmektedirler. Oysa her şey gibi kültürler kendi içinde değişirler, hayatıyetini değiştirerek sağlarlar. Aynı zamanda başka kültürlerden alırlar ve verirler. Fakat değişim tek başına bir değer değildir. Değişimin iki yönü vardır: gelişme ve bozulma. O hâlde kültürün de değiştirerek gelişmesi için onun ilkelerine dayanan ve zamanın gereklerine göre yeniden yorumlanıp üretilmesi gerekir.

Kültürü resmî alanla sınırlamak: Kültür, toplumun devletiyle ve sivil aktörleriyle beraber mirasıdır. Bizde ise sadece devlet ve resmî kurumların uhdesinde görülen bir alandır. Bu yanlıştır. Devlet ve resmî kurumların işlevleri elbette önemlidir. Klasik kültürün standartlarını korumak, beslemek, desteklemek, genel politikaları oluşturup uygulamak gibi. Fakat sonuçta kültür toplumsal bir işlevdir. O yüzden kişilerin, STK'lerin, şirketlerin ve üniversitelerin kültür sahasında çok daha etkin olmaları gerekir. Ülkemizde bazı vakıfların, şirketlerin ve belediyelerin yürüttüğü başarılı kültürel teşebbüsler vardır. Fakat bu alanın daha da genişlemesi, toplumun her kesimine ulaşması, kültürel faaliyetlere devlet tarafından sağlanan özellikle mali desteklerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kültürü Aktarma ve Benimsetme Sorunları

Kültürü anlama yanlışları, kültürü aktarma ve yaşatma çabalarına aynen yansımaktadır. Kültürel gelenekler, semboller, tarzlar bundan ötürü yozlaşmakta; oluşan boşluk Batı kültür emperyalizminin insafına bırakılmaktadır. Kültürün temeli olan dilimiz giderek fakirleşmekte, imlâ ve telaffuz yanlışları yaygınlaşmakta, yabancı kavramlar özgün kavramların yerini almakta, kültürel semboller hafife alınmakta, ahlak üreten âdetler terk edilmekte, sosyal normlar neredeyse bir yük olarak ve bireyci özgürlüğü kısıtlayıcı görülmekte; aile, mahalle, komşuluk gibi kültürel kurumlar çökmekte, yeme-içme âdetleri Batılı tüketimci istila tarafından devre dışı bırakılmakta, bilgi ve düşünce geleneğimiz göz ardı edilmekte, sanat ve edebiyat alanında özgünlük ve yerlilik yerine taklit ve yozluk parlatılmaktadır. Bütün bu zaafılar toplumun sahip olduğu inançlar, ilkeler ve değerlere de zarar vermektedir.

Bir yandan da Batı merkezli, hazcı ve bencil değerleri öne çıkaran, anlamdan ziyade gösterimin esas olduğu yüzeysel kültür yaygınlaşmaktadır. Batı kültürel emperyalizminin egemenliği devam etmektedir. Niteliksiz, içeriksiz, gayriinsani modalar nesillerin ahlak, erdem ve kişilik kodlarını bozmaktadır. Tüketimciliğin, bencilliğin ve dünyeviliğin esas olduğu bu kültür türü aile yapısından sosyal bütünlüğe, düşünce üretiminden ekonomiye kadar her alanı etkilemektedir. Toplumsal bağlar kopmakta, birlik duygusu zedelenmekte, nesiller arası kültürel ve ahlaki süreklilik aşınmaktadır.

Yukarıda saydığımız sebepler yüzünden gerek resmî kurumların gerekse özel kuruluşların kültürümüzü benimsetmeye yönelik faaliyetlerde başarı seviyesi sınırlıdır. Millî kültürden bahsederken bile Batı'dan örneklemeler yapılmakta, Batılı kültürü referans alan ve üstün gösteren söylemler tutturulmaktadır. Her ne kadar TYMM'de gelişmeler gözlenirse de yine de öğretim programlarında Batılı tarih, isimler ve teorilerin fazla yer aldığı söylenebilir. Kültürü özümseme, kişisel olduğu kadar toplumsal bir faaliyettir. Onun için öğrenilmesi ve öğretilmesi gerekir. Yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Devlet burada birincil aktördür. Stratejiyi belirlemeli, yönlendirmeli ve bu işi sivil aktörlerle beraber yürütmelidir.

Kültürü Koruma ve Yeniden Üretme Sorunları

Bizde yenilikçilik geleneği yok saymaya, muhafazakârlık ise geleneği kopyalamaya indirgenmektedir. Oysa tarihî eserleri ve kültürel unsurları kopyalamak ne gelenin değerini çoğaltır ne de asli ilke ve değerlerin günümüzde yeniden üretimini mümkün kılar.

“Gelen”e “ekler” yapılması onun yaşatılması için temel şarttır. Kültürel ve ahlaki değerler zamanın sınamasına karşı ancak böyle ayakta kalabilir. Batı, bunu sürekli yapar. Mesela Batı felsefesi neredeyse tamamen Aristo ve Eflatun’un görüşlerinin sürekli yorumlanıp yeni sentezler üretmesinden ibarettir. Bizim medeniyetimizin de en canlı dönemleri, temel ilkelerin zamanın ihtiyaçlarına ve gereklerine göre tekrar tekrar yorumlanıp aktarıldığı dönemlerdir. Son zamanlarda kültürümüzün yeniden yorumlanmasına dair güzel örnekler görülmektedir. Fakat geleneği kalıp olarak anlama yanlışına daha çok rastlanmaktadır. Mesela Batı mimarisine uygun yapılan binaların cephelerine bir Selçuklu motifi veya çini detayı konunca geleneğin ihya edildiği zannedilmektedir.

Dilin Yozlaşması

Yapılan bazı yanlış uygulamalar sonucunda Türkçe maalesef kelime dağarcığı azalan, kullanımı yozlaşan bir dil olma riski yaşamıştır. Türkçe konusunda otorite sayılan bazı şahıs ve kurumların “Öz Türkçecilik” adı altındaki tasfiyesi ile medeniyet dilimiz tahrip edilmiştir. “Halk bunu anlamaz.” diyerek türkülerde ve klasik metinlerde bile tahrifatlar yapıldığı söylenebilir. Dil yoksullaşınca düşünce, düşünce yoksullaşınca eylem, eylem yoksullaşınca medeniyet yoksullaşmaktadır.

Türkçe bir medeniyet dilidir. O yüzden potasında pek çok dilin çeşnisi bulunur. Zaten bütün medeniyet dilleri sentez dilleridir. Temel kavramlar, o medeniyetin yaslandığı dinin kutsal kitabının dilinden elde edilir. Her medeniyet dili başka dillerden aldığı kelimeleri içselleştirir ve kendileştirir. Dilin zenginliği buradan gelir. Bugün kelime dağarcıkları 600 bini bulan İngilizce ve 500 bini bulan Fransızcadaki kelimelerin sadece yüzde 10 civarı “öz” dillerinden gelmez, diğer kelimeler alıntıdır.

Maalesef bugün kırk sene önceki yazılı metinlerdeki kelimelerin pek çoğunu bilmeyen nesiller vardır. Dilimizde imlâ kuralları her on senede bir değişmektedir. En üst düzey eğitim alanlarda bile temel Türkçe telaffuz ve imla yanlışları çok yaygındır. Kapsamlı bir etimolojik Türkçe sözlük hazırlanması gerektiği açıktır.

Yabancı dilde eğitim sadece dilimiz değil, dilimizin temel aracı olan kültürümüz için de büyük bir tehdittir. Yabancı dili etkin öğretmenlerin yolu bu değildir. Bu yıkıcı uygulama dünyaya açıklığı veya bilimsel üretimi desteklemediği gibi aksine dilimizi bozmakta, kendi ellerimizle nesillerimizi kültürel emperyalizme kurban vermemize yol açmaktadır.

Çözüm Teklifleri

Kendilik Bilincinin Güçlendirilmesi

- Kültürümüzü öğrencilerimize sevdirek öğretmeliyiz. Kültürümüzü benimsemek dünyaya kapanmak değildir. Aksine kendini bilmek, diğer kültürleri de takdir etmeye yol açar.
- Hangi konu olursa olsun öğretmenlerimiz kendi kültürümüzü ve geleneğimizi öne almalı, ona değer ve önem vermelidir.
- Hangi derste olursa olsun Batılı örneklerden önce bize ait örneklerden bahsetmek gerekir. Çünkü bir şeyi başka bir şeyden önce veya sonra zikretmek, zihninizde o şeyin önemi ve önceliği ile ilgili bir hüküm yaratır.
- Özellikle biyoloji, kimya, matematik gibi pozitif bilim birikimine medeniyetimizin katkılarına dair bilgiler verilmelidir.
- Tarihî mekân ve eserlere bunların işlevleri, hangi sorunları çözmek için yapıldıkları, içerdikleri bilim ve estetik ilkeleri gibi konuları bilen rehberlerce geziler düzenlenmelidir. Öğrencilere buna dair videolar gösterilmeli ve kitaplar okutulmalıdır.
- Geleneğin “gelene ek” olduğunu benimsetmek için öğrencilerin kuş sarayları, sebil, sadaka taşı gibi tarihi eserlerin günümüzdeki yorumlarını oluşturacakları “Medeniyet Atölyeleri” düzenlenmelidir.

- Bugün standart kabul edilen Londra merkezli dünya haritaları yerine Ankara merkezli dünya haritaları hazırlanıp dersliklere asılmalıdır. Bu, öğrencilerimizin dünyaya Batı çıkarları değil kendi çıkarlarımız merkezinde bakmasına katkı sağlayacaktır.
- “Klasik” edebiyat, mimari, düşünce tanımları ve standartları Batılı kalıpların ve Batı merkezli anlayışın dışında yapılmalıdır. Net kriterler belirlenerek tanımlanmalıdır. Klasik kurallara uymayan işler öyle adlandırılmamalıdır.
- Düşünce, bilim, dil, edebiyat, tarih ve sanat eğitiminin her aşamasında klasiklerimizi ciddiyetle öğretmeliyiz. Klasik örneklerden çarpıcı olanlar seçilmeli, etkili yöntemlerle aktarılmalıdır.
- Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlerin kullanımına sunduğu Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) portalinde medeniyetimizin dünyaya sosyal bilimlerden pozitif bilimlere kadar yaptığı katkıları gösteren, kültür ve sanatımıza yansıyan ahlaki değerlerimizi sergileyen yayınlar ile ilgili okuma listeleri, ücretsiz elektronik kitaplar, seminerler, çevrim içi kaynaklar bulunmalıdır.

Dilde ve Davranışta Kendilik Bilinci

- Türkçeye yüksek hassasiyet gösterilmelidir. Öğretmenlerin dil yetkinliği olmadan öğrencilerin de olamaz. Bu sebeple öğretmenlerin kelime hazinesini ve diksiyonunu geliştirecek düzenli okuma programları ve seminerler düzenlenmelidir.
- Türkçe zevkini ve yetkinliğini artırmak için dilimizi iyi kullanan Refik Halid Karay, Cemil Meriç, Ahmed Hamdi Tanpınar, Peyami Safa gibi isimlerin eserleri öğretmenlere ve öğrencilere okutulmalıdır.
- Öğrencilerimize kelime kökenleriyle ilgili yaygın bir yanlış olarak söylenen “Bu kelime Arapça veya Farsçadır.” gibi ifadeler yerine, “Bu kelimenin kökeni Arapça veya Farsçadır.” ifadesi öğretilmelidir.
- Yine yaygın bir yanlış olan Osmanlı Türkçesinin yabancı bir dil olduğu yaklaşımına karşı onun “klasik Türkçe” olduğu vurgulanmalıdır.
- Batı’dan aparılan moda kelime ve kavramlardan kaçınmalı, onların yerine dilimizdeki temel kavramlar öğretilerek öğrencilere benimsetilmelidir.
- Dünya dillerinde hâlâ kullanılan Türkçe kökenli kelimeler öğrencilere gösterilmelidir.
- Dil bilincini geliştirmek için her derste ana konu ve kavramların etimolojileri verilmelidir. Deyim ve atasözlerinin hikâyeleri anlatılmalıdır.
- Haftada bir kez ilgili derslerde kullanmak üzere dilimizin yanlış kullanımına dair örnekler verilmeli, doğruları gösterilmelidir. Bu aynı zamanda Öğretmen Bilişim Ağı’nda (ÖBA) da yer almalıdır.
- Erken yaştan itibaren öğrencilerimizin sosyal iletişimi geliştirilmelidir. Selamlaşma, teşekkür etme, özür dileme, eleştirme, takdir etme, özellikle saygı dili ve davranışları öğretilmelidir.
- Öğrencilerimize erken yaştan itibaren hakkını arama, başkasının hakkını yememe, sıraya girme, haddini bilme, bilene hürmet etme, bilmeden iddia etmeme, fikrini pervasızca değil, nezaketle beyan etme gibi davranışlar öğretilmelidir. Samimiyet ile laubalilik, efendilik ile siliklik, öz güvenlilik ile küstahlık arasındaki fark açıklanmalıdır.

MİLLÎ KÜLTÜR VE DEĞERLERİN SÜRDÜRÜLEBİRLİĞİ İÇİN EĞİTİM STRATEJİLERİ*

Prof. Dr. Yusuf ALPAYDIN*

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

Millî ve insani değerlerin eğitim yoluyla yeni kuşaklara aktarılması, toplumların kimliğini, sosyal bütünlüğünü ve tarihsel devamlılığını koruyabilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Bugünün dünyasında farklı kültürel etkilerin yoğunlaştığı, dijitalleşme ve bireyselleşmenin yaygınlaştığı bir toplumsal yapıda öğrencilerin kendilerini tanımaları, yaşadıkları topluma aidiyet hissetmeleri ve ortak değerlerle bağ kurmaları, bilinçli, sistemli ve çağın gereklerine duyarlı eğitim stratejileriyle mümkün hâle gelmektedir. Değer edinimi, bireyin yalnızca düşünsel düzeyde değil, aynı zamanda duygusal ve davranışsal düzeyde kültürel mirası içselleştirmesini hedeflemelidir.

Bu süreçte okul yönetimlerinin ve eğitim ortamlarının stratejik olarak yeniden yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. Değerlerin yalnızca ders içeriğiyle sınırlı kalmadan okulun tüm fiziksel ve sosyal alanlarına yayılması, öğrencinin bu değerleri yaşamla ilişkilendirmesini kolaylaştırır. Okul koridorlarından sınıf içi etkinliklere, sosyal alanlardan veli katılımına kadar uzanan çok yönlü bir atmosferin oluşturulması, değerlerin öğrenilmesini ve yaşanmasını destekler. Bu bağlamda yaratıcı etkinlikler, bütüncül programlar ve yerel kültür unsurlarını içeren uygulamalar değer edinimini daha görünür ve etkili hâle getirmektedir.

Değerler ediniminin sürdürülebilirliği, sistemli izleme ve değerlendirme yaklaşımlarını da gerekli kılar. Bu bağlamda hem öğrencilere hem de öğretmen ve yöneticilere dönük geri bildirim mekanizmalarının kurulması, uygulamaların etkililiğini artırır. Öğrencilerin kazanımları, öğrenme çıktıları ve davranışları; bilimsel temellere dayalı ölçme araçlarıyla değerlendirilmeli, elde edilen veriler stratejilerin güncellenmesinde kullanılmalıdır. Ayrıca bu süreçte öğrenci sesi ve katılımı da dikkate alınmalı, gençlerin değerler edinimine dair görüşleri uygulamaların merkezine yerleştirilmelidir.

Aile katılımı, değerler ediniminin toplumsal karşılık bulmasında kritik bir yere sahiptir. Okul-aile iş birliği, öğrencilerin okulda kazandıkları değerleri ev ortamında pekiştirmelerini kolaylaştırır. Ailelere yönelik bilinçlendirme ve bilgilendirme çalışmaları, yalnızca farkındalık oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda eğitimin toplumsal bağlamda desteklenmesini sağlar. Velilerin görüşlerinin alınması, katılımcı mekanizmaların kurulması ve ailelerin eğitim süreçlerine aktif şekilde dâhil edilmesi, değerler eğitiminin toplumsal zeminini güçlendirir.

Eğitimcilerin sürekli mesleki gelişimi de bu sürecin temel yapı taşlarından biridir. Değerler edinimi konusunda öğretmenlerin yalnızca bilgiyle değil, tutum ve uygulama becerileriyle de donatılması gereklidir. Bu doğrultuda hizmet içi eğitimlerle öğretmenlere yeni yaklaşımlar, pedagojik stratejiler ve kültürel farkındalık kazandırılmalı; onların bu süreçteki liderlik rolleri desteklenmelidir. Okul yöneticileri ise yalnızca idari bir işleyişi sürdürmekle kalmayıp değer odaklı okul kültürünü inşa eden ileri görüşlü liderler olarak sürece yön vermelidir.

Tüm bu çabalar, eğitim sisteminin daha geniş bağlamlarla yeniden düşünülmesini gerektirir. Değerlerin kazanımı yalnızca bireysel bir mesele değil; toplumsal uyum, kültürel süreklilik ve etik sorumluluk açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu noktada okulun kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, öğretim programları dışı etkinliklerin artırılması, yerel ve kültürel kaynaklardan yararlanılması, akran öğrenmesine dayalı modellerin yaygınlaştırılması ve alternatif öğrenme ortamlarının devreye alınması gibi stratejiler, değerler eğitiminin toplumsallaşmasını sağlar.

Bu kısımda önerilen stratejiler, millî kültür ve değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik çok katmanlı bir yaklaşımı esas almıştır. İlgili araştırmalarda vurgulandığı gibi değerler ediniminin etkili olması yalnızca içerik aktarımıyla değil; okul kültürü, öğretmen tutumu, aile katılımı, günlük yaşantının düzenlenişi ve bireysel farkındalık gibi alanlarda bütüncül bir yapılanmayı gerektirir. Bu stratejiler, öğrencinin bireysel gelişimini desteklerken aynı zamanda toplumla ve kültürle bağ kurmasını sağlayan bir köprü işlevi görmektedir.

Aşağıda sıralanan eğitim stratejileri, özgün uygulama örnekleri, saha gözlemleri ve kurum deneyimleri temelinde inşa edilmiş; her biri değerlerin sürekliliğine katkı sunacak birer yapı taşı olarak kurgulanmıştır.

Dijital Araçlarla Zenginleştirilmiş Değerler Eğitimi

Günümüzde çocuk ve gençlerin dijital medyayla kurdukları yoğun etkileşim, değerler eğitimi açısından bir tehdit olduğu kadar bir fırsat alanı da sunmaktadır. Saha gözlemlerinde yer alan sınıf içi uygulamalar, dijital kaynakların öğrencilerin dinî, manevi ve ahlaki gelişimlerini desteklemek için etkin olarak kullanıldığını göstermektedir. Akıllı tahtalarda haftanın hadisinin video veya animasyonlarla işlenmesi, dijital kütüphanelerden erişilen e-kitaplarla bireysel öğrenmenin teşvik edilmesi ve 3D atölyelerde gerçekleştirilen film gösterimleri bu uygulamalardan sadece birkaçıdır.

Dijital araçların sadece bilgi iletimi amacıyla değil, aynı zamanda duygusal bağ kurma, merak uyandırma ve içselleştirme süreçlerini destekleme amacıyla kullanılmasına yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Özellikle ahlaki muhakemeyi teşvik eden kısa filmler, çizgi romanlar, podcastler ve sanal gerçeklik deneyimleri gibi dijital içerikler aracılığıyla öğrenciyle değer arasında birebir bir temas kurulabilir.

Bu yaklaşım, yalnızca teknolojinin kullanılması değil, pedagojik hedeflerle örtüşen bir dijital değer eğitimi kültürü inşa etmeyi gerektirir. Değer temalı dijital bültenler, duvar gazeteleri, ayın değeri için hazırlanan dijital afiş ve sunumlar hem sınıf içinde hem okulun genel atmosferinde etkili bir görünürlük sağlamaktadır.

Zorluklar:

- Öğretmenlerin dijital içerik üretimi ve pedagojik teknoloji kullanımında yetersiz kalması,
- Değer temelli içeriklerin sayıca az olması ya da mevcut içeriklerin yüzeysel kalması,
- Öğrencilerin dikkat süresinin kısalığı nedeniyle uzun içeriklerin etkisiz olması.

Alınabilecek Tedbirler:

- Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde dijital değer edinimi içerik platformunun kurulması,
- Öğretmenlere yönelik kısa süreli dijital içerik geliştirme eğitimi verilmesi,
- Okullar arası örnek içerik paylaşımıyla uygulama havuzu oluşturulması,
- Değer odaklı kısa video yarışmaları düzenlenerek öğrenci üretkenliğinin sürece katılması,
- Öğrencilerin içerikleri bireysel olarak yeniden üretmesini teşvik edecek (ör. kendi animasyonunu oluşturma, değer podcasti kaydetme) sınıf projeleri hazırlanması.

Drama ve Etkileşimli Yöntemlerin Sistemik Hâle Getirilmesi

Saha gözlemlerinde yer alan uygulamalar, özellikle drama temelli etkinliklerin öğrencilerin değerleri anlaması ve içselleştirmesi açısından etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin aktardığına göre öğrenciler ayın değeri işlenirken yapılan dramalarda eğlenmekte ve duygusal bağ kurarak öğrenmektedirler. Bu etkinlikler hem sınıf içinde hem de drama atölyelerinde gerçekleştirilmekte, öğrencilerin aktif katılımını desteklemektedir.

Drama çalışmaları, öğrencilerin ahlaki ikilemleri sahnelemesi, empati geliştirmesi ve değerlerin yaşamla bağını kurması açısından önemli pedagojik fırsatlar sunar. Bu nedenle sadece belirli gün ve haftalarla sınırlı kalmayan, öğretim programlarına entegre olmuş ve sistemli olarak yürütülen bir drama yaklaşımı gereklidir. Öğrencilerin değer temelli senaryolar yazması, bu senaryoları sahnelemesi ve ardından grup tartışmalarıyla süreci değerlendirmesi önerilmektedir.

Etkileşimli yöntemler, sadece drama ile sınırlı kalmamalı; münazara, vaka çözümleme, canlandırma, değer haritalama gibi tekniklerle desteklenmelidir. Bu sayede öğrenciler değerleri sadece tanımakla kalmaz; aynı zamanda analiz eder, sorgular ve kendi kararlarını gerekçelendirme becerisi geliştirir.

Zorluklar:

- Öğretmenlerin drama temelli yöntemleri yeterince bilmemesi veya sınıf yönetiminde zorluk yaşaması,
- Drama etkinlikleri için uygun fiziksel alanların sınırlı olması,
- Bazı öğrencilerin sahneye çıkma konusunda çekingenlik göstermesi.

Alınabilecek Tedbirler:

- Öğretmenler için “drama ile değerler edinimi” hizmet içi eğitimlerinin yaygınlaştırılması,
- Her okulda temel drama ekipmanlarının (kostüm, ses sistemi vb.) temin edilmesi,
- Sınıf içi küçük grup etkinlikleriyle çekingen öğrencilerin katılımının kademeli artırılması,
- Öğrenci merkezli senaryo yazımı ve etkinlik sonrası duygu paylaşımı oturumlarının düzenlenmesi.

Planlı ve Ritmik Uygulamalarla Günlük Yaşama Entegrasyon

Saha araştırmalarında dikkat çeken uygulamalardan biri de öğrencilerin günlük rutinleri içerisine yerleştirilen ritmik ve sembolik etkinliklerin değerler eğitimi açısından taşıdığı işlevsellik olmuştur. Özellikle inanç sistemi ve kültürümüzle ilişkili uygulamalar, değerlerin sözde kalmamasını; yaşantı yoluyla içselleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Özellikle anaokulu ve ilkokul düzeyinde değerlerin oyunlaştırılarak, ritüelleştirilerek ve semboller aracılığıyla verilmesi pedagojik olarak oldukça etkilidir. Bu ritüeller, öğrencinin değer odaklı bir okul atmosferi içerisinde büyümesine katkı sağlar. Bu çalışmalar sadece öğrenci değil, öğretmenler ve veliler için de ortak bir duygu iklimi oluşturur.

Ritüellerin temel işlevlerinden biri de süreklilik duygusunu güçlendirmesidir. Her sabah aynı dua ile güne başlamak ya da her cuma bir değeri yeniden hatırlamak, öğrenciye aidiyet, huzur ve anlam duygusu kazandırır. Bu nedenle bu uygulamalar tesadüfi değil, bilinçli, sistematik ve anlam yüklü biçimde tasarlanmalıdır.

Zorluklar:

- Bazı öğretmenlerin ritüelleri yüzeysel ya da zaman kaybı olarak görmeleri,
- Öğrencilerde bu tür uygulamalara alışkanlık geliştirmede süreklilik eksikliği,
- Veli tarafında farklı kültürel ya da mezhepsel duyarlılıkların dikkate alınması gerekliliği.

Alınabilecek Tedbirler:

- Okul düzeyinde ortak bir ritüel takvimi hazırlanması ve bu takvimin yıl boyunca görsel olarak takip edilmesi,
- Ritüellerin sadece dinî değil, ahlaki, kültürel ve sosyal boyutlarının da vurgulanması
- Her ritüel sonrası kısa bir açıklama veya anlamlandırma sohbeti yapılması,
- Ailelerin de dâhil olabileceği inanç ve kültürel unsurlar içeren ritüel örneklerinin planlanması.

Öğrencinin Kendi Takibini Sağlayabileceği Araçlar

Değerler ediniminin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için öğrencinin kendi gelişimini izleyebilmesi, süreçte aktif rol alması ve bireysel farkındalık kazanması büyük önem taşır. Saha araştırmalarında yer alan bulgular, özellikle manevi gelişim defteri, haftalık değer çizelgeleri gibi uygulamaların öğrencilere değer kazanımlarını görünür kıldığını ve bu kazanımların davranışa dönüşmesine yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu tür araçlar, öğrencinin değerleri yalnızca dışsal bir beklentiyle değil, içsel motivasyonla benimsemesini destekler. Örneğin haftalık hedeflerin (bir iyilik yapma, selam verme, sabırlı davranma vb.) kaydedildiği ve öğrenci tarafından yansıtıldığı gelişim defterleri, öğrencinin düşünme, gözlem yapma ve kendini

değerlendirme becerilerini geliştirir. Benzer şekilde “haftanın güzel sözü”, “aylık değerlendirmesi” gibi başlıklarla yapılandırılmış çizelgeler, hem bireysel hem sınıf düzeyinde ilerlemenin izlenmesine olanak tanır.

Bu tür araçların etkili olabilmesi için sadece materyal temelli değil, pedagojik olarak da iyi kurgulanmış olması gerekir. Öğretmenlerin rehberliğinde yapılan haftalık geri bildirim oturumları, öğrenci sunumları ve sınıf içi değer paylaşım saatleri ile bu bireysel araçlar anlam kazanır.

Zorluklar:

- Öğrencilerin gelişim defterlerini sadece “görev” olarak görmesi ve içtenlikten uzak doldurması,
- Süreç içinde öğretmenlerin takibini ihmal etmesi veya zaman bulamaması,
- Bazı öğrencilerde yazılı/sözlü kendini ifade becerisinin sınırlı olması.

Alınabilecek Tedbirler:

- Gelişim araçlarının görsel ve hikâyeleştirilmiş içeriklerle zenginleştirilmesi (örneğin çizim, simge, renk kodu ile değerlendirme),
- Her hafta en az 10 dakika ayrılarak sınıf içi “değer günlüğü saati” uygulaması,
- Öğretmenlerin gözlem formlarıyla öğrenci gelişimini periyodik olarak değerlendirmesi,
- Başarı veya çaba odaklı sembolik ödüllendirme sistemlerinin (değer rozeti, teşekkür kartı, sınıf panosu) kullanılması,
- Ailelerin de süreçte yer alacağı geri bildirim formlarının düzenlenmesi.

Eğitimciler İçin Özgün Modül ve Materyal Geliştirme

Eğitimciler, değerlerin öğrenciler tarafından içselleştirilmesinde hem içerik sağlayıcı hem de davranış modeli olarak merkezî bir konumdadır. Saha araştırmalarında yer alan bulgular, öğretmenlerin kendi zümreleriyle hazırladığı modüller, hikâyeleştirilmiş içerikler ve günlük yaşamla bağlantılı değer etkinliklerinin, eğitimin etkili ve özgün hâle gelmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Özellikle ilkokul düzeyinde sabır, dürüstlük, yardımseverlik gibi değerlerin masal, hikâye ve etkinlik temelli modüllerle işlendiği uygulamalar öne çıkmaktadır. Bu modüller, ders içeriğiyle değer temasını bütünleştirerek öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarda eş zamanlı kazanım elde etmelerini sağlamaktadır. Adabımuâşeret eğitimi kitapçığı gibi sistemli dokümanlar, öğretmenin uygulama güvenliğini artırmakta ve program sürekliliği sağlamaktadır.

Modül geliştirme süreci yalnızca içerik üretimi değil, aynı zamanda öğretmenin pedagojik ve kültürel yönelimlerini yeniden yapılandırmasını da sağlar. Bu noktada öğretmenlerin içerik geliştirme sürecine etkin katılımı sağlanmalı, paylaşım odaklı okul içi platformlarla iş birliği desteklenmelidir.

Zorluklar:

- Öğretmenlerin içerik geliştirme konusunda yeterli zaman ve rehberliğe sahip olmaması,
- Hazırlanan içeriklerin pedagojik olarak yeterince farklı öğrenme stillerine hitap edememesi,
- Hazır kaynakların eksikliği nedeniyle öğretmenlerin bireysel çabalarının sınırlı kalması.

Alınabilecek Tedbirler:

- MEB ve ilgili STK'ler iş birliğiyle “Değerler Edinimi Modül Havuzu” kurulması,
- Öğretmenler arası iyi uygulama paylaşım toplantılarının düzenlenmesi,
- Modül geliştirme sürecine rehberlik edecek kısa formatlı öğretmen kılavuzlarının hazırlanması,
- Farklı öğrenme stillerine uygun (görsel, işitsel, kinestetik) içerik şablonlarının sağlanması,
- Okul içi zümreler ve disiplinler arası ekiplerle ortak içerik üretme kültürünün teşvik edilmesi.

Kurumsal Değer Politikaları ve Paydaş Katılımı

Saha araştırmalarına göre değerler eğitiminin yalnızca sınıf içi uygulamalardan ibaret olmadığı; okulun genel atmosferinden kurum kültürüne, veli iş birliğinden yönetsel yönelimlere kadar çok boyutlu bir yapının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsal sahiplenmenin güçlü olduğu özel öğretim kurumlarında, değerler ediniminin planlı, görünür ve kalıcı hâle geldiği gözlemlenmiştir.

Öğretmenler, değer ediniminde kullanılan “merasim” kavramının özellikle okulun değer iklimini kurmada etkili olduğunu ifade etmektedir. İnanç ve kültürümüzle ilişkili geleneksel merasimler; öğrencilerin yalnızca bir öğrenme değil, aynı zamanda aidiyet geliştirme ve kültürel belleğe katılma süreçlerini beslemektedir. Bu yaklaşım, değerlere yönelik ritüel üretmenin ötesinde, kurum kültürü içerisinde anlam merkezli bir yapı kurmayı hedeflemelidir.

Ayrıca değer takvimi, ayın değeri uygulamaları, sosyal sorumluluk kampanyaları ve aile katılımlı etkinliklerle kurumsal vizyonun tüm paydaşlarla paylaşılması sağlanmalıdır. Bu strateji hem öğrenci hem veli hem de öğretmen nezdinde ortak bir değer dili geliştirilmesine imkân tanır.

Zorluklar:

- Okul yönetiminin değerler edinimini ikincil bir başlık olarak görmesi,
- Velilerin süreçlere yeterli düzeyde dâhil olmaması veya pasif kalması,
- Kurum genelinde ortak ritüel ve sembol uygulamalarının eksikliği.

Alınabilecek Tedbirler:

- Her okul için yıllık “Değerler Takvimi” hazırlanarak merasim, kampanya ve etkinliklerin önceden planlanması,
- Okul-aile birliklerinin değer temalı etkinliklerde aktif rol üstlenmesi,
- Okulun görünür alanlarında (koridorlar, panolar, dijital ekranlar) değer temalı mesajlara ve sembollere yer verilmesi,
- Veli katılımını teşvik eden etkileşimli içeriklerin (değer görevleri, ailece yapılan iyilik panoları vb.) oluşturulması,
- Yönetici eğitimlerinde değer liderliği ve okul kültürü inşasına yönelik içeriklerin artırılması.

Sosyal Yardımlaşma Temelli Uygulamalarla Toplumsal Bağ Kurma

Değerlerin yalnızca bireysel kazanımlar olarak değil, toplumsal yaşamla bütünleşen eylemler olarak da yaşanması, değerler ediniminin etkisini kalıcı hâle getirmektedir. Saha araştırmalarına göre öğrencilerin yardım faaliyetlerine katılım sağladıkları sosyal projeler aracılığıyla empati, sorumluluk, adalet, paylaşma gibi değerleri daha etkin biçimde benimsediklerini ortaya koymaktadır. Kermes, sadaka taşı uygulamaları, kardeş aile ve yetim destek projeleri gibi etkinlikler bu bağlamda öne çıkmaktadır.

Bu tür uygulamalar, öğrencilerin kendi çevreleri dışındaki ihtiyaç sahiplerini fark etmelerine ve bu farkındalığı eyleme dönüştürmelerine olanak tanır. Örneğin “Kutu Kutu Kardeşlik”, “Her Sınıfın Bir Yetim Kardeşi Var” gibi kampanyalar, çocukların bireysel katkılarıyla destek sundukları sosyal sorumluluk projeleri üzerinden değer kazanımı yaşamasını sağlar. “Su Kuyusu” gibi daha büyük çaplı organizasyonlarda ise kolektif bilinç, iş birliği ve manevi bağlar güçlenmektedir.

Yardımlaşma temelli etkinlikler, öğrencilerin ahlaki ikilemlerle yüzleşmesine ve bu çerçevede kararlar almasına da fırsat sunar. Kimin daha çok yardıma ihtiyacı var, ne kadar katkı sunulmalı gibi sorular üzerinden öğrenciler kendi vicdani muhakemelerini geliştirirler. Böylelikle değerler edinimi salt bir anlatıdan çıkıp ahlaki eyleme dönüşür.

Zorluklar:

- Öğrencilerin bu tür etkinlikleri “yardım edilenin mağduriyeti üzerinden kendini iyi hissetme” şeklinde yüzeysel algılaması,
- Yardım projelerinin sembolik düzeyde kalması, yılın sadece belirli dönemlerine sıkışması,
- Velilerin ve okul dışı paydaşların projelere yeterince dâhil olmaması.

Alınabilecek Tedbirler:

- Yardımlaşma faaliyetlerinin yıl boyunca sürekliliği olan bir “Sosyal Sorumluluk Takvimi” ile yapılandırılması,

- Her yardım etkinliği öncesi ve sonrası “değer analizi” oturumlarıyla öğrencilerin süreci değerlendirmesi,
- Yardım faaliyetlerinde öğrencilerin sadece bağışçı değil, aktif uygulayıcı roller (planlama, tanıtım, lojistik) üstlenmesinin sağlanması,
- Ailelerin katkı sunabileceği ve çocuklarıyla birlikte katılabilecekleri sosyal sorumluluk modellerinin tasarlanması,
- Yardım projelerinin sonuçlarının öğrencilere dönüt olarak aktarılması (örneğin bir kardeş okuldan gelen teşekkür videosu).

Destekleyici Yapılar ve Bireysel Rehberlik

Değer ediniminin etkinliğini artıran unsurlardan biri de sistematik biçimde kurgulanmış destekleyici yapılar ve bireysel rehberlik uygulamalarıdır. Saha araştırmalarında öne çıkan “manevi danışmanlık sistemi”, “ırfan saati”, “okulda okul” ve “zarafet eğitimi” gibi yapıların, öğrencilerin değerlerle olan ilişkilerini pekiştirdiği; bu süreci kişiselleştirdiği ve izlenebilir kıldığı ifade edilmektedir.

Özellikle manevi danışmanlık sistemiyle her öğrencinin bireysel gelişimi düzenli olarak takip edilmekte; öğrencilerin ibadet alışkanlıkları, ahlaki duyarlılıkları ve sorgulama düzeyleri öğretmen gözetiminde yapılandırılmaktadır. Haftalık görev çizelgeleri, haftanın esması ve hadisi gibi unsurların yer aldığı defterler aracılığıyla öğrenciler değer ekseninde kendi gelişim süreçlerini gözlemleyebilmekte ve öğretmenlerle birebir geri bildirim oturumları gerçekleştirebilmektedir.

İrfan saati uygulamaları ise sadece içerik aktarımına değil, öğrencinin öğretmeniyle güvene dayalı bir bağ kurmasına ve değerlerin yaşamla ilişkisini anlamlandırmasına imkân tanımaktadır. Bu saatlerde sohbet, namaz, oyun ve ikram gibi unsurların bütüncül biçimde yer alması; öğrencinin zihinsel, duygusal ve sosyal alanlarına eş zamanlı dokunulmasını sağlamaktadır.

Zorluklar:

- Öğrenci sayısının fazla olması nedeniyle bireysel takibin zorlaşması,
- Öğretmenlerin bu sistemleri yürütmede zaman ve yöntem yetersizliği yaşaması,
- Bazı öğrencilerin değer eğitime direnç göstermesi veya motivasyon eksikliği.

Alınabilecek Tedbirler:

- Her sınıf düzeyi için haftalık planlı birebir görüşme çizelgelerinin oluşturulması,
- Manevi danışmanlık için rehber öğretmenlerin veya alan öğretmenlerinin dönüşümlü görevlendirilmesi,
- İrfan saati uygulamaları için rehber kitapçık ve etkinlik setlerinin hazırlanması,
- Öğrencilerin manevi gelişim defterlerini yansıtıcı günlükler, sanatsal çizim veya sembollerle zenginleştirmesine imkân tanınması,
- Sürecin sonunda öğrenciye ve veliye yönelik bireysel gelişim raporlarının hazırlanması.

Ritüellerle Maneviyatı Günlük Hayatla Buluşturmak

Saha araştırmalarında yer alan ve sahada uygulama örnekleriyle desteklenen bir diğer önemli strateji, günlük yaşamın akışına entegre edilmiş ritüel temelli uygulamalardır. İnanç ve kültürümüzle ilişkili düzenli tekrar eden uygulamalar öğrencilerde değerlerin kalıcı şekilde yerleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bu ritüeller sayesinde öğrenciler, manevi değerlere ilişkin içerikleri yalnızca öğrenmekle kalmayıp yaşamlarının doğal bir parçası olarak deneyimlemektedir.

Özellikle küçük yaş gruplarında (anaokulu ve ilkokul) bu tür sembolik ve davranışsal tekrarlar, değer kazanımlarının gelişimsel düzeye uygun biçimde sunulması açısından son derece işlevseldir. Örneğin “pide kuyruğunda bekleme” gibi geleneksel davranışların okul ortamında canlandırılması, sabır, saygı, empati gibi değerlerin doğrudan yaşanmasını sağlar. Yine “koridorda kandil” gibi mekânsal olarak ders dışı alanlara taşınan ritüeller, öğrencinin okulun her alanında değerleri hissetmesini sağlar.

Ritüeller aynı zamanda birliktelik duygusu ve aidiyet geliştirme açısından da önemlidir. Toplu etkinliklerde birlikte hareket etme gibi uygulamalar öğrencilerde birlikte üretme, birlikte yaşama kültürünü geliştirir.

Zorluklar:

- Öğretmenlerin bazı ritüelleri biçimsel ve rutin görmeleri nedeniyle içeriği vurgulamakta zayıf kalmaları,
- Ritüellerin anlamının zamanla unutulması ve sadece davranış düzeyinde kalması,
- Bazı öğrencilerde veya velilerde ritüellere karşı ilgi eksikliği ya da kültürel farklılıklardan kaynaklı mesafe.

Alınabilecek Tedbirler:

- Ritüel uygulamalarına ilişkin anlam açıklamaları ve öğretmenler için pedagojik rehberlerin hazırlanması,
- Her etkinlik sonrası kısa sohbetler veya öğrenci paylaşımları ile ritüelin anlamının pekiştirilmesi,
- Değer temelli etkinliklere öğrenci temsilcilerinin aktif katılımıyla aidiyetin artırılması,
- Ritüellerin tekdüze olmaktan çıkarılıp temaya göre çeşitlendirilmesi,
- Veli bültenleri aracılığıyla evde de sürdürülebilecek küçük ritüel önerilerinin paylaşılması.

Üniversitelerde Öğretmen Eğitiminde Millî Kültür Öğelerinin Okulda Kullanılması Konusunda Dersler ve Ders İçerikleri

Öğretmen adaylarının millî kültürü sadece kuramsal düzeyde tanımaları değil, bu kültürel öğeleri sınıf içinde etkili biçimde uygulayabilmeleri büyük önem taşımaktadır. Saha gözlemlerinde, öğretmenlerin millî kültüre dair içerikleri derslerine entegre etme konusunda yeterli donanıma sahip olmamalarının bu alanda pedagojik boşluklara neden olduğu görülmektedir.

Eğitim fakültelerinde, özellikle sınıf öğretmenliği ve branş öğretmenliği programlarında, “Okulda Millî Kültür Uygulamaları” gibi uygulamalı derslerin yer alması, öğretmen adaylarının kültürel sembolleri, anlatıları, törenleri, dil öğelerini ve sanat eserlerini sınıf içi etkinliklere dönüştürme becerilerini geliştirecektir. Bu derslerde, farklı eğitim kademelerinde kullanılabilecek senaryo geliştirme, kültürel ritüel tasarlama, yerel tarih anlatısı hazırlama gibi atölye temelli çalışmalar planlanabilir.

Öğretim programlarının kültürle harmanlanması başta edebiyat ve tarih olmak üzere sadece sosyal-kültürel içerikli sözel derslerle sınırlı olmamalı; fen, matematik, yabancı dil gibi alanlarda da kültürel bağlam oluşturma becerisi öğretmen adaylarına kazandırılmalıdır.

Zorluklar:

- Eğitim fakültelerinde kültürel içerikli derslerin sayıca azlığı ve uygulama odaklı olmayışı,
- Öğretim elemanlarının millî kültürü pedagojik bir malzeme olarak sunma konusundaki deneyim eksikliği,
- Uygulama okullarında kültür temelli ders tasarımlarının desteklenmemesi.

Alınabilecek Tedbirler:

- Eğitim fakültelerinde “millî kültür ve sınıf uygulamaları” dersi açılması,
- Öğretmen adaylarının uygulama derslerinde kültürel etkinlik tasarımı yapmalarının teşvik edilmesi,
- Yükseköğretim müfredatına kültür temelli öğretim materyali hazırlama bileşenlerinin eklenmesi,
- Okullarda örnek kültürel uygulamaların yer aldığı dijital bir içerik havuzu oluşturulması.

Anne Baba Eğitimleri Yoluyla Evde Eğitim, Ev Okulu Uygulamaları ve Sembolik Ortam Düzenlemeleri

Ev ortamı, çocuğun değer ve kültür ediniminde en erken ve en etkili öğrenme alanıdır. Bu bağlamda ailelerin bilinçli olarak millî kültürü destekleyen bir ev düzeni kurmaları, çocukların karakter gelişimi açısından kalıcı etkilere sahiptir. Saha gözlemlerinde, ev ortamında millî ve manevi öğelere dair sembollerin (hat yazıları, aile fotoğrafları, geleneksel el sanatları vb.) yer almasının çocuklarda aidiyet duygusunu pekiştirdiği görülmektedir. Ayrıca aile içinde düzenli olarak gerçekleştirilen değer odaklı faaliyetler, kitap okuma saatleri, geleneksel hikâye anlatımları gibi etkinlikler, çocuğun kültürel kodlarla büyümesine katkı sunmaktadır. Anne baba eğitim programlarının, yalnızca psikolojik danışmanlık ve akademik destekle sınırlı kalmayıp kültürel ve manevi içerikleri de kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılması önerilmektedir.

Zorluklar:

- Anne babaların millî kültürle ilgili farkındalık düzeylerinin düşük olması,
- Kültürel mirası yaşatma konusunun ebeveyn eğitimlerinde ihmal edilmesi,
- Yoğun yaşam temposu nedeniyle aile içi kültürel etkileşim zamanlarının daralması.

Alınabilecek Tedbirler:

- Ailelere yönelik kültür temelli seminer, atölye ve örnek etkinlik dosyalarının sunulması,
- Okullar aracılığıyla evde uygulanabilecek etkinlik rehberlerinin hazırlanması,
- Ev ortamında kullanılabilecek kültürel sembollerin yer aldığı örnek ev tasarım broşürlerinin dağıtılması,
- Dijital platformlar aracılığıyla anne babalara yönelik “evde kültürel eğitim” videoları hazırlanması.

Repertuvar Geliştirme Yaklaşımıyla Kültürün Dilde, Edebiyatta ve Müzikte Güçlendirilmesi

Öğrencilerin kültürel aidiyetlerini güçlendirmek için tıpkı yabancı dil öğretiminde olduğu gibi “repertuvar” yaklaşımı kullanılabilir. Saha uygulamaları, kültürle doğrudan ilişkili edebî ve müzikal eserlerle erken yaşta tanışan öğrencilerin, bu değerleri daha derinlemesine içselleştirdiklerini göstermektedir.

Her yaş grubuna özgü şiir, türkü, ilahi, masal, deyim ve atasözü repertuvarları oluşturularak bu içeriklerin öğretim programlarıyla ilişkilendirilmesi sağlanmalıdır. Özellikle lise düzeyinde klasik Türk-İslam düşünce geleneğini yansıtan metinlerin işlenmesi; meşk usulüyle müzik eğitiminin yaygınlaştırılması bu yaklaşımı destekleyecektir.

Repertuar çalışmaları, ezbere dayalı bir aktarım değil; duygusal bağ kurmayı, estetik zevk geliştirmeyi ve anlatı kültürünü yaşatmayı hedeflemelidir.

Zorluklar:

- Öğrencilerin mevcut kültürel repertuarlarının oldukça sınırlı olması,
- Müzik ve edebiyat derslerinde klasik eserlerin yeterince yer bulmaması,
- Öğretmenlerin repertuarı pedagojik bir araç olarak değerlendirme konusundaki eksiklikleri.

Alınabilecek Tedbirler:

- Yaş ve eğitim kademelerine göre hazırlanmış kültürel repertuar kitapçıkları oluşturulması,
- MEB’in ders kitaplarında geleneksel edebiyat ve müzik eserlerine daha fazla yer verilmesi,
- Okullarda düzenli şiir dinletileri, müzik icraları ve anlatı saatleri planlanması,
- Öğrencilerin kendi repertuar defterlerini oluşturabilecekleri dijital uygulamalar geliştirilmesi.

Fırsat Eğitimi Yaklaşımlarıyla Güncel Olaylar Üzerinden Değer Geliştirme

Güncel olaylar, değerler edinimi için anlık ancak etkili fırsatlar sunar. Gerek ulusal gerekse küresel ölçekte yaşanan afetler, toplumsal krizler ve insani durumlar öğrencilere empati, merhamet ve sorumluluk gibi değerleri kazandırmak için güçlü araçlar olabilir.

Özellikle Gazze, deprem, sel gibi olayların ardından okullarda bu durumlara duyarlılığı artıracak kısa programlar, sınıf içi sohbetler, yardım kampanyaları ve farkındalık etkinlikleri planlanabilir. Bu etkinlikler öğrencinin yaşadığı dünyaya karşı daha dikkatli ve duyarlı bir birey olmasını sağlar.

Bu yaklaşımda önemli olan olayların pedagojik ilkelere uygun bir dille işlenmesi ve öğrencinin duygusal dünyasında anlamlı bir etki bırakmasıdır.

Zorluklar:

- Bazı öğretmenlerin güncel konuları pedagojik bir çerçeveye oturtmakta zorlanması,
- Öğrencilerde korku veya endişe oluşturabilecek içeriklerin dikkatli sunulmaması,
- Fırsatların fark edilmeden atlanması veya sistematik hâle getirilememesi.

Alınabilecek Tedbirler:

- Güncel olayların pedagojik işlenişine dair öğretmen kılavuz kitapçıklarının hazırlanması,
- Her ay “gündemle değer inşası” temalı sınıf içi etkinlik önerilerinin sunulması, Yardım organizasyonları, mektup yazma kampanyaları gibi somut katılım örneklerinin geliştirilmesi.

Akran Rehberliği ve Akran Modelliği Yaklaşımlarıyla Değer Aktarımı

Çocuklar ve gençler, özellikle kendi yaşitlarından gelen mesajlara karşı daha açık ve etkilenebilir durumdadır. Bu bağlamda değer aktarımında akran rehberliği ve akran modeli önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Saha uygulamalarında, örnek davranışlarıyla öne çıkan öğrencilerin küçük yaşta öğrencilere rehberlik ettiği, sınıflar arası değer temsilciliği görevleri üstlendiği ve akran panelleri düzenlediği örnekler başarıyla uygulanmaktadır.

Zorluklar:

- Akran rehberliğinin sistematik olarak yapılandırılmaması,
- Model öğrenci seçiminde objektiflikten uzaklaşılması,
- Rehber öğrencilerin yeterince desteklenmemesi.

Alınabilecek Tedbirler:

- Her okulda “değer elçileri” programı başlatılması,
- Akran rehberliği eğitimi alan öğrencilere küçük mentörlük görevleri verilmesi,
- Öğrenciler arasında yapılan iyi örnek uygulamalarının görünür kılınması.

Erdemler Eğitimi Sosyal Duygusal Becerilerle Bütünleştirme

Erdemlerin bireyde kökleşebilmesi için sosyal-duygusal becerilerle desteklenmesi gerekir. Araştırmalar, iletişim, empati, kararlılık, öz denetim gibi becerilerin değerlerin davranışa dönüşmesinde önemli bir alt yapı oluşturduğunu göstermektedir.

Bu kapsamda, erdemler eğitimi ile sosyal-duygusal öğrenme modelleri entegre biçimde sunulmalıdır. Örneğin “sabır” temalı bir derste duyguların düzenlenmesi üzerine etkinlikler planlanabilir.

Okullarda bu bütünleşik yaklaşımla öğrencilerin hem duygusal zekâları gelişir hem de ahlaki olgunluk düzeyleri artar.

Zorluklar:

- Erdem ve beceri eğitimlerinin ayrı yürütülmesi,
- Öğretmenlerin sosyal-duygusal eğitim konusunda yetersizliği,
- Uygulama örneklerinin sınırlı olması.

Alınabilecek Tedbirler:

- Erdem-beceri eşleştirme tablolarının hazırlanması,
- Ders planlarında hem bilişsel hem duygusal hedeflerin yer alması,
- Öğretmenlere yönelik sosyal-duygusal öğrenme atölyeleri düzenlenmesi.

Öğretmenler Arasında Muhabbet, Bağlılık ve İş Birliğini Güçlendirme

Değerlerin öğrenciye geçişinde öğretmenler arası ilişkilerin niteliği belirleyici rol oynar. Okulda pozitif bir öğretmen iklimi olduğunda bu atmosfer öğrencinin tutum ve davranışlarına da yansımaktadır.

Öğretmenler arası muhabbetin artması, birlikte değer temalı etkinlikler yapmaları, ortak projeler yürütmeleri ve öğrenciler için rol model olmaları açısından önemli bir zemindir.

Zincirleme bir etkiyle bu pozitif iklim, öğrencilere aidiyet, güven ve merhamet gibi değerleri daha sahici biçimde hissettirir.

Zorluklar:

- Okul içi iş yükünün öğretmenler arası etkileşimi sınırlaması,
- Ortak vizyon ve kültür anlayışının eksikliği,
- İletişim kanallarının zayıflığı.

Alınabilecek Tedbirler:

- Öğretmenler arası kültür paylaşımı toplantılarının düzenlenmesi,
- Ortak değer projeleri (örneğin okul kültür günü) planlanması,
- Öğretmen dinlenme alanlarında sembolik ve estetik ortak unsurların kullanılması,
- Okul içi öğretmen destek gruplarının kurulması.

EĞİTİM **PLANLAYICILARI** **İÇİN REHBER***

Prof. Dr. Hasan MEYDAN*

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde, Türk millî eğitim sisteminin yetiştirmeyi hedeflediği insan tipi; millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, sorumluluk sahibi, dengeli ve sağlıklı bireyler olarak tanımlanmıştır. Belirlenen hedefler incelendiğinde modern ile geleneksel, yerel ile evrensel, bireysel ile toplumsal, maddi ile manevi arasında denge kurmaya çalışan bir yaklaşım sergilendiği anlaşılmaktadır.

Millî eğitim sisteminin temel felsefesinin güncel yorumu Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metninde somutlaşmaktadır. Ortak metinde insanın öz, ruh, kalp, akıl, madde ve bedeniyle bir bütün olduğu; eğitim sistemlerinin, ancak insan doğasına dair bütüncül bir yaklaşım geliştirebildiği ölçüde başarılı olabileceği vurgulanarak madde ve manayı bir bütünlük içinde kuşatan bütüncül insan tasavvuru öne çıkartılmıştır. Bilişsel, duygusal ve bedensel yetkinliği esas alan ontolojik bütünlük, anlamlı bir paradigma içinde bilgiden bilgeliğe ulaşmayı hedefleyen epistemolojik bütünlük, eğitimi hayatın tamamını kuşatan kümülatif bir eylem olarak gören zamansal bütünlük, etik ve estetik hassasiyet geliştirmeyi amaçlayan aksiyolojik olgunluk bu modelin en önemli bileşenleridir. Millî eğitimin temel metinlerinde bir hedef olarak ortaya konulan madde-mana, akıl-kalp, teknik-irfan bütünlüğü vurgusu değerler eğitimi açısından elverişli fakat teoriden pratiğe geçiş için emek sarf etmeyi gerektiren bir zemin sunmaktadır.

Tarihin her döneminde eğitimin gizil bileşenlerinden biri olmasına karşın değerler ve eğitimi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan öğretim programlarında 2004 yılından itibaren görünür olmuştur. İlk hazırlanan programlarda değerler eğitimi ile yakından ilişkili görülen sosyal bilgiler ve din kültürü ve ahlak bilgisi gibi derslerin programlarında pek çok değer, öğretim süreçlerinden bağımsız olarak sıralanırken programın ek bileşenlerinde eğitimcilerin değerler eğitimi konusundaki farkındalık ve yetkinliklerini geliştirmeye yönelik yaklaşımlar açıklanmıştır. 2018 yılından itibaren uygulamaya konulan öğretim programlarında ise programlar üstü bir bileşen olarak “kök değerler” yaklaşımına geçilmiştir. Öğretim programlarının tamamında “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik” değerleri yer bulmuştur. Ayrıca her dersin öğretim programında değerlerimiz başlığı altında kısa bir açıklamaya yer verilmiştir.

2004'ten 2024 yılına kadar değerlerin programlarda yer alışı biçimi değer ifadelerinin listelenmesi ve genel ifadelerden oluşan açıklamalardan ibaret kalmıştır. Programlarda değerlerle ilgili somut davranış göstergeleri ve örnek öğrenme yaşantıları belirlenmemiştir. Oysa teorik değer/erdemlerin davranış standartları olarak somutlaştırılması hem modern hem de geleneksel eğitimin üzerinde durduğu önemli bir ihtiyaçtır. Değerlerin eğitim felsefemiz ve eğitim sisteminin işleyişiyle ilişkisinin güçlü biçimde kurulması, her birisinin somut davranış göstergesi şeklinde beceriye nasıl dönüştürüleceğinin açıklanması gerekmektedir. Bu açıdan 2024 yılında uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli değerler eğitimi Erdem-

Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında ve beceri temelli eğitim anlayışı çerçevesinde yapılandırarak önemli bir mesafe katetmiştir. Güncel programların -öncekilerden farklı olarak- becerileri ardındaki bilişsel, duyuşsal, sosyal ve davranışsal boyutları dikkate alan bir yapı içinde sunması önemlidir. Ancak yeni programların çok bileşenli yapısı, eğitim sistemimizin sınav merkezli sınırlılıkları ve okulun değer eğitimi işlevini zorlayan dışsal etkenlerin kesişiminde değer eğitiminin verimliliğini izleyip değerlendirmek gerekecektir.

Değer ediniminin ortak bilince dayalı toplumsal bir sorumluluk hâline getirilebilmesi için değerler eğitimi konusundaki vizyon, misyon, ilkeler, sorumluluklar, paydaşların katkı potansiyeli ve temel iş birliği gibi temel bileşenleri içeren kapsamlı bir Değerler Eğitimi Çerçeve Planı'na ihtiyaç vardır. Planlama ile izleme ve değerlendirme tüm eğitim alanlarında olduğu gibi değerler eğitimi alanının da olmazsa olmazıdır. Öğretim plan ve programları ne kadar mükemmel hazırlanırsa hazırlansın, etkili bir değerler eğitimi için izleme, planlama, uygulama ve değerlendirme döngüsü şarttır. Planlama döngüsünün sürdürülebilirliğini, gençlik eğilimleri ile aile değerleri üzerine bilimsel incelemelere dayalı olarak yürütecek, toplumsal iş birliğinin koordinesi için veriye dayalı projeksiyonlar geliştirmek ve düzenli iyileştirmeler yapmak için 2024 yılında kurulan Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Millî Kültür ve Değerler Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Merkezi önemli bir kazanımdır. Bu bağlamda değer edinimini desteklemeye yönelik hazırlanacak her türlü program aşağıdaki ilkeleri göz önünde bulundurmalıdır:

Bütünleşik Program: Değerler tek bir ders ya da branşın konusu olmadığı gibi değer edinimi de sınıf ya da ders saati gibi belirli bir mekân ve zaman ile sınırlanabilecek bir olgu değildir. Okuldaki tüm derslerin değer edinimi süreçlerine katkı verecek tarzda planlanması esastır. Başarılı bir değerler eğitimi belli bir derste bu eğitimi vermeye çalışmak yerine tüm derslerde konuların ilgili olduğu değerlerle ilişkilendirilmesi şeklinde yürütülmelidir. Değerler eğitiminin sadece bir derste yürütülmeye çalışılması öğrencilerde etik davranmak, dürüst olmak vb. sadece bir dersin konusu ve gereğiymiş algısı oluşturabilmektedir. Program her dersin değer edinimine katkı yapabileceği noktaları, her branşın öğretmenine düşen sorumlulukları ayrıntılı olarak belirlemelidir. Bu nedenle değerlerin disiplinler üstü ya da disiplinler arası bir öğrenme konusu olarak kurgulanması isabetlidir.

Değer ediniminin en etkili yolu yaşanan ortamı bir değer iklimine dönüştürerek öğrencinin doğal yoldan değerleri kazanmasını sağlamaktır. Bu nedenle açık programda yer alan değerlerin sınıf ve okul ortamı ile eğitimin yakın ve uzak tüm paydaşları tarafından desteklenmesi gerekir. Değer edinimini sınıf ve ders saati ile sınırlandırmak eğitimin bütüncül doğasını görmezden gelmek ve öğrencilerde birbirine karşıt çift değer sistemi algısının yerleşmesine izin vermek anlamına gelir. Derslerde söylenen ile hayatın uyuşmadığı, okul dışı aktivitelerin içerik ve yürütülme biçimleri ile ders içerikleri örtüşmediği durumlarda öğrenilenler bir ütopya olarak algılanmaya başlanır. Dolayısıyla okulda sosyal ve kültürel çalışmalar, belirli gün ve haftalar buna uygun yapılandırılmalı; aile ve diğer paydaşlar ile gerçekleştirilecek etkinlik ve çalışmalar da programda ihmal edilmemelidir.

Kalıcı Davranışı/Beceriye Hedeflemek: Yirminci yüzyıl boyunca ahlak ve değer eğitimi alanındaki genel eğilim bilişsel gelişim kuramlarına göre şekillenmiştir. Bu anlayış değerleri bilen ve değer temelli karar alma ya da aldığı kararları açıklayabilme becerisini geliştirmeye odaklanan bir eğitim anlayışını öncelemiştir. Son yıllarda değer eğitiminde duyuşsal ve sosyal-davranışsal bileşenlerin de göz önünde bulundurulmasına yönelik beceri odaklı bir anlayış öne çıkmıştır. Bireyin kalıcı değer edinimi için onun ahlaki muhakeme yeteneğini geliştirmekle birlikte empati, öz farkındalık, öz denetim gibi duyuşsal becerilerini, iletişim ve katılımcılık gibi sosyal-davranışsal becerilerini de geliştirmek gerekmektedir. Ancak bu sayede değerlerin bilgisini öğretmekten değer edinimi süreçlerine katkıya geçiş yapılabilir. Hazırlanacak öğretim programları değerlerin bilgisi ve onlar hakkında bilişsel yetenekleri geliştirmenin ötesinde ilgili değeri uygulama durumunda kaldığında gerekli duygusal sağlamlığı, iradeyi, sosyal bir ortam içinde soğukkanlı davranışı gösterebilecek becerileri geliştirmeyi de dikkate almalıdır.

Öğretim programlarının kalıcı değer edinimini destekleyebilmesi için çeşitli uygulama modelleri önerilmiştir. Örneğin karakter eğitimi modelinde The Character Education Partnership-CEP-7E çocukların öğrenme ortamlarında değerler ile uzun süreli ve derinlik odaklı etkileşimini sağlamak için yapılandırılmış bir öğrenme ortamı amaçlamaktadır.³⁵

- 1- Açıklayın: Erdem/değerleri tanııt ve önemini tartış.
- 2- İnceleyin: Edebî eserlerde, tarihte ve güncel olaylarda nasıl yer aldığını incele.
- 3- Sergileyin: Kişisel örneklerle anlat/modelle.
- 4- Bekleyin: Somut davranış göstergeleri belirle ve bunları talep et.
- 5- Deneyimleyin: Doğrudan deneyimleyecekleri fırsatlar sun.
- 6- Teşvik edin: Hedefler oluştur, pratik yaptır ve uygulamaları birlikte değerlendir.
- 7- Değerlendirin: Gözlemlerden yola çıkılarak geri bildirim ver.

Kalıcı davranışa dönüşüm için bir başka model (SMILE) Bireysel Gelişim İçin Ahlaki Değerler Rehberi (AEGIS) ana sınıfından altıncı sınıfa kadar olan çocuklar için geliştirilen bir karakter eğitimi programıdır.³⁶ Programda beş aşamalı öğrenme modeli (SMILE) kullanılmaktadır.

- 1- İlgi uyandır: Çocuklarda öğrenme sürecine yönelik ilgi uyandır.
- 2- Model ol: Değer/erdemî çocukların günlük hayattaki deneyimlerinden ve çocuk edebiyatından örneklerle modelle.
- 3- Kavramı ilişkilendir: Yeni değer/erdemî çocukların daha önceki bilgi ve deneyimleriyle ilişkilendir.
- 4- Aile ile öğren: Öğrenme sürecine aileyi dâhil et.
- 5- Gerçek Hayata Uygula: Öğrenilen değer/erdemî okul ve evde uygulamaları için imkân oluştur.

³⁵ Lickona, T. (2007), *The 7 E's of teaching a character trait. character education network.* <http://charactered.net/teacher/sevenEs.asp>

³⁶ Balat Uyanık, G. (2005). *Değerler ve değerler eğitimi programları, okul öncesi eğitimde güncel konular.* (Edt. Ayla Oktay, Özgül P. Unutkan).Morpa Yayınları, s.197-212.

Kalıcı davranışa yönelik değer eğitimi programları için STEM+V modellerinden yararlanılması da önerilmektedir. Bu modeller değerler eğitiminin esasında bilginin uygulamaya dönüşümünü amaçlayan doğasına uygun şekilde probleme dayalı ve anlamaya odaklanan mühendislik öğretimi uygulamalarının değer eğitimi ile ilişkilendirilmesini sağlar. STEM+V eğitiminde 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasında bilgi, beceri ve değerlerin birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmakta; karakter gelişiminin ayrılmaz bir parçası olarak değerlere önem verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Ülkemizde, Emir³⁷ tarafından ilköğretim düzeyinde yürütülen bir araştırmada, değerler temelli STEM (STEM+V) eğitim yaklaşımının, öğrencilerin hem akademik başarılarını hem de değerlere yönelik farkındalıklarını artırdığı belirlenmiştir.

Esnek Programlama: Eğitim sistemi ortak amaç ve hedeflere sahip olmakla birlikte her okulun kendi ihtiyaç, imkân ve öncelikleri kısmi değişiklikler gösterebilir. Örneğin bir eğitim bölgesi ya da okulda bağımlılık öncelikli problemken bir diğer okulda sürdürülebilirlik ya da temizlik değer eğitimi çalışmaları için ihtiyaç zemini olarak görülebilmektedir. Ayrıca bir eğitim bölgesinde tarih bilincinin geliştirilmesine yönelik ihtiyaç ve imkânlar öncelikli iken bir başka eğitim bölgesinde aile birliğine yönelik erdemlerin güçlendirilmesi öncelenebilir. Aynı zamanda değer eğitimi açısından imkân ve araçlar farklılaşabilir. Dolayısıyla değer edinimini gerçekleştirmeye yönelik makro düzeyde hazırlanacak programlar esnek olmalı ve çerçeve niteliği taşımalıdır ki okullar kendi ihtiyaç ve imkânlarına göre bu çerçeve programları uyarlayarak kullanabilsin. Çerçeve programlar bir yönüyle yerel birimlere kendi özel programlarını oluşturmaları için rehberlik etmelidir.

Esnek programla aynı zamanda içerik oluşturmada geleneksel konu merkezli programlama yaklaşımları ile öğrenci ve sorun merkezli programlama yaklaşımlarının birleştirilmesi anlamına gelir. Geleneksel anlayışla kültürün devamlılığı, sorun merkezli anlayışla da toplumun güncel sorunlarını değer temelli ele alan anlayış programa yansıtılabilir. Bu bağlamda çerçeve program geleneksel olanın taşınması ve ortak kültürün devamlılığını sağlamaya yönelik katkı verirken yereldeki uyarlamalar sorun merkezli programlama anlayışını yansıtmalıdır. Aile bütünlüğü, bağımlılık, sürdürülebilirlik vb. toplumsal olguların değer edinimi ile ilişkisini dikkate alarak bu tür toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunacak uygulamaları bölgesel ihtiyaçlara bağlı olarak uyarlamak gerekir. Toplumsal gelişimi değerler eğitimi ile ilişkili bir olgu olarak yapılandıramayan, değerleri sadece gelenek üzerinden ele alan programlar-değerler geçmişte kaldı anlayışı üzerinden-anakronizme düşme riski barındırmaktadır.

Uygulayıcılar Açısından Sadelik: Öğretim programları uygulamayı yönlendirmek, uygulamada fark oluşturmak için hazırlanmış kılavuz belgelerdir. En iyi kurgulanmış öğretim programları bile uygulamada iş görmedikçe entelektüel övgü kaynağı olmaktan öteye bir anlam ifade etmez. Bu nedenle öğretim programları kuramsal açıdan ne kadar güçlü olursa olsun uygulayıcılar için sade ve anlaşılır yönlendirmeler içermelidir.

³⁷ Emir, Z. (2021). *Değerlerin STEM eğitimine entegrasyonu: Değerler temelli STEM eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin fen bilimleri dersi akademik başarılarına ve STEM tutumlarına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Söz konusu sadelik eğitim materyali hazırlayanlara rehberlik etme konusunda bir zafiyet oluşturmayacak kadar dolu dolu, uygulayıcının kuram, kavram ve program bileşenleri arasında kaybolmasına neden olmayacak kadar da sade ve iyi kurgulanmış olmalıdır. Bu bağlamda 2018 yılında hazırlanan öğretim programları gerek programların genel yapısı gerekse değerler eğitimi açısından uygulamayı yönlendirmede sınırlılıklar içermekteyken 2024 programlarının aksi yönde oldukça kompleks ve eklektik bir yapıda olduğu değerlendirilmektedir.

2024 TYMM programlarında temel, fiziksel ve alan becerilerinin yanında 20+3 beceri ve 73 süreç bileşeninden oluşan beceri setleri, bu becerilere ilave her biri kendine özgü bir kuramsal paradigmaya sahip sosyal-duygusal öğrenme becerileri, eğilimler, değerler ve okuryazarlık becerileri bulunmaktadır. Tüm bu program bileşenlerinin alt bileşenleri (süreç bileşenleri ve eylemler vb.) ile birlikte oldukça yüksek miktarda parametre ve çıktı, dikkate alınması gereken bir olgu hâline gelmektedir. Bunlardan bir kısmı temel beceri çerçevesi içinde yer alırken bir kısmı programlar arası bileşen olarak konumlandırılmış durumdadır. Ayrıca eğilimler, değerler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri altında yer alan çeşitli unsurların bir kısmının birbiri ile örtüşmesi farklı kaynaklardan derlenmiş bu üç unsuru becerilerle birlikte çalışıp özgün bir modele ulaşma ihtiyacını gündeme getirmektedir. Özellikle değer edinimi süreçleri için ciddi kesişim noktalarına sahip Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde yer alan erdem değer ve eylemler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri, eğilimler, üst düzey düşünme becerileri ve temel becerilerin bir kısmı bir bütünlük içinde sade bir model şeklinde yeniden düşünülebilir. Böylelikle uygulayıcılar için daha sade ve eğitim ortamlarının sınırlılıkları içinde uygulanabilir bir yapıya ulaşmak mümkün olacaktır.

OKUL REHBERİ **DEĞER ODAKLI** **EĞİTİM** **ORTAMLARININ** **OLUŞTURULMASI***

Prof. Dr. Hasan MEYDAN*

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Okul toplum içinde çoğu zaman rastlantısal olarak gerçekleşebilen ve bu nedenle de doğrultusu kestirilemeyen eğitim olgusunun planlı bir şekilde yürütülmesi için oluşturulmuş bir kurumdur. Bu kurum, insanlık tarihinde her zamankinden daha fazla günümüz çocuğunun hayatında yer etmektedir. Okul öncesi eğitim kurumlarının yaygınlaşması ile okul çağı artık bireyin değer ediniminin en yoğun olduğu ilk çocukluk dönemine kadar inmiştir. Okullar bir yandan öğrencilerin akademik gelişimini hedeflerken diğer yandan iyi bir yurttaş yetiştirmeyi, onları mesleki rollere hazırlamayı ve toplumsal değerleri içselleştirerek toplumun maddi ve manevi açıdan başarılı bir ferdi olmalarını amaçlar. Çocuğun kurduğu birçok toplumsal ilişkiden birini seçmek ve okulun görevini yalnızca bununla tanımlamak doğru değildir.

Okul, sahip olduğu sistem içinde her öğrenciden belli standartlara uymasını ve çalışmasını ister. Bu bakımdan iradeyi güçlendirme, sorumluluk alma, azim ve düzen gibi meziyetlerin kazanılması bakımından etkili bir duyuşsal eğitim imkânı sunar. Bunun için okulun en mühim vazifelerinden biri öğrencilere ahlak ve değerler üzerine düşünme, hayattaki olaylara ve kendi davranışlarına merhamet, sevgi, adalet, saygı, müsamaha vb. pencerelerinden bakabilme kabiliyeti kazandırmaktır. Bunun kazanılabilmesinin en iyi yolu eşya ile insanlar arasında doğrudan ve devamlı münasebetler kurulmasını sağlamaktır. Öğrenci, eğitimcilerin rehberliğinde bilişsel ve duyuşsal becerilerini kullanarak gerçekleştirdiği faaliyetler yoluyla gözlemlemeyi, denemeyi, başarı ve başarısızlığın sebeplerini bulmayı, karşılaştırmayı, düşünmeyi, en verimli yolu keşfetmeyi ve yeni sorular sorup cevaplar bulmayı okulda öğrenir.

Değerlerin bireysel ve toplumsal açıdan haiz oldukları önemin son yıllarda daha yoğun biçimde hissedilmiş olmasının bir sonucu olarak Millî Eğitim Bakanlığı 2004 yılından itibaren öğretim programlarında değerlere açıktan ve daha sistemli bir şekilde yer vermeye başlamış, değerleri programların temel öğelerinden birisi olarak konumlandırmıştır. 18. Millî Eğitim Şurası'nda değerler eğitimi için neler yapılabileceği ele alınmış, sonuç bildirisinde değerler eğitiminin okulların görevlerinden olduğu vurgulanarak bu konuda öğretmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesi ve materyal geliştirme çabalarının artırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur. 2018 yılında gerçekleştirilen program yenileme çalışmalarında “kök değerler” uygulamasına geçilerek değerler disiplinler üstü bir anlayışla tüm programlarda yer almıştır. 2024 yılında gerçekleştirilen program yenileme çalışmalarında ise Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile değerlerin öğrenme-öğretme süreçleri ile güçlü şekilde ilişkisi kurularak değerlerin beceriye dönüşümüne uygun bir pedagojik zemin inşa edilmeye çalışılmıştır.

Okulda değerler eğitiminin uygulanışında mevzuat ve program açısından koşullar giderek daha iyi hâle gelmekle birlikte uygulamanın verimliliğini sınırlayan birtakım olumsuzluklardan da bahsedilebilir. Öncelikle değer ediniminde okulun rolünü sınırlayan gerçek ve sanal yaşam koşullarını ilk başta zikretmek gerekir. Ancak özellikle eğitim sisteminin kendisinden kaynaklanan birtakım zorlukları da belirtmekte fayda vardır. Eğitim sistemimizin merkezi sınav ve sonuç ölçme-değerlendirmeye dayanan yapısı veli, öğrenci, okul idareleri vb. tüm paydaşlarda akademik başarı odaklı bir anlayışı güçlendirmektedir. Aynı zamanda okullarda ders yoğunluğu ve çeşitliliği nedeniyle değer eğitimi için yeterli zaman bulunmayışı; belediye, sanat ve sporla ilgilenen kuruluşlarla iş birliği sınırlılıkları, personel rejiminin değer eğitimi için dezavantajlar içermesi değer eğitiminin gönüllü öğretmenlerin çabası ile sınırlanmasına neden olmaktadır.

Tüm sınırlılıklara karşın okul ortamının değer edinimine uygun tasarımı için aşağıdaki hususların göz önünde bulundurulması önerilebilir:

Katılımcılık: Değer eğitimi çalışmalarını planlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerine okulun tüm paydaşlarını dâhil etmek, maksimum uzlaşa ve dayanışmayı önelemek gerekir. Etkili bir değerler eğitimi programı temel değerlerin belirlenmesinden değerlendirme aşamasına kadar öğrenciden idareciye tüm okul üyelerini, velileri, çevredeki üniversite, sivil toplum kuruluşu, basın vb. kurumları süreçlere dâhil etmelidir. Okul ile doğrudan ilişkili olan personel, veliler ve öğrenciler dışında okulun çevresindeki ticari, hukuki, sosyal ve gönüllü kuruluşların da bu sürece dâhil edilmesi beklenir. Toplumsal katılımı sağlamak için okulun hizmet bölgesinde etkili politika oluşturmaya yönelik çalışmaları proje başlangıcında gerçekleştirmek gerekir. Velilere toplantılar, bültenler, eğitimler, anketler vb. yollarla ulaşıp çalışmanın amaçlarını, onlardan beklenen desteği ve bu desteği nasıl sağlayabileceklerini onlara anlatmak gerekecektir. Okul çevresindeki STK, medya, resmî kurumlar, ticari kuruluşlar, vb.nin desteğini alabilmek için de bu kuruluşlarla iletişime geçecek bir irtibat grubu oluşturmak faydalı olacaktır.

Değerler eğitimine katılımı önemli olan okul paydaşlarının başında bu süreç sonunda yeni değerler edinmesi beklenen öğrenciler ve değer kazanımlarında onlara rehberlik edecek öğretmenler gelmektedir. Öğrencilere karakter eğitimi programlarının hazırlanmasından uygulama ve bilgilendirme bültenlerinin hazırlanmasına kadar her türlü süreçte aktif rol vererek, danışma ve müzakere grupları kurarak ve okul içinde temsilci ve model öğrenciler belirleyerek özetle karakter eğitiminde kalıcı davranışa yönelik stratejileri uygulayarak onları sürece dâhil etmek mümkündür. Öğretmenlerin süreçlere dâhil edilmesi ise okulda kurulacak değerler eğitimi yürütme komisyonu ve zümreler kanalıyla gerçekleştirilebilmektedir.

Yetişkin Modelliği: Değer edinimi için en etkili sosyal tecrübe; saygılı, arkadaş canlısı, yardımsever ve adaletli davranışlar gösteren insanlarla iletişimidir. Okulun tüm çalışanları, ebeveynler ve toplumun tüm üyelerinin belirlenen erdemleri bir model olarak sunması değer eğitimi programlarının başarısında en etkili faktörlerdendir. Bunun için okul görevlilerinin seçiminde talep edilecek kriterlere dair ciddi iyileştirmelerin yapılması bir ihtiyaçtır. Mevcut personelin eğitim, yapıcı diyalog ve motive edici uygulamalarla değer eğitimine dair farkındalık ve yetkinliğinin geliştirilmesi de mümkündür. Değer eğitimi için tarihten model şahsiyetlerin kullanımı genellikle okullarda en sık başvurulan yöntemlerdendir. Ancak yalnızca tarihi örneklerle yetinilmemesi, bu örneklerin yaşayan şahsiyetlerin modeli ile desteklenmesi gerekir. Aksi hâlde öğrencilerde çift değerli bir dünya algısı, değerlerin tarihe ait bir olgu olduğu algısı yerleşir.

Programlarda belirtilen değerlerin öğrenciye kazandırılması konusunda okulda yetişkin modeli tek başına yetersizdir. Hazırlanacak programların okulun başta ebeveynler olmak üzere çevreye açılmasını, çevresindeki vatandaşlar için de bir eğitim unsuru hâline gelmesini sağlayacak strateji ve etkinlikleri içermesi beklenir. Bunu gerçekleştirebilmek için veli ve çevresel unsurlara yönelik eğitim ve bilgilendirme toplantıları, okulun değerler eğitimi çalışmalarının çevreye açılması (sergi, gösteri vb.), veli ziyaretleri ve ev toplantıları kullanılabilecek bazı yöntemlerdir.

Personel Gelişimi: Okulda yönetici, öğretmen ve diğer personel değerler eğitimi girişimini anlamazsa onu etkili bir şekilde uygulayamaz ya da yanlış gerekçelerle onu reddeder.

Personel gelişimi noktasında üç husus ön plana çıkar:

1. Personelin farkındalık ve istekliliğinin sağlanması,
2. Değerler eğitiminin gerektirdiği eğitimsel süreçleri yürütebilme bilgi ve becerisine sahip olması,
3. Materyal yönünden desteklenmesi.

Personelin eğitimsel gelişimi ve materyal açısından desteklenmesi için hizmet içi eğitim programları, konferanslar, seminerler ve çevrim içi destek yollarını kullanmak mümkündür. Ancak tüm bunları eğitimcileri teoriye, teknik ya da yöntemle boğmadan yapmak gerekir. Bunun için özellikle iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar katkı sağlayabilir.

Öncelikle görevliler değerler eğitiminin kıymetini fark etmezse onlardan özverili bir değerler eğitimi uygulaması beklenemez. Uygulama için iyi niyetli ve özverili çabalar da yeterli değildir. Özveriyle uygulamaya katkı yapmak isteyen görevlilerin bunu nasıl yapacaklarına dair bilgi ve yeteneklere de sahip olmaları gerekir. Bu nedenle okul personelinin değerler eğitiminin önemine ve bu eğitimin unsurlarını okul kültürüne adapte etme konusunda eğitmek ve personeli değer eğitiminde yararlanabileceği materyallerle desteklemek başarılı bir değer eğitimi programının gerekliliklerindendir. Personelin gelişimi için düzenlenen programlara personelin gönüllü ve istekli olarak katılımını sağlamak esastır. Personelin istekli katılımı için değerler eğitiminin amaçları konusunda iş birliği ve personelin katkısının ödüllendirilmesi önemlidir.

Uygulanacağı Okul veya Topluma Görelik: Değerler eğitiminin yaygın uygulaması okul ya da eğitim bölgelerinin belli bir zaman aralığında belirlenmiş değerleri ön plana çıkartan program ya da projeler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu program ya da projelerin en önemli handikaplarından birisi hazır-hızlı (fast food) program ve projelerdir. Fast food değer eğitimi program ya da projeleri ticari amaçlarla hazırlanmış plan, uygulama ve materyallerin olduğu gibi alınıp uygulanmaya çalışılmasını ifade eder. Paketlenmiş hazır değer edinim setleri satın alınarak bunların okullarda fark oluşturacağına inanmak değer ediniminin özü ile bağdaşmaz. Çünkü değer edindirme her okulun kendi ihtiyaç ve imkânlarına bağlı ve her şeyden önemlisi emek ve sahiplenme ile etkinlik kazanan bir uygulamadır. Bunun için hazır programlar belirli bir şablon sunsa da her okulun ve bölgenin kendine has özellikleri ve problemleri nedeniyle okul veya bölge için program hazırlamadan önce belirli süreçlerin takip edilmesi gerekir. Program tasarlanıp uygulanmaya başlanmadan önce öğrenci ve öğretmenler başta olmak üzere okulun paydaşlarına okulda kendilerini rahatsız eden, kaliteyi düşüren etkenlerin neler olduğu ile ilgili anketler ve görüşmeler uygulanıp problemlerin mümkün olduğu kadar somutlaştırılarak kategorize edilmesi gerekir. Projenin özgünleştirilmesi değer edindirmede uygulanabilecek etkinliklerde yerel imkânlardan (çevredeki önemli şahsiyetler, halk kültürüne ait figürler, önemli mekânlar vb.) azami istifade edilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Bireysel Farklılıklar: Değer edinimi için öğrencinin kendisi ile barışık, sağlıklı bir benlik algısına sahip olması önemli bir öncüdür. Öz saygı ve öz güveni gelişmemiş birey, kendisi ve çevresi ile çatışmalarını çözemediği için değer edinimi için elverişsizdir. Bireyin okul ortamında öz saygı ve öz güveni yakalayabilmesi okul ve orada sunulanlara bağlılığı artırır.

Bu nedenle okulda değer edinimi uygulamaları her öğrenciye kendi ilgi, imkân ve yeteneklerine göre başarıyı tattıracak uygulamaları içermelidir. Her öğrenciden akademik alanda olsun değer ediniminde olsun aynı etkinlik ve yeterlilikleri beklemek, bireysel farklılıkları gözetmemek değer edinimini sınırlandırır. Bu nedenle farklı ilgi ve zekâ türlerine, farklı yeteneklere ve gelişmişlik düzeylerine sahip öğrencilere hitap edecek etkinlikler hazırlanmalıdır. Okul ve çevrenin sportif, kültürel imkânları ve bunlardan istifade etme yolları belirlenerek çalışma grupları oluşturulmalıdır. Değerler bazen bir spor alanında yürütülen çalışmalar bazen izcilik bazen sanatsal, kültürel çalışmanın içinde, bazen şiir dinletisinde veya sıradan gibi görünen bir derste en planlı görünen derslerde olduğundan çok daha iyi bir şekilde kazandırılabilir.

Okulun fonksiyonu komşusuyla, iş arkadaşıyla, eşiyle vb. çok boyutlu bir ilişki yumağı oluşturan birey hayatının bu alanlarla ilişkisini değer temelli kurgulamayı da içerir. Ancak okulların hâlihazırdaki standartlaştırılmış testler ortamında, değer edinimi, ilave yük getiren prosedürler olarak algılanabiliyor. Eğitim, testte çıkması beklenenleri ezberlemekle sınırlanıp akademik açıdan standartlara ulaşamayanlar kendi yeteneklerini uygun alanlarda sergileme imkânı bulamadıklarında eğitim sisteminin yitirilmiş cevherlerine dönüşüyorlar. Akademik ve değer odaklı eğitimi birleştirmiş bir okul, öğrenciye değerler ile örülmüş farklı alternatifler sunmalıdır.

Örtük Program: Okulda öğrencinin değer edinimi denilince genel olarak okulun açık ve örtük programı ile öğretmen en etkili unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Açık program aracılığıyla öğrencilerin değer edinimine katkı yapmak mümkündür fakat bu katkı, öğretim programları dışı aktiviteler ve özellikle de örtük program tarafından desteklenmedikçe yetersizdir. Okulda yazılı olan kuralların, amaçların ve öğretim materyallerinin ötesinde öğretim programlarında yazılmayan öğretmen, öğrenci, aile ve yöneticilerin inançları, tutumları, beklentileri ve motivasyonları doğrultusunda açık programı bütünleyen çoğu zaman ondan daha da etkili olan örtük program vardır.

Öğretmenlerin tutum ve beklentileri, öğretmen-öğrenci ve öğrenciler arasındaki çatışmaların çözülme yöntemleri, fiziki çevre, aile ve yerel çevre ile ilişkilerin ve iletişimin niteliği, çocukların okul işlerine ve kararlarına katılımı, okuldaki disiplin uygulaması, öğretmenin sınıf yönetimi, okulun genel politika ve felsefesi örtük programın bir parçasıdır. Çoğu zaman örtük program açık programda yazılı olan işlemlerin hangi tarzda yapıldığı ile ilgili olarak da gerçekleşir. Öğretmenin öğretim programlarını anlatırken sergilediği davranışlar ya da duvarlarında temizlik ile ilgili birçok uyarı bulunan okul koridorundaki çöpler için okul personelinin tutumu bununla ilgilidir.

Örtük programın en önemli öğelerinden birisi de okulun fiziki ortamı ve bu ortamın düzenleniş biçimi ile ilgilidir. Fiziki açıdan bakımsız, öğrenciye sosyalleşme imkânı tanımayan; kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler için imkân oluşturmayan okul binaları değer eğitimi açısından dezavantajlı konumdadır. Dahası, dar ve basık koridor ve merdivenler, sükûnetle giriş-çıkışa izin vermeyen kapılar öğrenciyi öteki ile empati yapmaktan kopartarak acımasız bir rekabete yönlendirir. Değer ediniminin en önemli aracı olan tarihi ve kültürel sembollerin okul yerleşkesi ile ilişkisini de değer edindirmede örtük program bağlamında önemli bir imkân olarak değerlendirmek gerekir.

DEĞER EDİNİMİNDE İLK KURUM: AİLE*

Prof. Dr. Cihat YAŞAROĞLU*

*İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı

Değer edinimi, insanın tüm yaşamı boyunca devam eden bir süreç olup belli yaş aralıklarında değerlerin en çok kimden veya hangi kurumdan edinildiğine göre farklılaşmaktadır. Mesela gözlerini bir aile ortamında açan bir çocuğun değer edinimi duraklarından ilki aile olmakta, bu süreç akran grubu, okul, medya şeklinde devam etmektedir. Tüm bu faktörlerin etki değeri farklılaşmakla beraber aile kurumuna özel bir yer ayırmak lazım. Zira dünyaya gelen çocuk, gözünü bir ailenin içinde açmaktadır. Aslında ilk öğrenmelerin büyük bir çoğunluğu ailede başlar. Zira toplumsallaşmanın ilk başladığı, çeşitli temel değerlerin ilk kazanıldığı yer aile olmaktadır. Hatta denilebilir ki çocuk, daha doğmadan önce annenin ruh hâlinde, beslenmesinden etkilenmektedir. Ayrıca günümüzde pek çok sosyal problemin çözümü noktasında ebeveyn rollerine yapılan vurgu, çocuğun yaşı kaç olursa olsun aileden gelen kazanımların etkisine işaret etmektedir. Bu açıdan önemli görülen aile müessesesi, aynı zamanda ciddi tehlikeler altında olduğundan ülkemizde 2025 yılı “Aile Yılı” olarak ilan edilmiştir. Bu başlık altında da değer ediniminde ailenin önemi ile ailenin başlıca rol ve sorumlulukları ele alınacaktır. Değer ediniminde okul-aile iş birliği en önemli hususların başında gelmesine rağmen bu husus “Okul-Aile İş Birliği ile Toplumsal Destek” alt başlığı ile bir sonraki bölüm olan öğretmen rollerinde detaylı ifade edildiği için bu kısımda değinilmemiştir.

Aile, toplumu meydana getiren en küçük parça, sosyal gruplar içinde en sürekli ve en önemli olandır. Ailenin önemi ise insan hayatının ve terbiyesinin dayandığı en temel müessese oluşundan ileri gelmektedir. Çocuğun ilk çağlarında etrafında olan aile efradı ile olan etkileşimle sosyal ilişkiler gelişir ve bu etkileşim sürecinde sosyal davranış kaideleri kazanılır.³⁸ Çocuklar, içine doğup içinde büyüdükleri toplumun, kültürün ya da grupların değerlerini, düşünce kalıplarını ve yaşam tarzlarını, bu sosyal yapıların içindeki sosyal etki sahibi anne, baba, akraba, öğretmen, arkadaş vb. başkalarıyla etkileşim içinde öğrenirler.³⁹ Aile, sosyal açıdan kabul edilmiş davranış biçimlerinin gelişimi için rehberlik eder. Ailenin, toplumun kültürel değerlerinin bir kuşaktan diğerine aktarma gibi temel bir eğitimsel işlevi vardır.⁴⁰ Her ne kadar ailede verilen değerler eğitimi formal bir yapıda olmasa da ailenin günlük rutini içerisinde gelişen etkileşimler ile sürmektedir. Belirtilen tüm hususlar dikkate alındığında ailede çocuklara kendine inanma, cesaret, adalet, özgürlük, inanç, bağışlayıcılık, tevazu, mutluluk, dürüstlük, sevgi, öğrenme, vatanseverlik, saygı, manevi yaşamın farkında olma, düşünme, anlayışlı olmak gibi ahlaki değerler öğretilir.⁴¹

Gelişim psikolojisine göre ebeveynliğin çocukların karakter gelişimi üzerindeki etkilerine bakıldığında bu etki, okul eğitimi de dâhil olmak üzere diğer etkilere çok daha fazladır. Gelişimsel psikoloji ile ilgili çalışmaların özetine göre ailenin tutumu çocukların karakter gelişimini farklı şekillerde etkilemektedir.⁴²

³⁸ Güngör, E. (2010). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ötüken Neşriyat.

³⁹ Demirutku, K. (2017). *Değerlerin edinilmesinde ailenin rolü*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

⁴⁰ Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. Basım). Remzi Kitabevi.

⁴¹ Lickona, T. (1994). *Raising good children helping your child through the stages of moral development*. Bantam Books.

⁴² Berkowitz, M. W. (2002). *The science of character education. Bringing in a new era in character education*, 508, 43-63.

Diğer yandan ebeveynler, çocuklarının ilk ve en önemli öğretmenleridir.⁴³ Üstelik ebeveynlerin bu rolü, çocukları okula başladığında da değişmez.⁴⁴

Özetle ifade edilecek olunursa ebeveynler çocuklarının en birinci ve aynı zamanda en tesirli ahlaki öğretmenleridir. Çocuğu meyve verecek bir ağaç olarak düşünecek olursak bu ağacın tohumu evde atılmakta ve evde iken fide/fidan hâline geldikten sonra gelişimi eğitim kurumlarında devam etmektedir.⁴⁵ Ailenin ehemmiyetini belirten girişten sonra ailelerin değer edinimi sürecinde yapmaları/farkında olmaları gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir:

Anne ve Baba Değer Şuuruna Sahip Olmalı

Bir şeyin uygulama boyutunun dikkate değer bir şekilde yürütülmesi için en önemli hususların başında “farkındalık” gelir. Değerin ne olduğu, değerlerin insan ve toplum hayatına müspet manadaki etkileri, çocukların hangi yaşta değerleri nasıl kazanacakları gibi soruların cevabını sağlıklı bir biçimde veren ve değer ediniminin önemini kavrayan bir ailenin değer şuuruna sahip olduğu söylenebilir. Değer farkındalığı yüksek bir ebeveyn, çocuklarının değer temelli yaşantı sürdürmeleri için gerekli tedbirleri alacak ve çocuklarını bu şekilde yetiştirme gayreti içerisinde olacaktır. Değerlerin yeteri kadar önemsenmediği ailelerde ise çocukların değer temelli bir eğitim sürecinden geçmeleri ihtimali güçleşmektedir. Hâliyle değer şuru, çocukların içinde bulundukları yaşam koşullarını değer merkezli sürdürebilmeleri açısından iyi bir başlangıç oluşturacaktır.

Anne ve Baba, Çocuğu İçin Rol Model Olmalı

Değer edinimi sürecinde anne babanın sözleri tek başına yeterli kalmaz. Çocuk, gözlem ve model alma yoluyla da öğrenmeler gerçekleştirir. Çocuk, anne babanın ne yaptığını da görmek ister çünkü gördüklerinden daha fazla etkilenir.⁴⁶ Çocuklar ebeveynlerini çok yakından gözlemler ve onların değer odaklı davranışlarını taklit eder.⁴⁷ Rol model olmanın bir önemi de şudur ki çocuklar kötü örneklerle çevrilidir. Bu kötü örneklerin etkisinde kalmamaları için yetişkinlerin eylemlerine ve sözlerine de ihtiyaçları vardır.⁴⁸ Bu noktada çocukların aile ve toplum içinde iyi karakterli rol modelleri görmeleri ve iyi karakterin değeri hakkında tutarlı mesajlar almaları⁴⁹ değerleri kazanmaları için bir avantaj durumu, hatta bir zorunluluk oluşturulmaktadır. Dolayısıyla kötü örneklerin çocuğun etrafını sardığı ve üzerine sel gibi aktığı bir ortamda, çocukların özdeşleşecekleri, örnek alacakları iyi şahsiyetlerin en yakınında bulunan anne ve babadan başlaması, çocukların değer edinmelerini kolaylaştıran bir unsur hâline gelmektedir.

⁴³ Lickona, T. (1991). *Educating for character how our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

⁴⁴ Berkowitz, M. W. (2002). The science of character education. *Bringing in a new era in character education*, 508, 43-63.

⁴⁵ Yaşaroğlu, C. (2024). *Kuram ve eğitimde uygulama boyutlarıyla karakter ve değer*. Vizetek Yayınevi.

⁴⁶ Yazgan İnanç, B., Bilgin, M., ve Kılıç Atıcı, M. (2010). *Gelişim psikolojisi* (6. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık

⁴⁷ Boer, D., & Boehnke, K. (2016). What are values? Where do they come from? A developmental perspective. İçinde T. Brosch, D. Sander, F. Clément, J. A. Deonna, E. Fehr, & P. Vuilleumier (Ed.), *Handbook of value: perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology*. Oxford University Press.

⁴⁸ Lickona, T. (1994). *Raising good children helping your child through the stages of moral development*. Bantam Books.

⁴⁹ Brannon, D. (2008). Character education: It's a joint responsibility. *Kappa Delta Pi Record*, 44(2), 62-65.

Özellikle okul öncesi dönemde çocuğun sosyalleşmesi yolunda kendisine tanınan deneyim fırsatları önemlidir. Bir yandan sosyalleşirken diğer yandan en küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği bir modele ihtiyaç duyar. Kişiliğin oluşumu için gerekli olan bu özdeşleştirme, aile içindeki yakın üyelerle gerçekleştirilebilir.⁵⁰ Ebeveyn olarak değerleri kendinde yaşayan; kendisine saygılı, güvenen, dürüst, bilinçli, tutarlı bir anne-baba, çocuklarının rol modeli olacaktır.⁵¹

Çocukların aile ve toplum içinde iyi karakterli rol modelleri görmeleri ve iyi karakterin değeri hakkında tutarlı mesajlar almaları değerleri kazanmaları için bir avantaj durumu, hatta bir zorunluluk olmaktadır. Mesela sevgi ve saygı davranışları ebeveynlerden model alınarak öğrenilir. Çocuklara rol model olmak, öğüt vermekten daha etkili olabilir. Çocuklar için eylem, sözden daha etkilidir. Anne ve baba, kendi nefsinde yaşamadığını çocuğundan istediğinde, karşıda bir mâkes (yansıma) bulamaması ihtimal dâhilindedir.

Nitelikli İletişim ve Etkileşim Sağlanmalı

Ailede değerler eğitimi için dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da nitelikli bir iletişim ve etkileşim ortamının/sürecinin sağlanmasıdır. Zira değerler, iletişim ve etkileşim süreçleri içerisinde edinilmektedir. Aile içinde aile üyelerinin iletişimi ve etkileşimi çocuğun davranışlarını biçimlendirir. İletişim sürecinde önemli olan hususlardan biri de çocuklarla değerler üzerine konuşmalar yapmaktır. Değerler üzerine konuşmaların yapıldığı ve tatmin edici cevapların alındığı aile ortamlarında çocukların değerlere uygun davranma ihtimali yükselmektedir. Zira sağlıklı bir iletişim süreci, değerlerin içselleştirmenin de yolunu açacaktır.

Anne babanın ve aile içindeki diğer bireylerin çocukla olan etkileşimi, çocuğun aile içindeki yerini de belirler.⁵² Temel değerlerden yoksun, tutarsız bir tavır içinde gerçekleşen bir iletişim süreci, çocuk üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Çocukla yapılan sohbetin derinliği ve kapsamı değiştikçe çocuk da değişir, gelişir.⁵³ Bu açıdan bakıldığında ailede sağlıklı bir iletişim ortamı inşa edilmeli ve aksi bir durumdan kaçınılmalıdır. Çünkü öz güven sahibi ve değerlerine güvenen kimse diyalogdan, iletişimden korkmaz.⁵⁴

Diğer yandan çocuklarımız iyi açıklamalara da ihtiyaç duyarlar. Değerlere uygun davranışları neden yaptığımızı, davranışların arkasında yatan değerleri ve inançları da bilmeleri gerekir.⁵⁵ Değerlerin önceden üzerinde düşünülmüş ve iyice benimsenmiş gerekçelere de yandırılması, yani bir değerın bizim için neden önemli olduğuna yönelik kendimizi ikna ettiğimiz kanıt veya kanıtlarımızın olması, bir değerın daha kalıcı ve değişime dirençli olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin, çocuklarına bu mantıklı gerekçeleri, çocuğun yaşına uygun ve anlayabileceği bir dille anlatmasında yarar vardır.⁵⁶

⁵⁰ Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. Basım). Remzi Kitabevi.

⁵¹ Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba* (40. Baskı). Kronik Kitap.

⁵² Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. Basım). Remzi Kitabevi.

⁵³ Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba* (40. Baskı). Kronik Kitap.

⁵⁴ Tarhan, N. (2010). *Toplum psikolojisi*. Timaş Yayınları.

⁵⁵ Lickona, T. (1994). *Raising good children helping your child through the stages of moral development*. Bantam Books

⁵⁶ Demirutku, K. (2017). *Değerlerin edinilmesinde ailenin rolü*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

Ailede yaşayan ve aile büyükleri tarafından aktarılan değerler çocuğa iç disiplin kazandırır. İç disiplini olan insan ömür boyu gelişir. Bu disiplin aile büyükleriyle sohbet içerisinde inşa edilir ve sürdürülür. Böylece çocuk gerçek yaşama hazır, olgun bir yetişkin hâline gelir.⁵⁷ Dengeli, duygusal ve toplumsal etkileşimin güçlü olduğu aile ortamında, yeterli güven, sevgi ve sevecenlik içinde büyüyen çocuklar, gelişimleri için gerekli deneyimleri elde edebilirler.⁵⁸ Değerlerin içselleştirilmesi ancak ebeveynin bu değerleri zaman içerisinde defalarca vurgulaması ve bununla ilgili mesajları tekrarlaması ile mümkündür. Böylelikle sık tekrarlanan mesajlardan hareketle çocuk neyin önemli olduğunu doğru olarak fark edebilecektir.⁵⁹

Ailede çocukların etkin dinlenmesi de değer edinimi açısından önemlidir. Anne ve babası tarafından dinlenen çocuk, kabul edildiğini ve buna bağlı olarak sevildiğini düşünür. Duygularını bu vesile ile ifade eden çocuk anlaşıldığı hissine kapılır. Bu durum, çocukta benlik saygısının artmasına ve kendisini dinleyen ile yakınlık kurmasını sağlar. Bu sağlıklı mesaj akışı, çocuğun ailesi ile dinamik bağı güçlendirir, iletişimde devamlılığı getirir.⁶⁰ Özellikle çocukların aile bağlarının güçlenmesinde ailenin diğer üyeleri ile olan samimiyet ve bağlılıklarında da aile içindeki iletişim süreci belirleyici bir rol oynayacaktır.

Çocuğa sevgi ve şefkat gösteren, çocukla ilgilenen ve onlarla daha fazla zaman geçiren anne babanın çocuk üzerindeki etkisi daha fazla olmaktadır. Popüler bir söylem olan anne babanın çocuğunun arkadaşı olduğu söylemi de burada tartışmalıdır. Ebeveynler, çocuklarının arkadaşları değil anne ve babalarıdır. Anne baba deneyim ve pozisyonları gereği, çocuklar reşit yaşına gelene kadar onların yaşamları üzerinde otorite olma, bilme ve yönetme durumundadırlar. Çocuğun arkadaşı ve dengi olmaya çalışırsa yol gösterici olamaz.⁶¹

Sorumluluk Bilinci Kazandırılmalı

Ailede çocuklara kazandırılacak en önemli değerlerden biri de sorumluluktur. Anne baba yaşantı yoluyla çocuklara sorumluluk değerini kazandırılabilir. Üç yaşından itibaren, çocuk rahat konuşabilecek duruma geldiğinde, sohbet ilişkisi içinde onun da yapabileceği sorumluluklar anlatılır ve takip edilir.⁶² Çocukta değerlerin gelişmesi için anne baba, çocuklara bazı küçük işler yaptırarak onlara sorumluluk vermelidir. Çocuklara verilecek sorumluluk, onun bütün yönlerinin gelişmesine katkı sağlayabilir.⁶³ Görev ve sorumluluğunu yerine getirirken çocuğun gösterdiği çabaya saygı duyulmalı, çocuk görev ve sorumluluğu ile baş başa bırakılmalıdır.⁶⁴ Çocuklara yaşlarına göre bu tür sorumluluklar vermek çocukların öz saygılarının gelişmesine ve hane halkına katkı sunan bir birey olma duygularının gelişmesine de yardımcı olur.⁶⁵

⁵⁷ Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba (40. Baskı)*. Kronik Kitap.

⁵⁸ Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi (15. Basım)*. Remzi Kitabevi.

⁵⁹ Demirutku, K. (2017). *Değerlerin edinilmesinde ailenin rolü*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

⁶⁰ Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi (15. Basım)*. Remzi Kitabevi.

⁶¹ Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba (40. Baskı)*. Kronik Kitap.

⁶² age

⁶³ Aydın, M. Z., ve Akyol Güler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Nobel Yayınları.

⁶⁴ Yavuzer, H. (2019). *Çocuk eğitimi el kitabı*. Remzi Kitabevi.

⁶⁵ Myers, D. G. (2015). *Sosyal psikoloji*. Nobel.

Dengeli Bir Disiplin Sağlanmalı

Aile içinde denge ve düzenin oluşması için disiplin, büyük bir önem taşımaktadır. Disiplin, çocuğa istenilen davranış ve alışkanlıkları öğretmek, iç denetim denilen ahlak gelişimini sağlamaktır. Ahlak gelişimi için disiplin önemlidir. Ancak disiplin tutarlılık ve esneklik ikilemini de içerir. Bir yandan çocuğa kuralların tutarlı bir biçimde verilmesi gerekirken diğer yandan uygulanan kuralların oluşturabileceği hoşnutsuzluğa karşı biraz esnek davranması da gerekebilir.⁶⁶

Ebeveyn çocuğa tutarlı mesaj vermelidir. Çocuğun ebeveynin önem verdiği değerleri doğru algılayabilmesi için en önemli faktörlerden biri tutarlılıktır. Ebeveynin söyledikleri ile birlikte yaptıkları da çocuğa mesaj verir.⁶⁷ Diğer unsur olan esneklik ve kabul ve sevgi kavramlarını da akla getirir.

Sevgi ve güvene bağlı kabul edilme arzusu ve güçlü bir olumlu ilişki çocuğun davranışlarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahiptir.⁶⁸ Çocuklara bir yandan sınırlar çizilirken diğer yandan özgürlük alanı da çok ihlal edilmemelidir.⁶⁹

Ailede Ortak Zaman Dilimlerini Çoğaltma

Ailede yaşayan değerler, odaya girdiğimiz zaman hissettiğimiz hava gibidir. Anne babanın ailenin yaşayan değerlerini bilinçli hâle getirme sorumluluğu vardır.⁷⁰ Ailede değerler eğitiminin iletişim süreci ile zaman içinde gerçekleştiği daha önce ifade edilmişti. Ancak şu da bilinmelidir ki değer edinimi süreci kendiliğinden oluşmaz. Ailenin, çocuklara değer kazandırma bilinci içerisinde çeşitli tedbirler de alması gerekmektedir. Bu tedbirlerden biri de ailece geçirilecek kaliteli zaman dilimlerinin ayarlanması ve devamlılığının sağlanmasıdır.⁷¹

Günümüzde en önemli problemler arasında sayılan ekran sürelerinin artmasının en temel sebeplerinden biri olarak çocukların ekran dışında uğraş verecekleri başka etkinlik olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Çocukların elinden telefon veya tabletleri alındığında âdeta sudan çıkmış balığa dönmekte ve yapacak başka faaliyet olmadığından şikâyet edilmektedir. Ebeveyn olarak burada atılması gereken en önemli adımlardan biri de çocuklarımızın kendi başlarına ya da ailece kaliteli vakit geçirebilecekleri alternatif faaliyetler düzenlemektir.

Aile ile birlikte geçirilecek nitelikli zaman dilimlerinde yapılacak faaliyetler her ailenin kendi yapısına göre farklılık gösterebilir. Çocuklarını iyi tanıyan anne ve babalar, çocuklarının ilgi ve ihtiyaçlarına göre aktiviteler düzenleyebilirler. Bu noktada ailece kitap okuma ve okunan kitapların samimi bir ortamda müzakere edilmesi, kritiğinin yapılması, özellikle değerlerle ilişkilendirilmesi değer edinimi açısından faydalı olabilir. Böylelikle hem ailede yukarıda ifade edildiği şekli ile iletişim süreci sağlanmış hem de değerler üzerinde müzakereler yapılmış olur. Yine değerleri içeren hikâye ve masallar aile etkinliği içinde anlatılabilir.

⁶⁶ Yavuzer, H. (2019). *Çocuk eğitimi el kitabı*. Remzi Kitabevi.

⁶⁷ Demirutku, K. (2017). *Değerlerin edinilmesinde ailenin rolü*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

⁶⁸ Yavuzer, H. (2019). *Çocuk eğitimi el kitabı*. Remzi Kitabevi.

⁶⁹ Lickona, T. (1994). *Raising good children helping your child through the stages of moral development*. Bantam Books.

⁷⁰ Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba (40. Baskı)*. Kronik Kitap.

⁷¹ Yaşaroğlu, C. (2024). *Kuram ve eğitimde uygulama boyutlarıyla karakter ve değer*. Vizetek Yayınevi.

Ailenin rutini olan “yemek yeme” sadece açlığı giderme için bir zorunluluk değil, çocuklarla iletişimin sağlanacağı bir etkileşime dönüştürülebilir. Diğer yandan ailece haftanın belli zaman dilimlerinde “aile toplantıları” yapılmalı, bu toplantılar aile efradının kendilerini ifade etmeleri ve/veya zihinlerinde oluşan soruların cevaplanması için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu öneriler çoğaltılmakla beraber son olarak çocuklarla birlikte çeşitli eğlenceli oyunların oynanması da tercih edilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da çocukların bu tür etkinliklere bizzat katılımlarına dikkat etmek olmalıdır.

Dijital Ebeveynlik Rollerine Dikkat Edilmeli

Günümüzde dijital mecralarda geçirilen zamana bağlı olarak ekran süreleri artmaktadır. Bu durum, dijital mecraların değerler üzerindeki olumsuz etkilerini de içeren pek çok istenmeyen etkiyi de beraberinde getirmektedir. Bu noktada ebeveynler, çocuklarının dijital ortamlardaki etkinliklerini sağlıklı bir şekilde yönlendirebilmek adına dijital ebeveynlik becerilerini geliştirmelidirler. Bu vesile ile çocuklarımızı medyanın zararlı etkilerinden koruma noktasında daha bilinçli adımlar atmış oluruz.

DEĞER EDİNİMİNDE REHBER VE ROL MODEL OLARAK ÖĞRETMEN*

Prof. Dr. Cihat YAŞAROĞLU*

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı

Teknolojide yaşanan baş döndürücü gelişmeler başta olmak üzere günümüzde yaşanan gelişmeler, öğretmenlik mesleği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bazı görüşler, öğretmenlik mesleğinin gelecekte ortadan kalkabileceğini iddia etmektedir. Ancak eğitime yalnızca bilgi aktarımı ve bilgiye ulaşma sınırları çerçevesinde değil de daha geniş açıdan bakıldığında eğitimin öğrenciler üzerinde kişilik kazanımı, değer edinimi, sosyalleşme gibi birçok boyutta etkili olduğu görülmektedir. Günümüzün en baş döndürücü unsurlarından, insanın iştahını kabartan yapay zekânın kullanımı buna misal verilebilir. Önceden günler, haftalar, aylar ve hatta daha uzun sürelerde emek verilerek oluşturulan, sentezlenen ve bütün hâline getirilen birçok ürün, günümüzde yapay zekâ araçları aracılığıyla yalnızca birkaç saniye veya dakika içinde üretilebilmektedir. Bilgiye erişimin kolaylaşmasının yanı sıra sentezlenmiş ve amaca dönük bilgi kümelerine de anında ulaşılabilir.

İlkokuldan lisansüstü eğitime kadarki tüm kademeleri düşündüğümüzde tam da bu noktada insanın iştahı kabarmakta, daha kısa sürede daha fazla bilgiye erişim, daha kısa sürelerde ödev, tez veya makale hazırlama yani kısaca daha kolay yoldan daha hızlı ilerlemenin de kapıları açılmış görünmektedir. İşte tam bu noktada öğretmenin sadece öğretme vazifesi değil, tüm bu süreçleri değerler temelinde yürütebilmek için gerekli insani donanımı da öğrencilere kazandırma rolü devreye girmektedir. Belirtilen süreçlerin değer temelinde sürdürülebilmesi açısından öğretmen önemli bir role sahip olmaktadır. Hâliyle öğretmen sadece bilgi aktarıcısı rolü ile değil, insanın kişilik inşasında başlıca faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmakta ve gelecek ne getirirse getirsin, insanın insan olma ve insan kalma yolculuğuna destek sunan bir meslek olarak kalacağını söylemek mümkündür. Ancak her zamanın bir ilcaatı (mecburiyetleri/zorunlulukları) olduğu gibi bu asrın gerekliliği olarak öğretmen rollerinin değişeceği de muhakkaktır. Öğretmenlerin sadece öğrencilere belli akademik içerikleri kazandırmakla sorumlu olmadıkları, öğrencileri toplumun bir üyesi olmaya da hazırlamaları gerektiği de aşîkârdır.

Değer edinimi özelinde düşünüldüğünde öğretmen, okul eğitiminde öğrencilerin değerleri kazanmasında kılavuzluk edecek unsurların başında gelir. Öğretmenlerin değerlerin öğretimindeki etkin rolü ve önemi hem teorik değerlendirmelerde hem de araştırma sonuçlarına dayalı olarak ortaya konulmuştur. Doğal olarak değer eğitimi konusunda yeterli donanıma sahip öğretmenlerin yetiştirecekleri öğrenciler de ahlaki değerleri kazanarak hem kendi var oluşlarına hem de içinde bulundukları topluma gerekli katkıları sağlayacaklardır.⁷² Bu bölümde nitelikli bir değer edinimi sürecinde öğretmenlerin hem hizmet öncesinde hem de öğretmen olarak atandıktan sonra sınıf içi ve dışında dikkat etmeleri gereken hususlar belirtilmektedir.

Hizmet Öncesi Eğitimde Değerler Edinimi Eğitimi

Okulda değerler eğitimi uygulayacak öğretmenlerin, hizmet öncesi eğitimde değerler eğitimi ile ilgili dersler almış olması önem arz etmektedir. 2018 yılından itibaren eğitim fakültelerinde yapılan lisans programları güncellemesiyle öğretmen adaylarına karakter ve değer eğitimi dersi verilmeye başlanmıştır. Bu ders bazı programlarda zorunlu bazı bölüm/programlarda ise meslek bilgisi seçmeli ders olarak yer almaktadır. Aynı zamanda bu ders, 2015 yılından beri Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı'nda yer alan dersler içerisinde de seçmeli ders olarak yer almıştır.⁷³

⁷² Hökeleli, H. (2010). Modern eğitimde yeni bir paradigma: Değerler eğitimi. *Eğitime Bakış*, 6(18), 4-9.

⁷³ YÖK. (t.y). Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları. <https://www.yok.gov.tr/kurum-sal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

Bu hâliyle değerler eğitimi ile ilgili derslerin öğretmen yetiştiren yükseköğrenim kurumlarının programlarında yer aldığı görülmektedir. Değer edinimi bağlamında düşünüldüğünde aday öğretmenlerin değerler eğitimi ile ilgili dersleri görüyor olmalarının olumlu bir husus olduğu görülmektedir. Diğer yandan program dersleri ile öğretim dersleri düşünüldüğünde değerlerin öğretim programlarının ortak bileşeni olması gerçeğinden hareketle tüm program dersleri ve öğretim dersleri ile ilişkilendirilmesi de büyük önem arz etmektedir.

Öğretmenin Değer Farkındalığı Yüksek Olmalıdır

Değerler eğitiminde öğretmene düşen en önemli rol, öncelikle değerler veya karakter eğitiminin ne demek olduğunu zihninde netleştirmesidir.⁷⁴ Bu sayede öğretmenin farkındalığının da yüksek olması muhtemeldir. Değerler eğitimi uygulamalarının etkili bir şekilde sürdürülebilmesi için öğretmenin değerler eğitimi farkındalığı yüksek olmalıdır. Diğer yandan öğretmen, değerler eğitimi diğer dersler kadar önemli görmelidir.⁷⁵ Değerler eğitiminin ne derecede önemli olduğunu fark edebilmeleri adına öğretmenlerin değerlerin uygulandığı sınıflarda başarı ve olumlu sosyal karakter arasındaki olumlu ilişkiler hakkında bilgi sahibi olmaları da⁷⁶ öğretmenin değer farkındalığı açısından önemlidir.

Öğretmenlerin değerler eğitimi hakkındaki tutumları, öğretmenlerin değerler eğitimindeki etkisinin veya etkililiğinin bir göstergesi sayılabilir. Değerler eğitimi önemseyen ve değerler eğitime ilişkin olumlu tutuma sahip öğretmen, değerler eğitimi etkinliklerine olumlu anlamda etkin katılım gösterirken olumsuz tutuma sahip olan öğretmenin ise değerler eğitimi çalışmalarına sadece yasal bir zorunluluk olduğu için katılacakları söylenebilir.⁷⁷ Öğretmenin değer farkındalığının önemine ve değer ediniminin sürekli olarak öğretmenin zihinsel gündeminde bulunmasına ilişkin olarak şu örnek verilebilir: Bilgisayarda bir bilgi arandığında, arama kutusuna anahtar kelime girildikten sonra sistemin sonuçları bulması beklenir. Arama süreci devam ederken kullanıcı farklı işlemlerini sürdürebilir ancak sonuçlar elde edilinceye kadar arama işlemi arka planda kesintisiz bir şekilde sürmektedir. Benzer şekilde, öğretmenin değerlerle ilgili duyarlılığı da görünür olmasa bile sürekli bir zihinsel arka plan etkinliği olarak devam etmektedir.⁷⁸

Öğretmen Öğrenciler İçin Amaç Belirlemeli ve Ahlaki Danışman Olmalıdır

Değer ediniminde öğretmenin ahlaki danışman (mentör) olması önemli bir detaydır. Öğretmenler, öğrencileriyle etkileşimlerinde düzeltici ahlaki geri bildirim yoluyla ahlaki rehberliği sağlar. Öğrencilere sevgi ve saygı ile yaklaşmalı, iyi örnekler sergilemeli, prososyal davranışları desteklemeli ve zararlı alışkanlıkları düzeltmelidir.⁷⁹ Diğer yandan nasıl ki öğretim faaliyetlerinde önceden belli hedefler varsa değerler eğitiminde de öğretmenin öğrencisi için belirlediği hedefler olmalıdır. Bir öğretmenin öğrencileri için belirleyeceği bir hedef, öğrencinin iyi insan olması ve olumlu karakter özelliklerine sahip olmasını içermelidir. Öğrencilere her fırsatta küçük adımlarla hedefine götürecek alt hedefler ve etkinlikler düzenlenebilir.⁸⁰

⁷⁴ Lickona, T. (1997). The teacher's role in character education. *The Journal of Education*, 179(2), 63-80. <http://www.jstor.org/stable/42741723>

⁷⁵ Brannon, D. (2008). Character education: It's a joint responsibility. *Kappa Delta Pi Record*, 44(2), 62-65. <https://doi.org/10.1080/00228958.2008.10516496>

⁷⁶ Narvaez, D., & Lapsley, D. K. (2008). Teaching moral character: Two alternatives for teacher education. *The Teacher Educator*, 43(2), 156-172.

⁷⁷ Yaşaroğlu, C. (2014). Sınıf öğretmenlerinin değerler eğitimine ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(Number: 27), 123. <https://doi.org/10.9761/jasss2372>

⁷⁸ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁷⁹ Lickona, T. (1997). The teacher's role in character education. *The Journal of Education*, 179(2), 63-80. <http://www.jstor.org/stable/42741723>

⁸⁰ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

İyi insan olma veya insanın iyi olması sürecinde öğretmen, öğrencisinin değer açısından amacına ulaştırabilmesi için sınıftaki tüm yaşantıları bir araç olarak kullanabilir. Öğrencinin yanlış davranışlar sergilediği, ahlaki açıdan doğru olmayan veya değerlerle uyuşmayan davranışlar dahi değerlerin daha iyi ifade edilebilmesi için fırsat olarak görülmelidir. Bu vesileyle öğretmen ahlaki danışman gibi vazife görür.

Öğretmen Rol Model Olmalıdır

Öğrencinin hayatında önemli bir figür olan öğretmenler öğrenci için rol model olarak da önem kazanmaktadır. Diğer bütün rolleri ile beraber rol model olma en önemli öğretmen özellikleri arasında yer almalıdır.⁸¹ Öğretmen öğrencilere hüsnü misal (iyi örnek), rol model olmalıdır. Öğrencilere iyiye ve güzele giden yolu anlatan başkalarını bu yola yönlendiren öğretmenlerin, kendi hayatlarında da güzel ahlaki sergilemeleri beklenir. Mesela çocuklara saygı göstererek saygı duymayı öğretmek, örnek olarak öğretmenin bir yoludur.⁸² Ya da bu durumu “Değer ver, değer kazansın.” şeklinde ifade edebiliriz.⁸³

Öğrencilerle Kurulan İletişim ve Etkileşimde Değerleri Temele Alma

Öğretmen sınıf içerisinde öğrencileri ile geliştireceği sağlıklı iletişim, diğer süreçlerde olduğu gibi karakter ve değer eğitimi de doğrudan veya dolaylı etkileyecektir. Öğrencilerle olan ilişkilerinde öğretmenler, öğrenci üzerinde ahlaki bir etki gösterirler.⁸⁴ Araştırmalar, okul kültüründeki iletişim ve etkileşimlerinin önemli olduğunu göstermektedir. Ahlaki birer örnek olarak öğretmenler ve öğretmenler ile öğrenciler arasındaki etkileşim öğrenciler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.⁸⁵ Eğitimciler, öğrencilerin ahlaki gelişimini sadece iyi birer rol model olarak değil, aynı zamanda öğrencilerle olan ilişkileriyle de etkilerler.⁸⁶

Öğrencinin değer edinimi için en ideal yollardan biri de öğrencinin hayatı boyunca içinde bulunduğu etkileşimlerde değerler ile tanışması ve bu etkileşimlerin değer temelli ilerlemesi olabilir. Sınıf ortamında hem öğretmen-öğrenci, hem de öğrenci-öğrenci etkileşimi önem kazanmaya başlar. Bu etkileşimler, değerlerin kazandırılması için de zengin bir fırsat sunar.⁸⁷ Eğitim süreci aynı zamanda bir iletişim süreci olarak da nitelendirilebilir. Öğretmenin öğrencileri ya da öğrencilerin kendi aralarındaki iletişim ve etkileşim süreçlerinde değerlerin önemsenmesi ve âdeta temele alınması da değer edinimi sürecini kolaylaştıracaktır. Burada değer temelli iletişim kavramından bahsedilebilir ki bu kavram, kaynak ve alıcı arasındaki iletişim sürecinde, değerlerin merkeze alınarak sürdürülmesi anlamında kullanılabilir.⁸⁸

⁸¹ Dickeson, R. C. (1975). The impact of teachers on student value development. İçinde J. J. Jelinek (Ed.), The Teaching of Values: The Third Yearbook of the Arizona Association for Supervision and Curriculum Development. Arizona Association For Supervision And Curriculum Development.

⁸² Lickona, T. (1991). *Educating for character how our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

⁸³ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁸⁴ Lickona, T. (1997). The teacher's role in character education. *The Journal of Education*, 179(2), 63-80. <http://www.jstor.org/stable/42741723>

⁸⁵ Schuitema, J., Dam, G. ten, & Veugelers, W. (2008). Teaching strategies for moral education: a review. *Journal of Curriculum Studies*, 40(1), 69-89. <https://doi.org/10.1080/00220270701294210>

⁸⁶ Benninga, J. S., Berkowitz, M. W., Kuehn, P., & Smith, K. (2006). Character and academics: What good schools do. *Phi Delta Kappan*, 87(6), 448-452.

⁸⁷ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁸⁸ Yaşaroğlu, C., ve Atmaca, G. (2023). Değer temelli iletişim ölçeği geliştirme çalışması. *The Journal Academic Social Science Studies*, 16(98), 1-10.

İletişim söz konusu olduğunda değer ediniminde olumlu bir dil kullanılması da önemsenmelidir. Olumsuz örnekleri çağrıştıracak, öğrencinin zihnini bulandıracak, olumsuz davranışı aklına sokacak ifade biçimlerinden sakınılmalıdır. Olumsuz örneklerin potansiyel zararları ile ilgili bir örnek olarak Goethe'nin meşhur Genç Werther'in Acıları kitabı verilebilir. Bu kitap kendi döneminde yasaklanmıştır. O dönemde okuyucu kitlesinin yeni olan bazı şeylere özenmesine neden olan eserin asıl yasaklanma sebebi aşk acısı çeken Werther'in, çareyi hayatına son vermekte görmesidir. İddiaya göre kitabın ana kahramanının intiharı, gençler arasında intihar vakalarının artmasına neden olmuştur. Sosyal psikolojide bu durumu açıklamak için "Werther Etkisi" tabiri kullanılır.⁸⁹

Değerler Her Dersle İlişkilendirilmelidir

Öğretmen, her derste konu ne olursa olsun değeri uygun bir şekilde vurgulayabilmelidir.⁹⁰ Değerler eğitiminin daha faydalı olabilmesi adına girilen tüm derslerde değer vurgusu yapılabilir. Özellikle değerler ile ilgili bir başlık ya da kazanım vurgusu yoksa bile işlenen her bir derste, her dersin her bir kazanımında değerleri öğrenciye aktarma derdinde ve niyetinde olunmalıdır.⁹¹ 2024 programlarında, öğretim programları erdemli insanı yetiştirmek için erdemlerin alt boyutları olan değerleri ve eylemlerini programlar arası bileşenler olarak ele almaktadır. Böylece değerler, programın diğer öğelerinden, becerilerden ve alan içeriğinden ayrı bir şekilde değil programa dağıtılmış bir şekilde işlenmektedir.⁹²

Herkesin Katılımı ile Her Yerde Değer Edinimi

Değer edinimi, sadece sınıf ortamında öğretmenin gayretleri ile gerçekleşmez. Okulu ve toplumu bir bütün olarak düşündüğümüzde sınıfta değerlerin edinimi için sürdürülen çabaların sınıf dışına çıktıktan sonra da öğrenci için anlamlı ve tutarlı olması beklenir. Bu noktada okul personelinin tutumunun benzer ve birbirleri ile tutarlı olması, ailenin de öğretmenle aynı hassasiyeti paylaşması, sokakta akranlarıyla oyun oynadığında öğrencinin aykırı bir durumla karşılaşmaması, medyada ve hayatın diğer alanlarında da aynı hassasiyetin devam etmesi önerilir. Bu şekli ile değerler edinimi, herkesin katılımı ile ve tüm zaman dilimlerine yayılmış olacaktır. Gerçek dünyayı düşündüğümüzde bahsedilen tüm zaman dilimlerinin değerlere uygun olduğu düşünülemez. Ancak sağlam bir değer ve karakter eğitimi alan öğrenci, aykırı bir durum ile karşılaştığında tercihini doğru olandan yana kullanarak yanlış olana tepkisini gösterecektir. Bunun için de çocukta değer yargılarının öncelikli ve sağlam bir şekilde yerleşmesi gerekmektedir.

Öğretim Becerilerinin Değer Temelli Düşünülmesi

Değer ediniminde öğretmene düşen en önemli sorumluluklardan biri de öğretmenlik yeterlilik, bilgi ve becerilerinin değer temelli olarak düşünülmesidir. Bir öğretmen, ilgili dersin öğretim programını incelediğinde programdan değer edinimi ile ilgili nasıl ve ne tür etkinlikler çıkarabileceği bilgisine sahip olmalıdır.

⁸⁹ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁹⁰ Lickona, T. (1997). The teacher's role in character education. *The Journal of Education*, 179(2), 63-80. <http://www.jstor.org/stable/42741723>

⁹¹ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁹² MEB. (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni*. Millî Eğitim Bakanlığı.

Öğretmen, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortak metnindeki Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin ilgili dersin öğretim programına ve ders kitabına nasıl yansıdığını bilmelidir. Diğer yandan öğretmen, ders bazında öğretme-öğrenme süreçlerini zenginleştirme adına öğrenme çıktısının programda belirtilen değerlerin dışında herhangi bir değer veya değerler ile ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği üzerine düşünmelidir. Öğretmen, öğrenme çıktısını temel aldığı anda daha etkili değer edinimi için hangi öğretim yöntem ve tekniklerini, hangi tür materyalleri kullanabileceğine karar verebilmeli ve ders planını bu çerçevede zenginleştirebilmelidir. Bu durumlarda öğretmen, baktığı her öğrenme çıktısını değerlerle nasıl ilişkilendirebileceği konusunda beceri kazanmış olur. Bahsedilen bu durum, öğretmen adayları için açılan öğretim ilke ve yöntemleri ile ilgili derslerin özel öğretim yöntemleri dersleri ve özellikle karakter ve değerler eğitimi derslerinde de derslerin sorumlu öğretim elemanı tarafından bu hassasiyetle işlenmelidir.

Sınıf Dışı Öğrenme İmkânlarından Yararlanılmalıdır

Öğrenciler değerleri edinme sürecinde sadece kurumsal bilgileri almakla sınırlı kalmamalıdır. Aynı zamanda öğrenci kulüpleri ve sosyal sorumluluk projeleri kapsamında öğrencilerin seviyelerine uygun çalışmalar ile öğrencilerin değerleri yaşamaları imkânı da oluşturulmalıdır. Bu hususta en basit düzeyde sınıf temizlenmesine katkı sunmaktan başlayarak okulun çevresinde mukim ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının büyüklerin gözetimi altında giderilmesi için çalışmaların yapılmasına da imkân sağlanmalıdır.

Ders Kitaplarından Yeteri Kadar Yararlanılmalı

Ders kitapları, kazanımların gerçekleşmesi için bir araçtır. Öğretmenler farklı materyallerden beslense de ders kitapları öğretim faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Tüm öğrencilere ulaşan bu öğretim aracı, değer edinimi açısından da önemlidir. Ders kitabı; mizanpaj, taşıdığı estetik değer, görsellerin kalitesi gibi fiziksel özellikler bakımından öğrencinin okurken hoşnut olacağı şekilde tasarlanmalı ve basılmalıdır. Ancak değerler açısından esas dikkat edilmesi gereken husus, kazanımlara ulaştıracak metinler, görseller ve ölçme-değerlendirme faaliyetleri olmalıdır. Her bir metin, öğrenciye olumlu özellikler kazandırmanın bir aracı olmalıdır. Öğrencinin baktığı, muhatap olduğu her bir görsel, öğrenciye olumlu davranışları, kişilik özelliklerini çağrıştırmalıdır. Öğrencinin çözmesi gereken sorular, mümkün olduğu ölçüde olumlu özelliklere atıfta bulunmalıdır.⁹³

Edebî Eserlerden Yararlanılmalı

Edebî eserler, değerler edinimi sürecinde etkin bir şekilde kullanılabilir. Özellikle çocuklar için rol model olabilecek örnek şahsiyetlerin hayatlarını anlatan biyografi ve otobiyografiler başta olmak üzere tüm edebî türler potansiyel olarak değerler ediniminde kullanılabilir. Bunun için de öğretmen, bir ön inceleme yaparak değerler edinimi açısından zengin, öğrencinin seviyesine uygun edebî eserler tespit edebilir, değer açısından zengin içerikli eserler tavsiye edilebilir, öğrenci ile beraber edebî eser tahlilleri yapılabilir, öğrencilerin eserlerden edindikleri değerler ile ilgili duygu ve düşüncelerini sınıfa yansıtmaları sağlanabilir.

⁹³ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

Okul-Aile İş Birliği ile Toplumsal Destek

Karakter eğitimi evde başlar ancak okulda devam eder. Bu noktada aile okulun bir ortağı olmalıdır. Çünkü ebeveynlerin desteği olmadan eğitimcilerin çabaları sınırlı kalır. Karakter eğitimi, okul ve aile ortaklaşa çalıştığında daha etkili olur. İş birliğine dayalı karakter eğitimi, karakter eğitimindeki paydaşların ortak sorumluluğunu gerektirir. Bu ortaklık aynı zamanda aile okul iş birliği için de bir yaklaşımdır. Çocuklar, resmî olarak okula başlamadan önce kimliklerinin çoğunu, doğru ve yanlış hakkındaki inançlarını geliştirirler. Ancak okulların ve ebeveynlerin, eğitim kariyerleri boyunca öğrencilerin karakterlerini geliştirmeye devam etmek için birlikte çalışmaları gerekir. Değerlerin aktarılması sadece sınıf veya okul ortamı ile sınırlı kalmamalı, okul-aile iş birliği ve toplumsal destek de sağlanmalıdır. Bazı uzmanlar, bu iş birliğini daha da geliştirerek okulların, değerler eğitimi sürecine diğer kurumlarla (iş, medya, dinî kurumlar vb.) iş birliği yapma yoluna gitmesini önermektedir. Değerler eğitiminin uzun vadeli başarısının, çocukların ihtiyaçlarını karşılamak ve sağlıklı gelişimlerini teşvik etmek için aile ve toplumların okullarla ne ölçüde işbirliği yaptıklarına bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Değerlerin aktarılması sadece sınıf veya okul ortamı ile sınırlı kalmamalı, okul-aile iş birliği ve toplumsal destek de sağlanmalıdır. Bazı uzmanlar, bu iş birliğini daha da geliştirerek okulların, değerler eğitimi sürecine diğer kurumları (iş, medya, dinî kurumlar vb.) iş birliği yapma yoluna gidilmesini önermektedir. Değerler eğitiminin uzun vadeli başarısı okul dışındaki güçlere, yani ailelerin ve toplumların çocukların ihtiyaçlarını karşılamak ve sağlıklı gelişimlerini teşvik etmek için ortak bir çaba içinde okullara ne ölçüde katıldıklarına bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Bu kadar geniş ölçekte ortak değerleri yakalamak çok zor olabilir. Ancak mevcut hâliyle sürdürülen, mutabık kalınan değerler eğitiminde bir birliktelik yakalanmalıdır.⁹⁶

⁹⁴ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

⁹⁵ Lickona, T. (1991). *Educating for character how our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

⁹⁶ Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

GENÇ REHBERİ: **KARAKTER** **İNŞASI VE GÜÇLÜ** **BİR KİMLİK** **OLUŞTURMA***

Prof. Dr. Yusuf ALPAYDIN*

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetim Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş ÖZTÜRK**

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetim Anabilim Dalı

Kadim Tecrübe ve Bilgelerin Rehberliği

Gençlerin nasıl yetişmesi gerektiği, tarihin her döneminde toplumların en çok kafa yorduğu meselelerden biri olmuştur. Çünkü her toplum, kendi değerlerini geleceğe taşıyacak insanlara ihtiyaç duyar. Bu yüzden hem bizim kültürümüzde hem de başka medeniyetlerde gençlere yönelik eğitim programları hep önemsenmiştir.

Geçmişte toplumsal değişimlerin daha yavaş olduğu dönemlerde, gençlerden beklenenler daha çok ahlaki ve kültürel değerlere dayanıyordu. Örneğin Türkistan Türk toplumlarında “ideal insan” tipi, bozkırın zorlu yaşamına uyum sağlayan cesur, güvenilir, adil ve sadık birey olan “alp” tipi olarak şekillenmişti.

Zamanla bu ideal insan tipi İslam medeniyetinin etkisiyle zenginleşti. Gazzâlî’nin *Eyyühel Veled* ve *Kimyâyı Saadet*’i, İbn Haldun’un *Mukaddime*’si, İbn Miskeveyh’in *Tehzibül Ahlâk*’ı, Nizamülmülk’ün *Siyasetnâme*’si ve Sadi Şirâzî’nin *Bostan* ve *Gülüstan*’ı gibi eserler, fertlere güçlü bir karakter ve doğru bir yön çizmek için önemli metinlerdir.

Türk-İslam geleneğinden Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lügâtî’t-Türk*’ü, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’i, Edib Ahmed Yüknükî’nin *Atabetü’l Hakâyık*’ı gibi eserler de aynı şekilde ahlaki öğretiler ve hayat rehberliği sunar. *Dede Korkut Hikâyeleri*, Nasreddin Hoca’nın fıkraları, Yunus Emre’nin şiirleri, Hoca Ahmed Yesevi, Ahi Evren, Kınalızade, Katip Çelebi, Mevlânâ ve Hacı Bektaş Velî’nin nasihatleri gençler için hâlâ canlı birer pusuladır.

Yakın Tarihimizden Dersler ve Tavsiyeler

Aydınlanma Çağı ve ardından gelen Sanayi Devrimi, özellikle bizim coğrafyamızda köklü değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Osmanlı Devleti, bu dönemde çok yönlü reformlara girişti. Ancak her yenilik, toplumda olumlu sonuçlar doğurmadı. Batılılaşmayı sadece dış görünüşte taklit eden ve özünden uzaklaşan bir insan tipi, o dönemin edebiyatçılarının da eleştirisine konu oldu.

Ahmet Mithat’ın *Felatun Bey’le Rakım Efendi* adlı romanında Felatun Bey gibi Batı’yı sadece yüzeysel olarak taklit eden karakterler eleştirilirken Rakım Efendi gibi çalışkan, üretken ve ahlaki değerlere sahip bir genç modeli yüceltilmiştir. Benzer şekilde İbnülemin Mahmut Kemal İnâl’in Sabih’i, Namık Kemal’in Cezmi’si, Fatma Aliye’nin Refet’i, Mehmet Murat’ın Mansur’u, Tevfik Fikret’in Haluk’u, Mehmed Âkif’in Asım’ı gibi karakterler gençlerin düşünme biçimlerini şekillendiren ve ideal arayışlarını besleyen örnek kişiliklerdir.⁹⁷ Bu karakterlerden ilham alarak bir gencin kendini geliştirmede esas alabileceği temel bazı başlıkları şöyle sıralayabiliriz:

Ahlaki ve Millî Kimlik Sahibi Olmak: Sabih, Cezmi ve Asım gibi karakterler; yüksek ahlak, adanmışlık ve vatan sevgisiyle tanımlanmaktadır. Bu örnekler, geçmişe, kültürel köklere ve inançlara bağlılığın önemini vurgularken söz konusu bağlılığın durağan bir geçmişe değil, yaşanan ve anlamlandırılan değerlere dayalı olması gerektiğini göstermektedir.

⁹⁷ Öztürk, K. (2022). *Modern Bireyi Eğitmek II. Meşrutiyet Dönemi’nde Tedrisat, Terbiye ve Eğitim*. Nokta Kitap.

Bilim ve Teknolojiye Açık Olmak: Bilgi çağının gerektirdiği yetkinliklere sahip genç tipleri, dünyayı okuyabilen ve bilim ile teknolojiye hâkim bireyler olarak tasvir edilir. Asım ve Haluk gibi yurt dışına gönderilen genç karakterlerin amacı, bilimsel ve teknik bilgi kazanarak ülkesine katkı sağlamaktır. Bu çerçevede bilimin, aklın ve araştırmanın bireysel gelişimde merkezî bir rol taşıdığı görülmektedir.

Çalışkan ve Üretken Olmak: Mansur, Refet ve Rakım gibi karakterler, çalışmadan, üretmeden ve emek vermeden kalıcı bir başarıya ulaşamayacağını örneklemektedir. Gerçek başarıların bireyin kendi çabasıyla elde edildiği fikri ön plana çıkar.

Disiplinli ve Fiziksel Olarak Yeterli Olmak: Asım'da güçlü bir zihnin, güçlü bir bedenle desteklenmesi gerektiği vurgulanır. Spor, hijyen, disiplin ve düzenli yaşam gibi alışkanlıklar, bireyin öz saygısını artıran ve yaşamını yapılandıran unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Topluma Hizmet Etme Bilinci Taşımak: Sabih, Refet ve Mansur karakterleri üzerinden bireysel gelişimin toplumsal fayda ile bütünleşmesi gerektiği çeşitli karakterler aracılığıyla ifade edilir. “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.” sözü, bu anlayışın temel bir ilkesi olarak sunulur.

Doğu-Batı Dengesini Kurmak: Mansur ve Asım gibi karakterler, Doğu'nun köklü değerleri ile Batı'nın bilim ve teknik birikimi arasında sağlıklı bir denge kurulabileceğini göstermektedir. Bu denge, marifet ve fazileti birleştiren bir karakter idealine işaret eder.

Günümüzde Okul Eğitimi ve Karakter Gelişimi

Cumhuriyetin ilanından sonra hızla girilen reformlar ve yeni bir toplum inşa sürecinde gençler öncelikli kitle olarak merkeze alınmıştır. Gençlerin “Cumhuriyete bağlı, devlet otoritesine hürmetkâr, taassuptan uzak, devrimi benimsemiş, milliyetçi vasıflarla mücehhez” olmaları beklenmektedir.⁹⁸ Diğer taraftan da gençlerin, dünya ile rekabet eden ve insanlık ailesi içinde saygın bir yer edinme çabası içerisinde olmaları istenmektedir.

Bu beklentilerin somutlaştığı en önemli kurumlardan biri ise okuldur. Çünkü okul; yalnızca bilgi aktarımının yapıldığı bir yer değil, aynı zamanda karakterin şekillendiği, değerlerin yaşanarak öğrenildiği, sosyal becerilerin geliştiği, bireyin toplumsal hayatla bağ kurduğu özel bir ortamdır. Ders kitaplarından teneffüs aralarına, sınıf içi kurallardan sosyal etkinliklere kadar her alan, karakter gelişimi açısından birer öğrenme fırsatı sunar. Örneğin okulda karşılaştığın küçük çatışmalar, adalet ve empati gibi değerleri öğrenmen için fırsat olabilir. Grup çalışmaları iş birliği, sorumluluk ve saygı gibi becerileri pekiştirir. Öğretmenlerin rehberliğinde yapılan etkinlikler, liderlik ve öz denetim yönünü geliştirebilir.

Günümüz dünyasında bu çok yönlü gelişim kapsamlı araştırmaların ışığında değerlendirildiğinde daha somut bir çerçeve kazanır. 616 kaynağın incelendiği bir çalışmada, 21. yüzyıl için gerekli olan yedi temel beceri grubu belirlenmiş: sosyal-duygusal beceriler, dil-iletişim, üst düzey düşünme, benlik bilinci, öğrenme becerileri, çalışma becerileri ve okuryazarlık.

⁹⁸ Levend, A. S. (1940). Millî Terbiyemizin Esasları. *Yeni Türkiye Mecmuası*, 87, 107.

Bu becerilerin etkili bir şekilde kazandırılabilmesi dürüstlük, adalet, saygı gibi 20 temel değerle desteklenmelidir.⁹⁹

İşte bu çerçevede şekillenen Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, gençlerin hem zihinsel hem de ahlaki gelişimini hedeflemektedir. Bu modelde, akliselim, kalbiselim ve zevkiselim dengesi ön plana çıkarılmaktadır.¹⁰⁰ Modelde okul, yalnızca akademik başarıya odaklanan bir kurum değil; aynı zamanda erdemli davranışları, estetik duyarlılığı ve sosyal sorumluluk bilincini geliştiren bir karakter inşa merkezi olarak konumlanmaktadır.

Kısaca, bilgi ile donanmış olmanın yanı sıra duygu, değer ve estetik unsurlarla da desteklenen bir gençlik, hem kendini gerçekleştirme imkânı bulmakta hem de topluma katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, okulun çok yönlü yapısından azami düzeyde yararlanmak, gençlerin karakter gelişim süreçlerini bilinçle şekillendirmelerine olanak tanır.

Okul Dışı Öğrenme Ortamlarında Çok Yönlü Gelişim

Günümüz gençliği, sadece okul ortamında değil, okul dışı öğrenme ve deneyim alanlarında da karakterini ve erdemlerini geliştirme sorumluluğuna sahiptir. Bu süreç, bireyin kendi potansiyelini fark etmesini, değer üretmesini ve topluma katkı sunan bir kişilik inşa etmesini hedefler. Aşağıda okul dışı ortamlarda karakter gelişimini destekleyici temel yönelimler başlıklar hâlinde sunulmuştur:

1. Kendini tanıma ve sorumluluk üstlenme

- Genç, gelişim dönemine uygun olarak kendi benliğini tanımaya yönelik bilinçli bir çaba içinde olmalıdır.
- Erdemli bir kişilik için, sorumluluk bilinci geliştirmeli ve karar alma süreçlerinde aktif bir birey hâline gelmelidir.
- Kimliğini sağlam temeller üzerine inşa etmek, karakter gelişiminin başlangıç noktasıdır.

2. Okul dışı sosyal katılım ve becerilerin gelişimi

- Aile ve okul kadar, hatta bazı yönleriyle onlardan daha etkili olan okul dışı öğrenme ortamları gençliğin gelişimi açısından çok değerlidir.
- Sivil toplum etkinlikleri, kulüp çalışmaları ve sosyal etkinlikler, okulda eksik kalan yönlerin tamamlanmasına yardımcı olur.
- Bu ortamlarda geliştirilen iletişim, liderlik, iş birliği gibi sosyal beceriler, hayatın her alanında katkı sağlar.

3. İlgi alanlarına yönelme ve rehberlik

- Genç, kendi yeteneklerini ve hedeflerini göz önünde bulundurarak ilgi duyduğu faaliyetlere yönelmelidir.

⁹⁹ Türel, Y. K., Şimşek, A., & Vautier, C. G. Ş. (2023). 21. yy Becerileri ve Değerlere Yönelik Araştırma Raporu. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

¹⁰⁰ MEB. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni 2025. MEB. https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/ortak_metin.pdf

- Bu süreç hem kişisel tatminini artırır hem de potansiyelini gerçekleştirmesini sağlar.
- Gençler, örnek insanların büyüklerin yer aldığı küçük gruplara dâhil olarak rol modellerin davranışlarını gözlemlemeli ve bunları gündelik yaşamına taşımaya özen göstermelidir.

4. Zihinsel, duygusal ve fiziksel dengeyi geliştirme

- Gelişim yalnızca zihinsel değil; estetik, duygusal ve fiziksel yönlerin de birlikte geliştirilmesini gerektirir.
- Bu süreç kısa vadeli değil, süreklilik arz eden bir çaba olarak görülmelidir.
- Doğayla iç içe yapılan faaliyetler, sanat ve spor kursları, kamp programları, izcilik gibi etkinliklere katılmak bu bütünsel gelişimi destekler.

5. Uygulamalı öğrenme ve sosyal sorumluluk

- Proje çalışmaları, sosyal sorumluluk faaliyetleri, kamplar gibi uygulamalı öğrenme ortamlarında yer almak, teorik bilgiyi davranışa dönüştürme fırsatı sunar.
- Anlamlı görevlerin üstlenilmesiyle kişinin yararlı olduğu duygusu güçlendirilmekte ve öz güveninin gelişmesi sağlanabilmektedir.
- Gönüllülük çalışmaları, empati, merhamet ve toplumsal duyarlılığı güçlendirir.

6. Kimlik inşasında kültürel ve yerel bağlar

- İyi/örnek insanlarla doğrudan temas kurmak ziyaretler ve gözlemler, davranış biçimlerini olumlu yönde etkiler.
- Mahalle, okul, cami gibi yakın çevrelerde topluluk bilinciyle hareket etmeyi öğrenmek, çevreye aidiyet duygusunu pekiştirir.
- Yerel tarih ve kültürle bağ kurmak, kimliğin sağlam temellere dayanmasına yardımcı olur.

7. Düşünsel gelişim ve gelecek bilinci

- Genç, kendi bireysel misyonunu keşfetmeye yönelik düşünsel çaba içinde olmalıdır.
- Sosyal öğrenme aracı olan "sohbet kültürü"nü edinmeli, ahlaki ve manevi konularda derinleşmeli, soru sorma ve değer üretme alışkanlığı kazanmalıdır.
- Kitap okuma programları, entelektüel derinliği artırır, kariyer gelişim programları ise geleceğe yönelik bilinçli adımlar atmaya katkı sunar.

ESTETİK DEĞERLERİN EDİNİMİ YÖNTEMLERİ*

Dr. Savaş Ş. BARKÇİN*

Estetik Değerler ve Ahlaki Değerler İlişkisi

Estetik, güzel ve çirkin tanımlarını ve ölçülerini ifade eder. Ahlak ise iyi ve kötü, doğru ve yanlış tanımlarını ve ölçülerini ortaya koyar. Estetik ve ahlak ölçüleri değerlerden, değerler ilkelerden, ilkeler de inançlardan doğar. Dolayısıyla ahlak ve estetik aynı kaynaktan gelir. İnsan doğru, iyi ve güzel olduğunda insanlık gerçeğine ulaşmış olur. Ahlak bu üç kısmın iç içe geçmesinden oluşur. Medeniyetimizde doğru, iyi ve güzeldir; iyi, doğru ve güzeldir; güzel de aynı anda hem iyi hem de doğrudur. Bunlar birbirinden ayrılamaz. Gerek fert planında gerekse toplum planında bu üç niteliğe sahip olanlar gerçek insanlık medeniyetini kurabilirler. İnsanın ahlaki olgunlaşması iyi, doğru ve güzel olmasıyla mümkün olur.

Güzellik alanı olan sanat, kültürün vitrinidir. Estetik değerlerimiz aynı zamanda ahlaki değerlerimizin içindedir. Temel değerlerimizin meyvesidir. Hayat felsefemizin somut yansıma alanıdır. Bizim medeniyetimizde siyasetten bilime, günlük işlerden insan ilişkilerine kadar ahlaklı olmak esastır. Bu estetik alan yani sanat için de öyle olmak zorundadır. Dolayısıyla müzik, sinema, şiir, edebiyat gibi tüm sanatlar ahlaka tabidir. Medeniyetimizin estetik anlayışı, bize intikal eden mimariden müziğe, hat sanatından kitap sanatına kadar uzanan çeşitli alanlardaki eserler incelenerek anlaşılabilir.

Medeniyetimizin Estetik Değerleri

Estetik değerler; kültüre rengini veren, toplumsal kişiliğimizi ve kimliğimizi yansıtan, şekillendiren, kısacası bizi biz yapan değerlerdir. Kişiliğimizi, davranış ve tutumlarımızı, iş yapma usulümüzü etkileyen boyutlardır.

Medeniyetimizin estetik anlayışını gerek bize intikal eden mimariden müziğe, hat sanatından kitap sanatına kadar her alandaki eserleri inceleyerek anlayabiliriz. Kültürel eserlere ve geleneklere yansıyan estetik özellikler, aynı zamanda insanımızın da temel niteliklerini yansıtır. Estetik değerler insanın diğer insanlarla uyumunu ve kültürel değerleri benimseme düzeyini yükseltir.

Medeniyetimizin önde gelen bazı estetik değerleri şunlardır:

- **Muhabbet:** İnsan ve bütün mahlukat Yaradan'ın sevgisiyle yaratılmıştır. O yüzden insanın canlı ve cansız nesnelerle ilişkisinde muhabbet vardır. Esas olan şey sanatın haricimizdeki varlıklara üstünlük kurmak için değil, onlarla bütünleşmek için yapılmasıdır.
- **Ahenk:** Sanatta ve sanat eserlerinde farklı unsurlar ahenk ve uyum içindedir. Bu değerleri özümsemek ve benimsemek kişisel ve sosyal hayatta denge ve uyuma katkı sağlar. Aynı zamanda toplu yapılan sanat icraları aracılığıyla kişilerin diğer kişilerle ortak iş yapma alışkanlığı, diğerkâmlık ve saygı duygularını güçlendirir.
- **Denge:** Geleneğimizde davranışlarda, beğenide ve eleştiride aşırılıklar hoş görülmez. İnsan ve eylemleri fitri bir dengede olmalıdır. Denge, "itidal" kavramıyla ifade edilir ki bu kavramın kökü "adalet" kelimesine dayanır. Sanat eserleri içsel ve dışsal dengeye sahip olmalıdır.

- **Sadelik ve doğallık:** Etkili sanat eserlerinin sırrı sadelik ve doğallıktır. Bu değerlerin özümsemesi kişiyi her türlü kompleks, israf ve aşırılıktan uzak tutar. Böyle insanlar toplum hayatına her alanda büyük katkılar sunar.
- **Ölçü ve düzen:** Bir eserde gözetilen ölçü, insanı kendi hayatında da ölçülü olmaya teşvik eder. Bu aynı zamanda ölçülere uyma ve ölçülere uyarak özgünlüğün inşasına zemin hazırlar. Bu özgünlük toplumsal birliğin ve performansın anahtarıdır.
- **Kesret ve vahdet ilişkisi:** Bu denge kişi-toplum uyumu açısından ve bilimsel düşüncenin gelişimi bakımından önemlidir. Bir gerçekliğin kendisi kadar onu oluşturan parçalara da dikkat edilmesi gerektiğini ihtar eder. Dikkati ve rikkati aynı anda bütüne ve parçaya odaklar.
- **Somut-soyut dengesi:** Somut estetik eserlerin anlamını kavramak, bize soyut dünyanın pencerelerini açar. Görünürün içindeki görünmeyeni görebilmek ilham, tefekkür, tahayyül ve tasavvur alanlarını genişletir. Bu da felsefi, ilhami ve teorik yetenekleri zenginleştirir. Basitin içindeki karmaşıklık ve karmaşıklığın oluşturduğu sadeliği takdir etmemizi sağlar.
- **Yenilenme ve yenileme:** Bütün varlık yenilenerek yaşar. İnsan kendini yeniledikçe eserini de yeniler. Aynı yerde, aynı hâlde kalmak iyi değildir. Hep daha iyi ve güzeli talep etmek ve ona göre gayret etmek gerekir. Estetik değerler kendini ve işini sürekli yenilemek için büyük bir şevk kaynağıdır.
- **Dünyaya açıklık ve sentez:** Kendi estetik değerlerimizi önemsemek bizi dünyadaki diğer estetik değerlere kapatmaz. Aksine onlara karşı daha saygılı ve açık hâle getirir. Kendi estetik değerlerimiz hikmet kavramı esasında dünyada iyi, doğru ve güzel olan her şeyi menşe gözetmeksizin alabilmeyi ve kendi kabında sentezlemeyi kolaylaştırır. Bu seçici açıklık, kültürümüz için bir tehdit değil, bir imkândır.
- **Tevazu ve edeb:** İnsanın değeri kendini abartmakla, nefsini öne çıkarmakla ve boş kuruntularla kendini şişirmekle ortaya çıkmaz. Haddini bilmek, âleme ve insanlara karşı tevazu çok önemli bir değerdir. Geleneğimizde sanatçı bu yüzden kendini küçük tanrı olarak görmez. Aksine bir emanetçi olarak görür. O yüzden büyük sanatçılardan olgun insanlar çıkar. Tevazu ve öz güven arasındaki ilişkinin dengelenmesinde bu değer çok önemlidir.

Estetik Değerler Edinimi

Estetik değerler sadece sanat eserlerinde görülen ve sanat alanına has değerler değildirler. Bütün hayat alanını kapsayan ve şekillendiren özelliklerdir. Aynı zamanda kişilerin ve toplumun karakterini yükselten iş yapma tarzlarıdır.

Estetik değerlerimizi nesillerimize öğretmek hem temel değerlerimize bir kapı açmak hem temel değerlerimizin somut bir yansıma alanını sergilemek hem de nesillerimizi iyilik, doğruluk ve güzellik nitelikleriyle donatmak için elzemdir. Ayrıca geleneğimizi geleceğimize taşımak açısından da çok önemlidir.

Bu nedenlerle estetik değerler kişilik eğitiminin temel bir unsuru olmalıdır. Hem ayrı bir ders konusu olarak hem değerler ediniminin bir parçası olarak hem de diğer öğretim programlarının bir bileşeni olarak telakki edilmelidir.

Estetik Değerler Ediniminin Faydaları

Estetik değerler edinimi başka değer türlerine göre daha kolay ve etkili etkileşim sağlar. İnsanların değer ediniminde didaktik yöntemlere kıyasla estetik yöntemler daha etkilidir. Çünkü güzellik ve incelik her insanın açık olduğu boyutlardır. Ayrıca çocukluktan erişkinliğe kadar her yaş grubunda hem mesaj alımı hem de duygu ve düşüncelerini ifade etmek açısından estetik araçlar çok elverişlidir. Sanat faaliyetleri diğerkâmlık, tutarlılık, saygı, sosyalleşme, dayanışma, müsamaha ve sevgi duygularını güçlendirerek sosyalleşmeyi ve toplumsal bütünlüğü güçlendirir.

Eğitim sürecine estetik boyutun katılması üç fayda doğuracaktır:

Öğretim kalitesini artırır: Öğrencilere köşeli bilgiler sunmak yerine onların yorumları ve yaratıcı yaklaşımları teşvik edilmelidir. Bu şekilde bilginin içselleştirilmesi daha kolaylaşacaktır. Fotoğraf, film, geziler, anlatı gibi sanat dalları ortaokul ve lise çağlarında öğretim programlarına eklenebilir. Estetik ifade çağrışımı ve yoruma açık olduğu için öğrencilerin kendilerini ifade etme, öz güvenini artırma ve sanat alanıyla birebir ilişki kurma yeteneklerini geliştirecektir.

Dersin içeriğini zenginleştirir: Estetik değerler sadece sanat ile ilgili derslere değil bütün derslere entegre edilmelidir. Tarih, edebiyat, din kültürü, Türkçe hatta matematik ve fen programlarında da estetik değerlerimizin içerilmesi önemlidir. Mesela tarih dersleri resim, heykel, mimari, mobilya, giyim-kuşam örnekleri üzerinden daha da renklendirilebilir. Biyoloji dersinde bir yaprağın veya böceğin dokusunun güzelliği gündeme getirilebilir. Geometri dersinde medeniyetimizin geometrik motif zenginliği sergilenip bunun yaslandığı bilimsel arka plan açıklanabilir. Öğrencilere dağıtılacak desen kâğıtlarıyla onların da orijinal motifleri üretmesi teşvik edilebilir. Sanal âlem ve sosyal medyada bu imgeleri bulmak çok kolaydır.

Ödevleri ve sınavları ilgi çekici kılar: Öğrencilere verilen ödev ve sınavlara mümkün olduğunca estetik unsurlar dâhil edilmelidir. Öğrencilerden bir konuyu çizim, şiir, grafik sanat ve yaratıcı drama gibi unsurları kullanarak anlatmalarını istemek öğrencinin hem kavrayışını hem de ifadesini zenginleştirir.

Estetik Değerler Ediniminin Amaçları

Estetik değerler edindirmenin öğretim programlarına entegre edilmesindeki temel amaçlar şunlardır:

- Medeniyetimizin temel ilke ve değerlerinin öğrencilere benimsetilmesi,
- Ahlak ve değerler ediniminin temel bir unsuru olarak sanatın kullanılması,
- Bütün branşlardaki eğitimin bir bileşeni olarak estetik değerlerin öğretilmesi, sevdinilmesi ve benimsetilmesi.

Estetik değerler edindirmenin öğretim programlarına entegre edilmesindeki temel ilkeler şunlardır:

- İnsan gelişimine ve etkin öğrenme süreçlerine katkı verilmesi,
- Bütün öğrencilerin cazip ve anlamlı bulacakları bir ortamın oluşturulması,
- Farklı bilme yöntemlerinin benimsetilmesi,
- Sanat ilkeleri üzerinden davranış ve tutum değişikliklerine zemin hazırlanması.

Estetik değerler öğretimi üç aşamada yapılmalıdır:

- Kültürel mirasımızı ve sanat birikimimizin aktarılması,
- Sanat eserlerindeki estetik ve ahlaki ilke ve değerlerin gösterilmesi,
- Bu estetik ve ahlaki ilke ve değerleri gözeterik günümüzün ihtiyaç, imkân ve şartlarına göre işlerin ve eserlerin yeniden üretilmesi.

Estetik Değerler Edinimi Yöntemleri

Estetik değerlerin büyük kısmı insanların sezebileceği fakat belki kolayca anlamlandıramayacağı şeylerdir. O yüzden sanat bir yönüyle yoruma imkân vermeyen ama bir yönüyle de yorumlanması gereken bir alandır. Son iki asırlık kendilik krizimiz ve yaşadığımız kopuşlar sebebiyle öğrencilerimizi mutlaka geleneksel sanatlarımızın içeriği, yaslandıkları ilkeler ve işlevleri hakkında bilgilendirmek gerekir.

Estetik değerler eğitiminde üç temel yöntem vardır:

Tanıtma: Öğrencilerimize kendi geleneğimizdeki hat levhalarından ebruya, müzikten şiire kadar pek çok sanat eseri gösterilmelidir. Aynı zamanda öğrencilerin dünyadaki başka medeniyetlerdeki sanat eserlerini tanınması da sağlanmalıdır. Bundan sonra tartışma yaptırarak hislerini ve düşüncelerini ifade etmelerine imkân verilmelidir.

Rehberlik: Sadece sanat eserlerini tanıtmakla estetik değerler benimsetilemez. Öğrencilere gördükleri, işittikleri ve hissettikleri obje ve eserlerin yapım aşamalarından sanatçı profillerine, sanatların özgün anlamları ve geleneklerine kadar bilgiler çarpıcı bir dille verilmelidir.

Katılım: Öğrenciler özellikle ebru gibi hem dikkat çekici hem de kendi başlarına da tecrübe edebilecekleri geleneksel sanatların içine girmeli, kendileri de sanat yapmalıdır.

Okul İçi Faaliyetler

Müfredata estetik değerlerin eklenmesi: Klasik sanatlarımızı ve estetik değerlerimizi okullarda sadece sözel olarak anlatmak yeterli değildir. Estetik değerlerimiz hem ayrı dersler hâlinde hem de diğer derslere entegre edilerek öğretilmelidir.

Edebiyat, Türkçe, tarih ve fen gibi derslerin içine estetik değerlerin katılması gerekir. Şiirdeki güzelliği, mimarının barındırdığı estetik değerleri, tabiattaki geometrik güzelliği göstermelidir. Bu, öğrencilere sanatın sadece derslerle sınırlı olmadığını, hayatta da mevcut olduğunu anlatır.

Estetik değerlerimizi öğretirken çarpıcı yöntemler kullanmalıyız. Öğrenciler, resmin yanında tezhibi, ebruyu ve minyatürü bilmelidir. Mesela resim dersinde bir hat levhası incelenebilir. Sadece harflerden ibaret olsa da bu bir sanattır. Bunun nasıl olduğu günümüzdeki non-figüratif sanat ile kıyas edilerek anlatılabilir. Aynı şekilde bahar çiçeklerinin stilize edildiği çiniler gösterilebilir. Burada tabiatın neden kopyalanmadığı ve geometrik şekillerle stilize edildiği tartışılabilir. Sonra öğrencilerden tabiattaki ağacı, göğü, dalı, çiçeği, tarlayı, dağları stilize etmeleri istenebilir.

Sanat Takdiri Dersi: Estetik değerler hem Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi içinde, hem de sanat takdiri dersi içinde boyutlanmalıdır. Sanat takdiri dersi, ilköğretim 4. sınıftan başlayarak 12. sınıf sonuna kadar verilmelidir. Bu ders ile öğrencinin;

- Sanatları tanıyıp takdir etmesi,
- Genel kültür düzeyinin yükselmesi,
- Kişiliğinin gelişmesine katkı verilmesi,
- Sanata yansıyan medeniyetimizin temel ilkelerinin benimsetilmesi,
- Sanata ve sanatçıya saygı duymasının sağlanması hedeflenmelidir.

Bu derslerde sanatlara karşı ilgisi ve yeteneği olduğu tespit edilen öğrencilerin okul içinde ve dışındaki sanat kurslarına katılmaları teşvik edilmelidir.

Sanat Öğretimi: Okullarımızda klasik sanatlarımız ve sanat değerlerimiz öğretim programlarına mutlaka eklenmelidir. Özellikle ilköğretim ve ortaöğretimde kendi müziğimizin temel, Batı müziğinin ayrıntı olduğu bir müzik müfredatı oluşturulmalıdır. Öğrenciler ney, ud, kemençe, kaval ve bağlamayı saz olarak seçebilmelidir. Bunun için eğitim fakültelerinin müzik öğretmenliği bölümlerinin müfredatına öncelikle kendi sazlarımız eklenmelidir.

Bilim ve Sanat Dersi: Bilimin sanattan ve sanatın bilimden aldıklarını anlatan bir ders tasarlanabilir. Bu derste ayrıca sanat yönü olan meşhur bilim insanları da tanıtılabilir. Bu ayrı bir ders olmasa bile sanat takdiri, fen bilgisi ile diğer pozitif bilim derslerinde bir ara başlık olarak içerilebilir.

Medeniyet Atölyesi: Geleneksel sanat eserlerinin gizlediği değer ve ilkeleri öğrencilere hem öğretmek hem benimsetmek için bir atölye ders yapılabilir. Kuş evi, sadaka taşı gibi kadim eserlerin değer ve ilke içerikleri anlatıldıktan sonra öğrenciler gruplara ayrılır, bu eserleri güncellemeleri istenir. Çalışma sırasında onlara her türlü görselleştirme malzemeleri temin edilir.

Okul Dışı Faaliyetler

Gözlemler ve Çağrışımlar: Öğrencilerin sergi, konser, müze, sergiler ve tiyatro gibi eserleri seyretmek için organize edilebilir. Ziyaretlerden sonra öğrencilerden bu eserlerin çağrışımları üzerinde yorumlar alınabilir.

Sanata Katılım: Müzik, duvar resmi, enstalasyon, vb. gibi öğrencilerin bir arada bir sanat eseri üretebilecekleri faaliyetler düzenlenebilir. Bunlar konulu veya serbest olabilir. Yarışma veya ödev şeklinde düzenlenebilir.

Ehliyle Beraber: Okulun bulunduğu yöredeki yetkin sanatçıların okula konferans, icra ve atölye için davet edilebilir. Bu faaliyetlere aileler de davet edilmelidir.

Güzellik Dedektifi: Öğrencilerin çevrelerindeki insan ve tabiatta gördükleri estetik değerleri raporladıkları etkinlikler düzenlenebilir.

Estetik Değerler Konusunda Öğretmen Eğitimi

Aslında öğretmenliğin kendisi de bir sanattır. Bu saydığımız hedeflerin ve aşamaların başarısı elbette yetkin ve duyarlı öğretmenlere bağlıdır. Estetik hassasiyetin öğretmenlerimize yansması çok önemlidir.

MEB ve Talim ve Terbiye Kurulu; sanat öğretimi yapan üniversiteler, fakülteler ve bölümlerin yanı sıra yetkin sanatçıların katkılarını da alarak hem sanat takdiri dersinin içeriğini hem de diğer derslere estetik boyutunun dâhil edilmesi konusundaki görüşleri derleme konusunda öncülük yapabilir. Estetik değerler aynı zamanda eğitim fakültelerinin ve öğretmenlik formasyonu alan diğer bölümlerin eğitim programlarına dâhil edilmelidir. Bu hususta YÖK ile koordinasyon yapılmalıdır.

Örgün eğitimin yanı sıra yetkin şahsiyetler tarafından ülkemizin her şehrinde öğretmenlere estetik geleneğimiz, estetik değerler, estetik ve ahlak ilişkisi ve geleneksel sanatın yeniden üretimi konusunda seminerler ve çalıştaylar tertiplenmelidir.

Ayrıca bu sayılan hususlarda öğretmen eğitimi programları hazırlanmalıdır. Öğretmenlerin estetik değerler konusundaki eğitimleri iki ayrı türde düzenlenebilir:

- Hizmet içi eğitim
 - Sanat dersleri için (resim, müzik, tasarım, sanat takdiri, vb.)
 - Diğer dersler için (Türkçe, matematik, fen bilgisi, vb.)
- Öğretmen Akademisi seminerleri

Eğitim Mekânları ve Araçları

Yaygınlaşan dijital ve sosyal medya, derslerde aktif şekilde kullanılmalıdır. Böylece öğrencilerin bizzat gidip göremediği bir sanat eserini sınıfta sanal olarak görmesi ve incelemesi mümkün olur. Öğrencinin çevresinde, okulunda, sınıfında, kıyafetinde, kullandığı kitaplarda ve araç-gereçlerde de estetik değerle gözetilmelidir. Okulların mimari tasarımından kitapların grafik tasarımına kadar bütün eğitim evreninde işlevsellik kadar estetik bakışın da esas alınması gerekir.

SONUÇ VE ÖNERİLER*

Prof. Dr. Hasan MEYDAN*

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Millî eğitim sisteminde yetiştirilmek istenen insana ilişkin uzak hedefler 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun ikinci maddesinde açıklanmaktadır. Kanun, Türk milletinin bütün fertlerini; "...Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan... Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar..."; "Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler..." olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Belirlenen hedefler incelendiğinde modern ile geleneksel, yerel ile evrensel, bireysel ile toplumsal, maddi ile manevi arasında denge kurmaya çalışan bir arayış göze çarpmaktadır.

Millî eğitimin temel hedeflerine yansıyan denge arayışının tarihimizde yoğun olarak tartışılmış olan iki farklı ilerleme anlayışıyla birlikte değerlendirilmesi mümkündür. Birincisi Tanzimat ile birlikte görünür olmaya başlayan Batı bilim ve tekniği ile değerleri arasında ayırım yaparak tekniği alıp değerleri bir tarafa bırakmayı gerekli ve mümkün gören yaklaşımdır. Diğeri ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenmeye başlayan; birinci modelin, değer ile bilgi ve teknik arasındaki ilişkiyi göz ardı ettiği eleştirisinden yola çıkarak bilgi, teknik ve değerlerin bir öz-mayalanma ile geliştirilebileceğini öne süren yaklaşımdır. Her iki yaklaşımın tarihsel arka planına bakıldığında birinci modelin Batının üstünlüğü ile ilk karşılaşmaların etkisinin derinden hissedildiği dönemlerde öne çıktığı ikincisinin ise İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden öz güven ve öze dönük arayışlar esnasında güçlendiği görülmektedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile yeni bir aşamaya geçen değer eğitimi perspektifi millî ve yerli bir değer ve bilgi anlayışının inşa ettiği erdem odaklı insan, toplum ve tekniği öngörmektedir.

Tanzimat'tan bu yana devam eden istikamet arayışları, yeniden diriliş hamleleri farklı arazlarla eksik kalmış olsa da elde edilen birikim hiç de azımsanmayacak düzeye ulaşmıştır. Günümüzde ülkemiz maarif alanında çevresel katkıları göz ardı etmeden kendi bilimsel ve kültürel mayalanışını büyük bir medeniyet mefkûresine dönüştürebilecek olgunluğa ulaşmıştır. Bunun için Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin ontolojik, epistemolojik, zamansal bütünlük ve aksiyolojik olgunluğa sahip; yetkin ve erdemli insan mefkûresi değer edinimine yol gösterme anlamında çok kıymetlidir. Zira bu mefkûre medeniyetin temel muharriki olan akıl, kalp ve el bütünlüğünü referans almaktadır. Nitekim tarihimizde maarif kurumlarımız ne zaman nazarı keskin, kalbi hassas, eli maharetli insanlar yetiştirebilme başarısını göstermişse milletimiz insanlığa örneklik teşkil edebilmiştir. Bu üçlemeden birisinde eksiklik oluştuğunda, örneğin eli mahir kılan ahilik erken inikâsa uğradığında maarifin mümbit sacayağı bozulmuş; neticede insan ve medeniyet eksik kalmıştır.

İnsan için var olmak yolda olmaktır. Var oluş yolculuğu biyolojik determinizmden kendilik bilincine sahip iradeli varlığa, maddeden metafiziğe, benden bize, yıkıcı ve tüketici benlikten değer üreten benliğe kısacası beşer olmaktan insanlığa doğru devam eden bir yolculuktur. Yalnızca biyolojik ihtiyaçlarının farkında olarak dünyaya

gelen beşer, gelişim ve kültürün kendine kattıkları ile etik ve estetik zevkler edinir. Hak, adalet, merhamet, güzellik gibi en ince insani hasletleri anlama, hissetme ve bunlara dair düşünce ve eser üretme yetkinliğine kavuşur. İnsanın bu yolculuğunda ona en önemli yoldaş toplumların değer membaları olan aile ve eğitim yuvalarıdır. Eğer bireylerin toplumun değer membaları ile olan ilişkisi zayıflarsa önce bireyde ardından da tüm toplumda kendine yabancılaşma gerçekleşir. Kendine yabancılaşan, insani özdeki erdemlerle bağı kopan birey aslında tüm varlığa karşı soğuk ve yıkıcı bir ilişki içine girmiş olur.

Bireyin değer edinimi üzerinde etkili olan faktörleri temelde aile, okul ve çevre olarak tanımlamak mümkündür. Etkileşim olanaklarının sınırlı olduğu geleneksel toplumda değerler açısından büyük oranda steril ortamlar olarak kabul edilen aile ve okulun inşa ettiğini destekleyici bir çevre oluşturmak nispeten kolaydı. Çevreyi öğrencinin formel eğitim yaşantıları dışında geçirdiği vakitlerde etkileşimde bulunduğu her şey olarak tanımlarsak geçmişte bunun içine akran grupları, arkadaş ortamı, sosyal faaliyetler vb. girerken günümüzde çocuklarımız bunların hepsinden fazla sanal bir çevrede vakit geçiriyor. Âdeta öğrenciler için gerçek hayata paralel sanal bir hayattan, gerçek çevrenin yerini alan sanal bir çevreden bahsetmek gerekmektedir. Bu yeni çevre bir yandan kendi değer dünyasını inşa ederken diğer yandan eğitimde çevreye nispetle merkezi temsil eden aile, okul ve öğretmenler bu çevreyi aşip onlara ulaşmakta zorlanmaktadır.

Değer sistemleri, modernitenin geleneksel olanla hesaplaşmasının toplumsal dokuda ürettiği tahribat giderilmeden şimdilerde bir de postmodernitenin “Her şeyi yık.” anlayışının tehdidi altındadır. Yeni anlayış mutlak nihilizm ve sinizm ile değer dünyalarını altüst etmektedir. İnsanı, insan kılan anlam arayışını hafife almakta, hakikati bulanıklaştırmaktadır. Her şeyin anlamsız, insanın keyfine göre olduğu bir ortamda değerler sistemi parçalanırken insanın en ayırıcı vasfı olan anlam arayışı da zorlaşmaktadır. Madem her şey anlamsız o hâlde hakkaniyeti, doğruyu, güzeli aramak boş bir çaba hâline gelmektedir. Bu pervasız akışı tersine çevirmenin yolu insanda anlam arayışını diri tutmaktır. Zira anlam arayışı insanı diğer varlıklardan ayıran temel haslet olup insana biyolojik determinizminin ötesine geçip iyi ve güzele dair sorular sorduran şeydir. Bu bağlamda değer eğitimi salt toplumsal değer ve normların aktarımı olarak değil insan için anlamlı bir hayata dair çabaların bütünü olarak yapılandırmak gerekmektedir.

Değerler eğitiminin yalnızca biriktirilmiş kültürel sermayenin aktarımı olarak görülmemesi; bunun, değerleri anlayan, geliştiren ve yücelten bireylerin yetiştirilmesini amaçlayan bir süreç olarak ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir. Toplumsal, epistemik ve teknolojik değişimin baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği günümüz dünyasında değerler eğitimi sadece var olanın muhafazasına hasretmek yıkılışı peşinen kabul etmek anlamına gelir. Bunun için yeni nesillerin değerleri ileriye taşıyabilecek becerilerle donatılarak yetiştirilmesi gerekmektedir. Gençler sadece birer kültür muhafızı olarak değil kültürü her an diri tutan yetenekli düşünürler, edebiyatçılar, sanat ve bilim erbabı olarak yetiştirilmelidir. Unutulmamalıdır ki bilim, teknoloji ve sanatla desteklenmemiş hiçbir değer sistemi varlığını uzun süre devam ettirememektedir.

Değerlerin yorumlama, çözümleme, analitik düşünme, problem çözme, yansıtıcı düşünme gibi bilişsel; empati, öz düzenleme, iç görü ve iç gözlem gibi duyuşsal ve iletişim, girişimcilik gibi sosyal-davranışsal becerilerle birlikte öğretilmesi gerekir. Beceriler değerlerin hayatın içinde uygulanabilirliğini sağlayan kişilik bileşenleridir. Adil olmanın önemini bilen bir kişinin karşılaştığı durumu çözümleyebilmesi, adil eylemi formüle edebilmesi, iç ve dış faktörlerin baskısına rağmen adil davranma motivasyonunu diri tutabilmesi ve sosyal koşullara uygun ve yapıcı bir şekilde adil davranışı sergileyebilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla eğitim sistemimiz değerleri yalın bir bilgi sorunsalı olarak görmemeli, değer eğitiminin kişiliğin bütüncül gelişimi ile güçlü bağlantısını dikkate almalıdır.

İletişim araçlarının değerler üzerindeki dönüştürücü etkisinin giderek daha belirgin hâle geldiği günümüzde değer edinimi ya da değer eğitimi işini sadece aile ya da okul ile sınırlamak imkânsızdır. Yeni iletişim kanallarının gençlerin değer edinimi süreçlerine olumsuz etkisini minimize etmek için onlara güçlü bir medya okuryazarlığı ve değerlere ilişkin analitik bakış açıları kazandırmak gerekmektedir. Aslında iki husus bizleri ortak bir noktaya taşımaktadır. Çünkü medya okuryazarlığı “medyada farklı formatlardaki mesajlara ulaşma, bunları çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneği kazanabilmek” olarak tanımlanırken değerlerin öğretiminde de anlamayı önceleyen analitik bir perspektif öne çıkmaktadır. Güçlü bir değer eğitimi bireye modern hayatın kendine sunduğu tüm önermeler karşısında değer temelli analiz süreçlerini işletme becerisi kazandırabilmelidir.

Değer eğitiminde en önemli sınırlılıklarımızdan birisini değeri, değerli olanı hep tarihte arama anlayışı oluşturmaktadır. Değerler genç nesiller tarafından yaşanan olgular olarak deneyimlenebildikleri sürece anlamlıdır. Aksi hâlde değerleri hep tarihin tozlu sayfalarından özlü sözlerle anlatmak, tarihte yaşayıp dönemin koşullarında insani rolünü en iyi şekilde yerine getirmiş öznelerden örnekler vermek çift değerli bir dünya algısı oluşturur: (i) özlemle anılması gereken ideal dünyanın değerleri, (ii) ister istemez tabi olduğumuz gerçek dünyanın değerleri. Bireyde kişilik bölünmesine neden olan bu çift değerlilik sorunsalını önlemek için değerlerin mutlaka yaşanan bir olgu olarak somutlaşması gerekir. Gençler çevrelerinde, gerçek hayat ya da iletişim kanallarında iyilik timsali yetişkinler, hakkaniyetli ve üretken rol modelleri ve bu rol modellerin değer gördüğünü görmelidir.

Değer eğitimi literatürde çoğunlukla eğitimin içine değerler ile ilgili bileşenlerin entegrasyonu ile bağlantılı olarak anılan bir konu olsa da aslında nitelikli eğitim bizzat değerler eğitiminin kendisidir. Nitelikli eğitim insanı ve kültürü bütüncül bir perspektifle değerlendirip toplumu tehdit eden yabancılaşıma, bağımlılık, şiddet, nemelazımcılık, nihilizm ve sinizm gibi risklere karşı anlamlı, sorumluluk alan, değer üreten bir eğitimidir. Böyle bir eğitimin aklın kalp ve bedenden, değer beceriden ayrıştırılarak kurgulanması mümkün değildir. Bilişsel ve bedensel becerilerle donattığınız bireyde değerlerle beslenen kalbi hassasiyetler geride kaldığında çoğu zaman diğerleri için bir tehdit, kalbi hasletleri yükleyip becerilerden yoksun fertler yetiştirdiğimizde birlikte var olmanın rekabetçi koşullarını yüklenemeyecek kadar zayıf bireyler yetiştirdiğimizi unutmamak gerekir.

Bu nedenle değer eğitimi, diğer eğitim-öğrenme alanlarına bir alternatif olarak değil, onların ruhunu oluşturan temel bir bileşen şeklinde yapılandırılmalıdır.

Değer eğitimi, eğitim sistemi içinde cüzlerden bir cüz, toplumda olgulardan bir olgu değildir. Topluma renk ve kimliğini veren, dinamizm kazandıran ya da tersine sosyal problemlerin arkasında yatan temel faktörler hep değerlerle ilgilidir. Değerlerin örselendiği toplumlarda toplumun enerjisini tüketen şiddet, bağımlılık, yabancılaşma, yolsuzluk, kayırmacılık vb. pek çok kötülük normalleşir. Anlamli bir hayatın değerini, etik ve estetik zevki, idealleri için çabalamayı öğretebildiğiniz gençlerin oluşturduğu bir okul ya da toplumda ise disiplin sorunları için enerji harcamak ihtiyacı kalmaz. Bu nedenle değerler eğitimini yalnızca eğitimcilerin, eğitim kurumlarının konularından bir konu olarak değil topyekûn bir toplum reformu olarak ele almak, veriye dayalı projeksiyonlarla bütüncül değer eğitimi stratejileri oluşturmak gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki tarih, milletlerin maddi varlıklarını kaybettiklerinde sıkı sıkıya sarıldıkları değerleri sayesinde yeniden şahlanışlarına pek çok defa şahit olsa da tersine tanıklık oldukça nadirdir.

KAYNAKÇA

Adams, G. R., Berzonsky, M.D. (2003). *Blackwell handbook of adolescence*. Blackwell publishing.

Akbaş, O. (2004). *Türk millî eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinde gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Akbaş, O. (2008). Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9 – 27.

Aslan, M., Işıklı, M. (2021). *Dijitalleşen değerler ve yeni dijital normlar: Sosyal medya örnek olay incelemesi*. Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu, Erzurum, Türkiye.

Aydın, M. Z., Akyol Güler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Nobel Yayınları.

Bacanlı, H. (2007). *Bilişsel ve duyuşsal hedefler: bir model önerisi*, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Aslan ve M. Zengin (Ed.). Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu içinde (263-273), İstanbul: Dem Yayınları.

Bacanlı, H. (2017). *Değer bilinçlendirme yaklaşımı*. Çizgi kitabevi.

Balat Uyanık, G. (2005). *Değerler ve değerler eğitimi programları, okul öncesi eğitimde güncel konular*. (Edt. Ayla Oktay, Özgül P. Unutkan). Morpa Yayınları, s.197-212.

Baltacıoğlu, İ. H. (1995). *Talim ve terbiyede inkılâp*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Barque-Duran, A., Pothos, E. M., Hampton, J. A., & Yearsley, J. M. (2017). *Contemporary morality: Moral judgments in digital contexts*. *Computers in Human Behavior*, 75, 184-193. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.05.020>

Barque-Duran, A., Pothos, E. M., Yearsley, J. M., & Hampton, J. A. (2017). *The impact of the digital age in moral judgments*. Proceedings of the 39th Annual Meeting of the Cognitive Science Society, 1592-1597. <https://escholarship.org/uc/item/8xh5z9ds>

Benninga, J. S., Berkowitz, M. W., Kuehn, P., & Smith, K. (2006). *Character and academics: What good schools do*. *Phi Delta Kappan*, 87(6), 448-452.

Berkowitz, M. W., Grych, J. H. (2000). *Early character development and education*, *Early Education and Development*, 11(1), 56 – 72.

Berkowitz, M. W. (2002). *The science of character education*. Bringing in a new era in character education, 508, 43-63.

Berkowitz, M. W., Bier, M. C. (2004). *Research-based character education*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (Positive Development: Realizing the Potential of Youth,) 591. 72-85.

Binark, M., Bayraktutan, G. (2013). *Aydın karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalke-don Yayınları.

Boer, D., Boehnke, K. (2016). *What are values? Where do they come from? A developmental perspective*. In T. Brosch, D. Sander, F. Clément, & P. Vuilleumier (Eds.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology*. Oxford University Press.

Brannon, D. (2008). *Character education: It's a joint responsibility*. Kappa Delta Pi Record, 44(2), 62-65. <https://doi.org/10.1080/00228958.2008.10516496>
California School Boards Association (1982) *A Reawakening: character education and the role of the school board member*. ERIC (ED226484)

Castells, M. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Polity Press.

Cüceloğlu, D. (2021). *Geliştiren anne - baba* (40. Baskı). Kronik Kitap.

Çakır, A., Dilci, T. (2024). Dijitalleşme, kültür ve psikoloji üçgeninde değer algısı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, 2(2), 40-63.

Demirutku, K. (2017). *Değerlerin edinilmesinde ailenin rolü*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

Deonna, E., Fehr, E., Vuilleumier, P. (Eds.), (2017). *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology*. Oxford University Press.

Dewey, J. (1976). Okulda ahlak eğitimi (A. F. Oğuzkan, Çev.). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 9(1). 04. 02. 2011 tarihinde www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/496/5860.pdf adresinden edinilmiştir.

Dickeson, R. C. (1975). The impact of teachers on student value development. In J. J. Jelinek (Ed.), *The Teaching of Values: The Third Yearbook of the Arizona Association for Supervision and Curriculum Development*. Arizona Association For Supervision And Curriculum Development.

Dilmaç, B. (2002). *İnsanca değerler eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları.

Emir, Z. (2021). *Değerlerin STEM eğitime entegrasyonu: Değerler temelli STEM eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin fen bilimleri dersi akademik başarılarına ve STEM tutumlarına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ess, C. (2014). *Digital media ethics*. Cambridge: Polity Press.

Francis, E. F. (1962), *Fundamentals of character education*, Chicago Journals: The School Review, 70(3), 345-357.

Gonzales, S. (2021). *What is digital privacy?* EasyTechJunkie.
<https://www.easytechjunkie.com/what-is-digital-privacy.htm>

Güngör, E. (1971). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Yayınları.

Güngör, E. (1995). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken neşriyat.

Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. Ötüken neşriyat.

Güvenç, B. (1976). *Değerler, tutumlar ve davranışlar*. R. Keleş (Ed.), *Toplum bilimlerinde araştırma ve yöntem*, TODAİE Yayınları.

Halstead J. M., Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: a review of recent research, *Cambridge Journal of Education*, 30.(2), 169 – 202.

Hökelekli, H. (2010). Modern eğitimde yeni bir paradigma: Değerler eğitimi. *Eğitime Bakış*, 6(18), 4-9.

In H. Werthner & F. van Harmelen (Eds.), *Informatics in the future* (ss. 65-76). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55735-9_6

Kaymakcan, R., Meydan, H. (2014). *Ahlak, değerler ve eğitimi*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Kerschenstainer, G. (1977) *Karakter kavramı ve terbiyesi*, (H. F. Kanad Çev.). Millî Eğitim Basımevi.

Kınalızade, A. (tarih yok) *Ahlâk-ı Alâî* (H. Algül, Haz.) Kervan Kitapçılık.

- Konrath, S. H., O'Brien, E. H., Hsing, C. (2011). Changes in dispositional empathy in American college students over time: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 180-198. <https://doi.org/10.1177/1088868310377395>
- Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 7-8.
- Levend, A. S. (1940). Millî Terbiyemizin Esasları. *Yeni Türkiye Mecmuası*, 87, 107.
- Lickona, T. (1978) *Helping teachers become moral educators, Theory into Practice*, 17(3), 258-266.
- Lickona, T. (1991). *Educating for character how our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.
- Lickona, T. (1994). *Raising good children helping your child through the stages of moral development*. Bantam Books.
- Lickona, T. (1997). *The teacher's role in character education. The Journal of Education*, 179(2), 63-80. <http://www.jstor.org/stable/42741723>
- Lickona, T. (2007), The 7 E's of teaching a character trait. *character education network*. <http://charactered.net/teacher/sevenEs.asp>
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2025). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni 2025*. MEB. https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/ortak_metin.pdf
- Meydan, H. (2018). *Akademide değerler eğitimi (Tezler ve Makaleler 1989-2017)*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Moor, J. H. (1998). Reason, relativity, and responsibility in computer ethics. *ACM SIGCAS Computers and Society*, 28(1), 14-21. <https://doi.org/10.1145/277351.277355>
- Myers, D. G. (2015). *Sosyal psikoloji*. Nobel.
- Narvaez, D., Lapsley, D. K. (2008). Teaching moral character: Two alternatives for teacher education. *The Teacher Educator*, 43(2), 156-172.

Öztürk, Ş. (2015). Sosyal medyada etik sorunlar. *Selçuk İletişim*, 9(1), 287-311. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/178261>

Öztürk, K. (2022). *Modern Bireyi Eğitmek II.Meşrutiyet Dönemi'nde Tedrisat, Terbiye ve Eğitim*. Nokta Kitap.

Roccas, S., Sagiv, L. (2017). Values and behavior: Taking a cross-cultural perspective. *Springer*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56352-7>

Rokeach, M. (1973). *Nature of human values*. The free press.

Rokeach, M. (1973) *Beliefs, attitudes and values*. Jossey-Bass.

Rokeach, M. (1980). Some unresolved issues in theories of belief, attitudes and values. In H. E. Howe (Ed.), *Nebraska symposium on motivation*. Nebraska Press.

Schuitema, J., Ten Dam, G., Veugelers, W. (2008). Teaching strategies for moral education: a review. *Journal of Curriculum Studies*, 40(1), 69-89. <https://doi.org/10.1080/00220270701294210>

Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 53, 550-562.

Schwartz, S. H., (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances In Experimental Social Psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). Academic Press.

Schwartz, S. H. (2014). *Temel insan değerleri: Kuram, ölçme ve uygulamalar* (Çev. Ali dömez) Yurt ve Dünya.

Tarhan, N. (2010). *Toplum psikolojisi*. Timaş Yayınları.

Turkle, S. (2015). *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age*. Penguin Press.

Türel, Y. K., Şimşek, A., Vautier, C. G. Ş. (2023). *21.yy Becerileri ve Değerlere Yönelik Arastırma Raporu*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.

U. S. A. Department of Education. (2008). *Partnership in character education state pilot projects 1995-2001: Lessons Learned*. Office of Safe and Drug-Free Schools.

Yaşaroğlu, C. (2014). Sınıf öğretmenlerinin değerler eğitime ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(27), 123. <https://doi.org/10.9761/jasss2372>

Yaşaroğlu, C. (2022). *Değerli hissettiren eğitim*. Aktif Yayınevi.

Yaşaroğlu, C., Atmaca, G. (2023). Değer temelli iletişim ölçeği geliştirme çalışması. *The Journal Academic Social Science Studies*, 16(98), 1-10.

Yaşaroğlu, C. (2024). *Kuram ve eğitimde uygulama boyutlarıyla karakter ve değer*. Vizetek Yayınevi.

Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. Basım). Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2019). *Çocuk eğitimi el kitabı*. Remzi Kitabevi.

Yazgan İnanç, B., Bilgin, M., Kılıç Atıcı, M. (2010). *Gelişim psikolojisi* (6. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24 (1), 209-223.

YÖK. (t.y). *Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. <https://www.yok.gov.tr/kurum-sal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

Yüksel, S., (2004) *Örtük program eğitimde saklı uygulamalar*. Nobel Yayın

van den Hoven, J. (2017). *Ethics for the digital age: Where are the moral specs?*

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI

 meb_ttkb

 meb_ttkb

 Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı